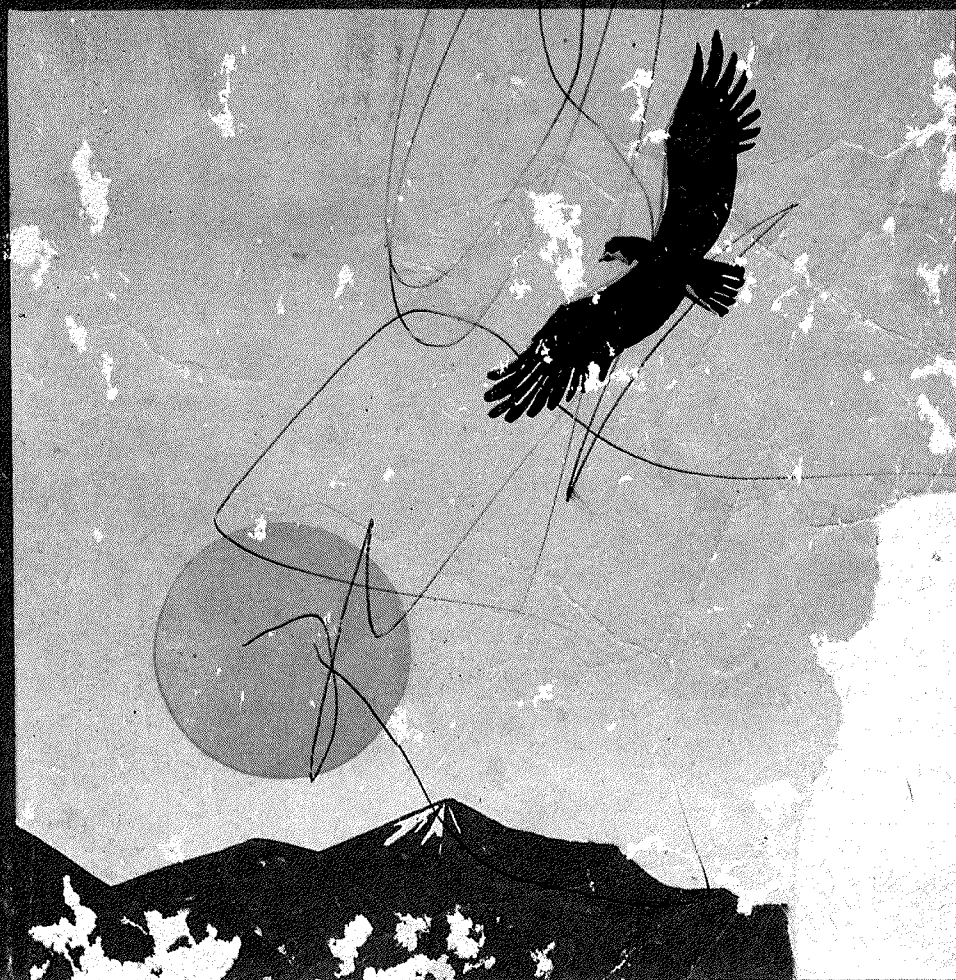

Шамш Ғскәр

Дазларын һукмәтү

Шамш Զскәр

Дазларын Һукмәти

БАКЫ — 1987

Рә'јчи: МӘММӘД АСЛАН

Әскәр Ш.

Ә85 Дағларын һикмәти—Б., Ишыг, 1987.—100 с.
шәк.

Кениш охучу күтләси үчүн нәзәрдә тутулан бу китаб ел-обаларымызын мә'нәви дајағы олан ағсаггал вә ағбирчәкләрин ибрәтамыз өмүр јолундан, сөнүб-сәнкимәз јашамаг ешгиндән, мә'налы һәјәт һикмәтләриндән сөһбәт ачыр. Узунөмүрлү баба вә нәнәләрин руһундан голуб кәлән саз-сөз һекајәтләри, онларын дилиндән дүшмәјән мүхтәлиф ширий рәвәјәтләр, олмуш әһвалатлар, бајатылар, нәсиһәтләр бурада кениш јер тутур вә индики көпчилик үчүн ата-ана өјүдү сајыла биләр.

Ә 4911020000 41—87
М 654—87

28.903

ҺИКМӘТ ДИҖАРЫ

Он-он беш илин мә'зунийјәт вахтларыны Одлар Ди-
јарынын тарихи абидәләрини көрүб танымаға, эср, эср
јарым өмүр сүрән мүдрик гочалары динләмәјә, төрәмә-
ләринин сајы јүзү кечән баба вә нәнәләри, јетмиш ил,
јүз ил әввәл аилә гуруб өләнәчән чан дејиб-чан ешидән-
ләри арајыб-ахтармаға сәрф етдим.

Кәлбәчәр, Кәдәбәј, Лачын, Гах, Јардымлы, Чәлил-
абад, Лерик елләрини кәзиб долашдым, көрмәзә-билмә-
зә мин бир гапыја гәдәм басдым, әриш-арғач узатдым.
Јолум гардаш Ермәнистандакы азәрбајҗанлы јурдла-
рына да дүшдү. Һәр јердә дуз-чөрәклә гаршыланыб, һөр-
мәт-иззәт көрдүм.

Уча дағлара, эзәмәтли галалара дырмандым, сылды-
рым јоллардан кечдим, дәрин дәрәләрдән, јашыл мешә-
ләрдән аддадым, чобан дәјәләриндә кечәләдим. Синә-
синдә сөз хәзинәси јатан, бүтүн өмрү боју һеч кимә ја-
ландан «сән өл» демәјән, һарам тикә јемәјән, дағ бојда
ишләр көрүб өзүнү өјмәјән мүдрик ел ағсаггалларына,
ел ағбирчәкләринә раст кәлдим. Онлардан һикмәтли
сөзләр ешитдим. Мәнә елә кәлди ки, бу гочаман дағ
гарталларынын һәр биринин синәси тарихин чанлы јад-
даша чеврилмиш сәһифәсидир.

Доғрудур, аталар сөзләри, ләтифәләр, бајатылар,
тапмачалар, нағыл вә дастанларын, бир сөzlә, зәнкин
фолклорумузун топланыб чап едилмәсиндә аз иш көрүл-
мәһтишдир. Лакин ел мүдрикләрини динләдикчә бир да-
һа јәгин етдим ки, һәр обада, һәр ојмагда бир фолклор
дәфинәси јатыр. Бу дәфинәнин инчиләрини үзә чыха-
рыб үмүмхалг малы етмәк үчүн һәлә чох иш көрмәк ла-
зымдыр.

Кәздијим бүтүн рајонларда ел-обамызын мәрдлији-
нин, гонагпәрвәрлијинин, мүдриклијинин, гәдирбиләнли-

јинин, әмәксевәрлијинин, ишкүзарлығынын шаһиди ол-
дум.

Ачығыны дејим ки, рајонларымызы, кәнд вә бинәлә-
римизи кәзиб доландығым күнләри өмрүмүн ән хош-
бәхт, ән әзиз күнләриндән һесаб едирәм. Нәнә вә баба-
ларымызын мүдриклији, сөз сәррафы олмасы, гајғы-
кешлији, ел-обамызын көзәл адәт-ән'әнәләри, сөһбәт ет-
дијим јүзләрлә гоча, чаван вә ушағын әдәб-әрканы, ки-
чикләрин бөјүкләрин јолуну сахламасы, гыз-кәлинләри-
мизин исмәти јаддашыма силинмәз изләр һәкк етди.
Үрәкдән инандым ки, дүнјанын ән кәзмәли-көрмәли ди-
јарларындан бири дә бизим доғма Азәрбајҗан торпағы-
дыр.

*Еј ана торпағым, шөһрәтим-шаным,
Һикмәт дијарысан, Азәрбајҗаным.
Мил, Муган дүзүндә от бичиләндә,
Чөлләр Гарабағда үзә күләндә,
Дәлидағ тәзәчә сојунур дону
Гојнунда ачылыр торпағын дону.
Ган рәнки аланда аранын нары,
Һәлә ағаппағдыр Муровун гары.
Еј ана торпағым, шөһрәтим-шаным,
Сөјлә, нәјин јохдур, Азәрбајҗаным?!
Бағларында алма, портағал, үзүм...
Мән һансыны дәрим, һансыны үзүм...
Сајмағла түкәнмәз мин сәрвәтин вар,
Сәкәт дијарысан, шан-шөһрәтин вар.
Бөјүк Низамини сән јетирмисән,
Вургуну дүнјаја сән кәтирмисән...
Мүгәддәс дағларын шаһ әсәриндир,
Һавасы тәр-тәмиз, сују сәриндир,
Улу дағларынын битмәз һикмәти.
Онлардан ачырам сөзү-сөһбәти.*

Улу дағлар, абидэлэр вэ рэвајэтлэр

Вэтэнимизин дилбэр кушэлериндэн олан дағларда јашајан еһалинин везијјети кечмишдэ сон дэрэчэ дөзүлмэз иди. Эввэллэр Азербайчан учгар бир мүстәмләкэ идисэ, онун учгарлар учгары олан дағлары, эн керидэ галмыш јерлэр сајылырды. Дағларын етибар-илгар саһиблери еһтијач ичэрисиндэ, зүлмэт газмаларда, гара дамларда күзэран кечирирдилэр, һөјат јерин алтында, гәбиристанлыг исэ јерин үстүндэ мәскән салмышды.

Дағларда чөһалэт мәнкәнэсиндэ сыхылан, һәр чүр истибадада вэ ситәмэ дөзән кәнд чамаатына ади гара чыраға нефт тапмаг әлчәтмәз бир зирвәјэ чыхмагдан чәтин олурду. Гарагылчыг арпа әлдэ етмәк арзусу илә арана карвана кедәнлэр гајыдыб гыздырма хәстәлијинә тутулардылар, дава-дәрмансыз дүнјадан көч ејләјердилэр. Гара дам, гара чыраг, гара күн, гара арпа, гара бәхт, кәдәр, чарәсизлик, мәшәггәтлэр дағларда јашајан инсанларын нәсиби иди.

Дағлар да Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын сајэсиндэ азад нәфәс алды, хош күзэрана гәдәм гојду. Шанлы 28 Апрель күнләриндән сонра әсрләрдән мирас галмыш керилијэ јаваш-јаваш сон гојулду. Тәдричән гара дамларын јериндэ јарашыглы, ишыглы даш имарәтләр учалды, мәктәблэр, китабханалар, клублар, шәфа очаглары ачылды. Сылдырым гајалар үзәриндэ јоллар чәкилди, кәндләр Илич лампалары нуруна гәрг олду.

Гафгаз кеолокијасынын атасы сајылан мәшһур кеолог алим Т. В. Авих Кәлбәчәр дағларыны кәзмиш, онун көзәл тәбиәтинә һејран галмыш, Тәртәр вэ Тутгу чајларынын зүмзүмәсини динләмиш вэ бу дијар һаггында өз үрәк сөзләрини белә ифадә етмишдир: «Ким Тәртәрчај дәрәси бојунча сәјаһәт етмәмишдирсә, Исвечрәнин көзәллијинә анчаг о мәфтун ола биләр». Бөјүк алим һеч бир мүбалигәјэ јол вермәмишдир.

Ел арасында Кәлбәчәр, Кәдәбәј, Лачын, Гах вэ Јардымлы сөзләринин етимолокијасы барәдә бир нечә мараглы еһтималлар вардыр.

Бәзиләри Кәлбәчәр сөзүнүн «Кәлбәләји һәчәр» сөзүндән эмә-

лэ кэлдијини иддиа едирлэр. Куја бураја илк дэфэ Кэлбэлаји Нәчәр адлы бир гадын кэлмиш вэ сонрадан бу ад «Кэлбәчәр» сөзүнә чеврилмишдир. «Кэлбәчәрин» азербайчанча «кэл, бечәр» сөзләриндән, әрәбчә «кэлб-әчр» (ит јолу) ифадәсиндән јарандығыны сөјләјнләр вар. Әрәбләрин ајағы дәјмәјән бу јерә әрәбчә ад верилмәсинә инанмаг чәтиндир.

Дүјакөрмүш гочалар дејирләр ки, Кәдәбәј алманлар бу әрази-дә мис чыхардығы заман салынмышдыр. Бурада Бөјүк бәј вә Кәдә бәј адландырылан ики мәшһур гардаш јашајырмыш. Нәмин јашајыш мәскәнини гардашлардан биринин ады илә «Кәдәбәј» адландырылыб.

1920-чи илин әввәлләриндә гәзә мәркәзинә јер сечән заман Абдаллар кәндини мүнәсиб һесаб едирләр. Бу кәнддән јухарыда Лачын адланан гаја варды. Даһа јахшы сәсләнсин дејә Абдаллар кәндинин адыны дәјишдириб Лачын гојурлар. Бурада тикинти ишләри кенишләнир вә сонрадан мүасир Лачын шәһәри мејдана кәлир.

Гах һаггында јазылы әдәбијатда белә бир мәлүмат вар ки, Чинкиз хан јерли әһалинин ирадәсини гыра билмәдији үчүн онлары бурада гах кими доғратмышды. Бу сәбәбдән куја нәмин јерә «Гах» ады верилмишдир.

Алма-армуддан бу јердә тарихән чох гах кәсилдијинә көрә «Гах» адынын мејдана кәлдијини иддиа едәнләр дә тапылыр. Лакин зәннимизчә, әсл һәгигәт будур ки, Гах ады «Гах» тајфасынын адындан јаранмышдыр.

Јардымлы һаггында да мүхтәлиф рәвәјәтләр мөвчуддур. Бәзи-ләри бурада бир тачир јашадығыны, һамыја көмәк әли тутдуғуну—јардым етдијини вә «Јардымлы» адынын бу јолла јарандығыны күман едир. Лакин гочалар сөјләјирләр ки, аран јерләриндән јазда, јайда бура чох адам јайлаға кәләрди. Бу јерин абы-һавасы, сују хәстәләри һәјата гајтарар, онлара јардым едәр, шәфа көстәрәрмиш. Чох күман ки, јерин бу хүсусијјәтиндән ады јаранмышдыр.

Кечмишин һәр чүр мәшәггәтләринә дөзән бабаларымыз чамаата мүсибәт кәтирән хәстәликләри сағалтмаг үмиди илә улу дағлара үз тутар, онлардан имдад диләрдиләр. Агилләримиз дағларда битән бир чох дәрман биткиләринин һикмәтинә бәләд идиләр. Онлар гантәпәрлә сәтәлчәми, шаһтәрәјлә совдалары, бағајарпағы илә јара вә шишләри, јемишанла ган тәзјигини, јемликлә өскүрәји, чөкә чичәји илә башағрысыны, балдырған вә дәвәдабаны мәлһәми илә мәдәни, зәнчироту илә көз ағрысыны, кортумла дузлашманы, кичирткәнлә шәкәри мүаличә етмәји бачарырдылар. Ел-оба арасында күлхәтми чијәрин, моруг сојугдәјмәнин, зирә бәлғәмин, јарпыз санчынын, зиринч вә итбурну ганын, андуз сагговун, бал бир чох дәрдләрин дәрманы сајылыр.

Азербайчанын дағларында дөрд миндән чох битки битир, бун-

ларын бир чоху мин бир дәрдин дәрманыдыр. Ким билир, бәлкә инди дә мүаличәси чәтин олан бә'зи хәстәликләрин дәрманы бу биткиләрин арасындадыр.

Кәл, һәким гардашым, чырма голуну,
Кәл, дағлар көзләјир сәнин јолуну.
Кәл сеч биткиләри, бағла бир китаб,
Чарәсиз дәрдләрин чарәсини тап.

Азәрбајчан дағларынын тәкчә биткиләри дејил, һәм дә кечә-күндүз гојнунда зүмзүмә едән, гәдәри билинмәјән сәрин булаглары, јүзләрлә нарзан, онларла минерал су мәнбәләри әсл шәфа гајнағыдыр. Сағламлыг очағлары јаратмағ үчүн дағларда сәјсыз мигдарда сәфалы јерләр мөвчуддур. Кәлбәчәр, Кәдәбәј, Лачын, Гах, Јардымлы вә башга дағ рајонларынын әразисиндә елә вәлһәдичи дилбәр кушәләр вардыр ки, бахмагла дојмурсан, мин көз дә сатын алыб бахмағ истәјирсән.

Гој сәјым үчә кими,
Бәсимдир үчә кими.
Јашыллыг, һава, саф су,
Дағларын үч һәкими.

Дағларымызын ады дилләрдә дастан олан бир чох булаглары чохларына танышдыр.

Кәлбәчәрин Сарыјер ашырымындакы Сарыбулағынын мо'чүзәси бүтүн елаты һейрәтдә гојур. Бәлкә дә бу булаг гәдәр «гонагпәрвәр» булаг дүнјада јохдур. Сарыбулағын башы јајда даһа јығнағлы олур. Чохлары гырхы сәјынча бармағыны онун сујунда сахлаја билмир.

«Гејрәт булағы» һаггында белә бир рәвәјәт вар. Дејиләнә көрә, чобан гызы Шаханым мин рәнкли, мин чичәкли халы-халчаны булаға төкүб јујурмуш. Алаторанда ики нәфәр һарын бәј баласы гызы көтүрүб гачырмағ истәјир. Гыз чәлд тәрпәнәрәк јаш палазы онларын биринин башына атыр вә итәләјиб јерә јыхыр. Оғлан палазын арасында һелләнир. О бириси јолдашын палазын ичәрисиндән чыхармағ истәдикдә Шаханым ону да итәләјиб ашағы һелләјир. Гызын бу гочағлыгы елдән-елә кәзир вә бу һадисәнин лал шаһиди олан булаға «Гејрәт булағы» ады верилир.

Кәдәбәјдә «Нарзан булағы», «Ағ булаг», «Күлпәри булағы», Лачында «Мәчнун булағы», «Әсли булағы», Гахда «Һүнәр булағы», «Әфсанә булағы», Јардымлыда «Көзнары булағы», «Кәһриз булағы», «Әлјар булағы» вә јүзләрлә башга буағлара гојулан адларын һәр биринин өз нағылы, өз мә'насы, өз тарихчәси вар...

Азәрбајчан дағлары өз гојнунда сәјсыз-һесабысыз јералты сәрвәтләр кизләдир. Бурада гызыл, чивә, обсидиан, перлит, травертин, пемза, мәрмәр, базалт, рәнкарәнк туфлар вә башга гијмәтли

газынты хэзинэлэри јатыр. Халг арасында «дэвэкөзү» адланан об-сидианы гыздырдыгда һэчми он сэккиз дэфэјэдэк артыр, истини, сојугу, сәси кечирмир. Обсидиандан чох көзөл сувенир әшјалар һазырланыр.

Республикамызын Кичик Гафгаз әразисиндә рәнкарәнк дашлар даһа чохдур. Кәлбәчәрдәки дијаршүнаслыг музеји вә шаһмат мәк-тәбинин тикинтисиндә ики мин беш јүздән чох рәнк чалары олан дашлардан истифадә едилмишдир.

Һаггында бәһс етдијимиз даг рајонларында биһаларын үзлүјү үчүн әвәзсиз тикинти материалы олан травертин вә базалт, ијир-мидән чох рәнк чалары олан туфлар, сахсы вә чини габлар һазыр-ламаг үчүн зәнкин кил еһтијаты вә башга сәрвәтләр һәләлик исти-фадәсиз јатыб галыр.

Дағларда гыжһагыжла ахан Тәртәр, Тутгу вә Гамышлы чајла-ры (Кәлбәчәр), Шәмкир, Зәјәм вә Дикдаш (Кәдәбәј), һәкәри, За-быг вә Шәлвә (Лачын), Алазан, Күмрүк вә Әјри (Гах), Виләш (Јардымлы) вә башга чајлар бојунча узанан јарашыглы дәрәләр, әлчатмаз зирвәләр, сылдырым гајалар, јашыл мешәләр, рәнкарәнк алп чәмәнликләри, һејранедичи мәнзәрәләр бир-бирини тамамла-ыр, бир-биринә көзәллик верир.

Кимин јолу бу дағлара дүшсә гајалар үзәриндә сых мешәләри көрдүкдә һејрәтләнмәјә билмәз. «Лачынгаја», «Алагаја», «Кәлин гајасы», «Гарагаја», «Маралучан гаја», «Сарыгаја», «Гызылгаја», «Илан гајасы», «Шишгаја», «Һачагаја»... бирдими, бешдими дағла-рын гаја сәлтәнәти?! Бу чәннәт кушәләрин әзәмәтли гајалары елә бил Әчәми әзми илә јонулуб, Сәттар фырчасы илә мө'чүзәләниб.

Бу ојлағларда һәр чичәјин, һәр күлүн өз рәнки, өз рајиһәси вар. Һәр гајанын өз вугары, өз сәртлији, өз дәнмәзлији вар. Дағларын гојнундан чағлајан ајна булағларын маһнылары, дәлиганлы чај-ларын «чәнки һавасы», көзохшајан мешәләрин јашыл либасы, башы булудларла чалмаланан зирвәләрин тәкраредилмәзлији ин-саны көзәллик аләминә говушдуруп.

Һансы шаир, һансы бәстәкар, һансы фырча устасы бу торпаға гәдәм гојса, онун илһам пәрисин чошуб-чағламаз?!

Һансы сәјјаһ бу дағларын әзәмәтинә, һејранедичи мәнзәрәлә-ринә, гәнирсиз һүснүнә биканә бахыб кечә биләр?!

Һансы археолог бу мүгәддәс торпағын тарихи абидәләринә мәф-тун олмаз, «мәним варым» дејиб сирринә вагиф олмаз?!

Һансы тарихчи дағларын үстүндән кечән гәдим ел јолларына, һүндүр јерләрдә дашларын синәсинә һәкк едилмиш, ачыг сәма ал-тында музејә чеврилмиш минләрлә гаја тәсвирләринә валәһ ол-маз?! Бизи басылмазлыға, бакирлијә сәсләјән галаларын әзәмәти-нә гүрурланмаз?!

Һансы тәбиб бу дағлара бәләд олдугда буранын аб-һавасынын, суларынын, биткиләринин логманлыг мәһарәтинә инанмамышдыр?!

Елимизә-обамыза гонаг кәлән һансы бир кәс нәнә, ана вә ба-

чыларымызын сәһрли бармагларындан јаранан мин бир рәнк чаларлы халчалара, халыларә өз мәфтунлуғуну кизләдә биләр?!
Халг шаири Сәмәд Вурғун дағларә һејранлығыны белә тәсвир етмишдир:

Ғајалары баш-башадыр,
Күнејләри тамашадыр.
Көдәк өмрү чох јашадыр,
Чаным дағлар, көзүм дағлар.

Дағлары көрән елә бир јазычы тапмаг мүмкүн дејилдир ки, өз үрәк сөзүнү гәләмә алмасын. Шаир Ғасым Ғасымзадә «Кәлмишәм» рәдифли гошмасында дејир:

Сәндән ајрыланда, дағлар, чавандым,
Инди көрүшүнә гоча кәлмишәм.
Ғајғылар үстүмә дүшдү,—таландым,
Үзүмә үз тутуб борча кәлмишәм.

Хатирәмин күлләрини үзмәјә,
Чығыр өртән отларыны эзмәјә,
Һарајлајыб кәңчлијини кәзмәјә,
Јолларыны гуча-гуча кәлмишәм...

Өмрүн зинәтини илләр алыбдыр,
Маһир оғру кими бир-бир чалыбдыр.
Бирчә сән вердијин вүғар галыбдыр,
Һүзуруна башы уча кәлмишәм.

* * *

Бүтүнлүклә Азәрбајчаны гәдим абидәләр дијары адландырмаг олар. Һаггында данышдығымыз рајонларын әразисиндә дә улу бабаларымызын чохлу нишанәләри галмышдыр.

«Кәлбәчәр вә Лачын Гобустаны»ны ашкар етмәк, бу дағларда үч мин беш жүзә гәдәр Ғаја тәсвирини сајмаг сәадәти бизә нәсиб олмушдур. Бу тәсвирләрин бир гисмини илк дәфә 1971-чи илдә мәшһур алим Худу Мәммәдовла бирликдә Дәлидағын сәмтиндә Ағчај дејилән әразидә ашкар едиб шәклини чәкмишдик. Сонрадан алимләр бу «Ғаја тәсвирләри»нин сорагына дүшүб јени саһәләр гејдә алдылар.

Кәлбәчәр вә Лачын рајонларында «Ғаја тәсвирләри»нә дәннә сәвијјәсиндән ики-үч мин метр күндүрлүкдә јерләшән әразиләрдә—Залха көлү, Кәлин Ғајасы, Сәртәли дағ, Тонагкөрмәз, Солтан Һејдәр, Јүзбулаг, Пәри чыңгылы, Ајы чыңгылы, Гурбагалы чај, Ғызылтәпә, Гаракөл адланан јерләрдә тәсадүф олунур.

Мә'лум олдуғу кими, базалт дашынын бир чох нөвү вардыр. Марағлыдыр ки, дағларымызда олан «Ғаја тәсвирләри» ән сәһр базалт дашларынын үзәриндә илләнмишдир. Мисалы Һејрәтләв-

дирэн одур ки, үзэриндэ «тэсвирлэр» олан базалт дашлары ерозијаја чох аз уфрадыглары һалда, онларын јанында олан «тэсвирсиз» базалтлар даһа чох ерозијаја мә'руз галмышдыр. Көрүнүр, улуларымыз дашлары јахшы таныјырмышлар.

Сэрт базалт гајаларынын үзэриндэ сајсыз мигдарда кечи, ов сәһнәси, диназавр, вәһши өкүз, күнәш, ағ јолун, улдуз, дағ тэсвирләри вардыр. Әминик ки, онлар гәдим дөврлә мәшғул олан алим вә мүтәхәссләримизин диггәтини чәлб едәчәк, тарихин бә'зи сирли сәһифәләрини ишыгландырмагда васитә олачағ.

Сонракы дөврләрдә дә гајаларда мүхтәлиф тэсвирләр јонулмуш вә дашдан фигурлар һазырланмышдыр. Гәбирүстү ат вә гоч фигурларына Кәлбәчәр, Лачын, Јардымлы вә Кәдәбәј дағларында раст кәлдик.

Кәлбәчәрин Кәјти дағынын этәјиндә, Зар кәндиinin јерләшдији эразидә гәдим вә зәнкин мәдәнијјәти олан бир шәһәрин вахты илә мөвчуд олдуғуну асанлыгла мүәјјәнләшдирмәк олар. Бурада дашдан јонулмуш чох нәһәнк вә көзәл орнаментли, даш үзэриндә ишләнмиш гаршы-гаршыја дурмуш кәркәдан вә пәләнк, силаһлы атлылар, јазы нишанәләри олан гәдим биналар, јералты јоллар, газынты нәтичәсиндә әлдә едилмиш мадди-мәдәнијјәт әшјалары сүбут едир ки, Зар кәнди эразисиндә мөһтәшәм бир шәһәр мөвчуд олмушдур. Археоложи газынтылар апарыб һәмин гәдим шәһәрин сирләрини ачмағ олдуғча вачиб бир мәсәләдир.

Кәлбәчәр рајону эразисиндә гејдә алдығымыз абидәләр ичәриндә «Лөк галасы» хусуси јер тутур. Мүһафизә мәгсәди илә тикилән бу гала нәһәнк бир гајанын үстүндәдир. Үст тәрәфдән дар бир гајаүстү чығырдан башға һеч јердән галаја јол јохдур. Галаја јүксәлән чығырын бир дөнкәсиндә мазғал јери гојулмушдур. Бурада отуран бир нәфәр адам кәлиб кечәнләрин һамысыны асанлыгла гајадан сала биләр. Галанын әтрафына чәкилән диварын чох јери саламат галмышдыр.

Лөк галасында сэрт базалт дашлары ојуларағ гырха гәдәр дәрин гују газылмышдыр. Бунларын эн бөјүкләри әһәнк-кирәчлә суванмышдыр. Көрүнүр, бу гујуларда эрзағ вә су еһтијаты сахланылармыш. Галанын чөл тәрәфиндә дә белә гујулар вардыр, күләк дөјән тәрәфиндә исә ики јанашы мағара ојулмушдур. Јајын исти күнләриндә дә һәмин мағараларын ичәрисинә кирдикдә адам үшүјүр. Гочаларын фикринчә, бура эт сахламағ үчүн имиш. XI—XII әсрләрдә инша едилмиш Лөк галасынын үст јаны дәвә бојнуна охшадығына көрә она сонрадан белә ад верилмишдир.

Лөк галасы илә бағлы олан бир нечә эфсанә вардыр.

Дәјиләнә көрә, шаһ өз гошун бөјүјүнүн көзәллији дилләрдә дастан олан арвадына бәнд олур. Лакин сәркәрдәнин арвады шаһын тәклифини гәти сурәтдә рәдд едир. Шаһ бир бәһанә илә сәркәрдәсини өлдүртмәк вә онун арвадына саһиб олмағ истәјир. Бу

ишдән хәбәр тутан арвад әһвалаты әринә данышыр. Шаһ сәркәрдәнин бөјүк нүфузундан горхуб ону өлдүрә билмир, лакин вәзифәсиндән азад едиб айләсилә бирликдә даглара сүркүн едир.

Шаһ фикирләшир ки, сәркәрдәнин көзәл арвадындан көзәл гызлар доғулачаг вә кәләчәкдә онлар да оғланларыма даг чәкәчәкләр. Буна көрә сәркәрдәнин јеничә анадан олан гызларынын дәрһал өлдүрүлмәсинә, оғланларына исә тохунулмамасына фәрман вәбир.

Иш елә кәтирир ки, сәркәрдәнин һәмишә гызы олур. Лакин шаһын горхусундан һәр дәфә хәбәр јайырлар ки, сәркәрдәнин оғлу дунјаја кәлди. Беләликлә, сәркәрдәнин једди гызы оғлан ады илә бөјүјүр, онлара ат минмәк, ох атмаг, гылынч ојнатмаг—бир сөзлә чәнкавәрлијин бүтүн сирләри өјрәдилир. Гочалмагда олан сәркәрдә елдә оғлан кими танынан гызларына мәсләһәт көрүр ки, шаһын фитнәләриндән горунмаг үчүн мөһтәшәм бир гала тиксинләр.

Сәркәрдәнин «гызы олмадығына», онун арвады јалныз «оғлан доғдуғына» көрә галаја «Оғлан галасы» адыны верирләр.

Шаһын Мурад адлы бир дүшмәни дә вармыш. Шаһ өз кәләчәјиндән горхараг белә бир фәрман верибмиш ки. Мурадын нечә оғлу олса, дәрһал өлдүрүлсүн, гызларына исә тохунулмасын.

Һәр дәфә Мурадын арвады оғлан доғур. Лакин шаһын горхусундан буну данырлар. Онун једди оғлу гыз палтарында бөјүдүлүр. Һәгигәтдә оғлан олан «гызларына» Мурад пәһләванлыг, ох атмаг, гылынч ојнатмаг өјрәдир.

Шаһ хәбәр тутур ки, сәркәрдәнин «оғланлары» һүндүр бир гајанын үстүндә алынмаз бир гала тикибдир. Шаһын чанына горху дүшүр. Һәм дә она хәбәр чатыр ки, Мурадын «гызлары» вурушмагда, ат ојнатмагда, гылынч чалмагда, күләшмәкдә сәнин ән сәјтал икидләриндән гочагдырлар. Чанына ләрзә дүшән шаһ бир әлиндә ики гарпыз тутмаг, бир охла ики пәләнки јыхмаг гәрарына кәлир. О, Мурады јанына чағыртдырыб дејир:

— Билирсән ки, биз бир-биримизлә дүшмән олмушуг. Лакин мән узун илләрди ки, сәнә дәјиб долашмырам. Буна сәбәб одур ки, мән сәнинлә дост олмаг вә сәни өзүмә вәзир тәјин етмәк истәјирәм. Анчаг кечмиш сәркәрдәнин оғланлары өзләринә гаја башында бир гала тикиб мәним шәрәфими тапдалајыр, карванларымы сојур, тачы-тахтыма рәхнә вурурлар. Бу маһалда сәнин гызларындан гочаг бир кәс јохдур. Бу гәрара кәлмишәм ки, күчлү гошун ајырыб ону сәнин гызларынын ихтијарына верим. Гој кедиб сәркәрдәнин оғланларыны мәғлуб едиб башларыны мәнә кәтирсинләр. Бундан сонра сән дә кәл архајын вәзирлијини ет.

Мурад шаһын фитнәсини, чиркин мәрәмыны ајдын баша дүшүр. О билир ки, шаһ өз дүшмәнләрини бир-биринин үстүнә салышдырыб гисас алмаг истәјир. Буна бахмајараг, Мурад бәһанә тапа билмир, һәләлик шаһын тәклифинә разы олур.

Нəһајət, сəркəрдəнин вə Мурадын əвладлары тəkбəтəк вүрүш-малы олур, кимин гыз, кимин оғлан олдуғу ајдынлашыр. Нəтицəдə сəркəрдəнин гызлары оғлан палтарыны, Мурадын оғланлары гыз палтарыны сојунурлар. Јашларына ујғун олараг једди гардаш једди бачы илə евлəнир. Галаны даһа да мөһкəмлəндириб шаһа баш əјмəдөн дөвран сүрүрлэр.

Һазырда Лөк галасы адландырдығымыз гала əслиндə «Гыз галасы» олан, лакин кечмишдə мəлүм сəбəбə кəрə «Оғлан галасы» кими танынан бир галадыр.

Галанын сағ тəрəфиндөн сылдырым гајалар үзəриндə тапдығымыз рəнкарəнк сахсы гырынтылары, чох дəгигликлə һазырланмыш дəмир ох учлуғу бурада олан мэдəнијјət вə баш верən һадисəлэр һаггында мүəјјən мүһакимə јүрүтмəјə имкан верир.

Бу галаны тикən мəрди билəјдим,
Бу галаны сөкən дəрди билəјдим.

Кəлбəчэр торпагында нишанəлэри галан «Улухан галасы», «Чо-мəрд галасы», «Галабојну галасы» вə башга галаларын һэр биринин өз тарихи, өз əфсанəsi, өз эзəмəти вар. һəмин галалардан тапылан ох учлары, мүхтəлиф дөврлэрə аид олан ширə чəкилмиш вə чəкилмəмиш сахсы парчалары, сиккəлэр вə башга əшјалар адамы узаг кечмишə гајтарыр. тарихимизə аид дəрин дүшүнчəлэрə далмаға вадар едир.

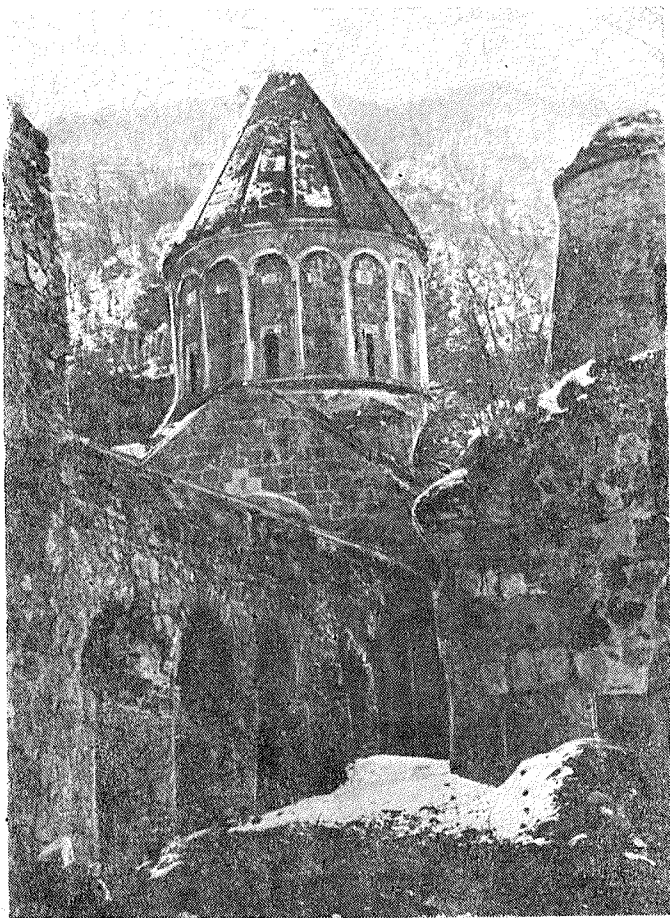
Эзəмəтинə вə нəһəнклијинə кəрə сечилən Шорбулаг («Худа-вəнк») абидə комплекси дə Кəлбəчэр рајону эразисиндəдир. Бу чох биначы, јалныз дашдан истифадə едилэрək учалдылмыш абидə комплексинин һаггында мүхтəлиф фикирлэр, јазылы мулаһизəлэр вардыр. Лакин зəннимизчə, əсл һəгигəт будур ки, бу мөһтəшəм абидə ғрамызын I—II əсрлəринə аид албан абидəsiдир вə тəгрибən VII əсрдə əсаслы сурəтдə бəрпа олунмушдур.

Јери кəлмишкən гејд едək ки, Шорбулаг абидə комплексинин диварларында ишлəдилən сајсыз-һесабсыз јазылы дашларын бир сиррини ашкар едə билдик. Бу гəдэр дашларын нечə јазылмасы индијə гəдэр һамыны дүшүндүрүрдү. Сən демə, абидə комплексинин јахынлығында, Тəртэр чајынын сағ саһилиндə јерлəшən дар бир дərəдən ахан суда минерал чөкүнтүлэр əмələ кəлир. Чох јумшаг олан бу чөкүнтүлəрдən истəнилən формада кəсиб онун үзəринə асанлыгла һэр чүрə јазы јазмаг вə тəсвир газымаг мүмкүндүр. Гəрибə бурасыдыр ки, бу јумшаг минерал чөкүнтү он беш-ијirmi күн ачыг һавада галыб даш кими бəркијир вə суја салынса да бир даһа əввəlки һалына гајытмыр. Биз бу тəчрүбəлэри сынагдан чыхардыгдан сонра гəти мүəјјən етдик ки, Шорбулаг абидə комплекси тикилəркən, даһа доғрусу, бəрпа олунаркən һəмин дərəдəки минерал чөкүнтүдən истифадə едилмишдир.

Шорбулаг абидə комплексиндən о гəдэр дə узагда олмајан «Бу-

ланлыгсу Албан абидəsi» дә мараг доғурур. Лакин башабәлә «гызыл ахтаранлар» абидәнин диварларыны учурмуш вә тәһлүкәли вәзијјәтә салмышлар.

Кәлбәчәрин Тәкәгаја, Чәпли, Лев, Гамышлы, Гушјувасы, Моз, Ағачкәнд, Башлыбел, Алмалыг, Нәчәфалы, Дәмирчидам, Абдулла-

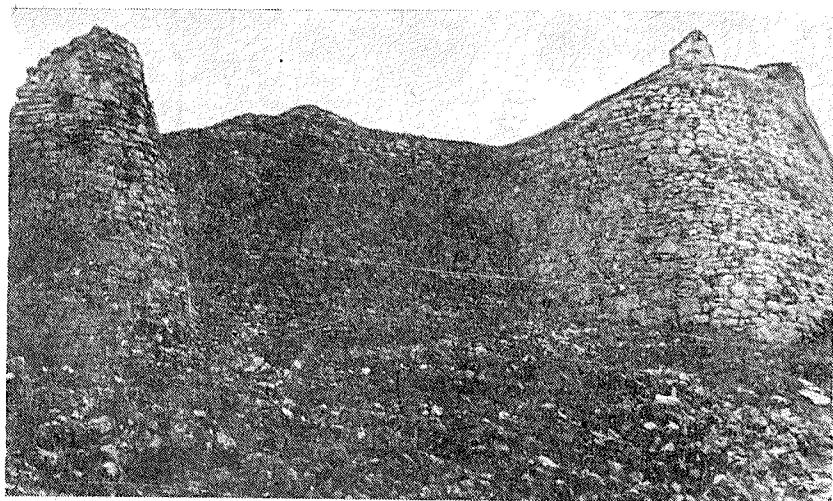

Шорбулаг
абидәси.
Кәлбәчәр.

ушағы вә бир сыра башга кәндләр», әразисиндә дә кечмишдән галан абидәләр аз дејилдир. Бу рајонда бир чох гәбиристанлыглар да дашдан јонулмуш ат, гоч, сандыгча вә с. горунуб мұһафизә едилмәли абидәләрдир.

Кәдәбәј рајон әразисиндә «Қороғлу галасы», «Гыз галасы», «Маһраса» адлы вә бир чох башга абидәләр вардыр.

Галакэндин (Кэдэбэј рајону) үст јанында јерли әһалинин «Кор-оғлу галасы» адландырдығы мөһтәшәм бир абидәнин галыглары инди дә өз әзәмәтини сахламагдадыр. Онун әһәнк-кирәчлә һөрүл-мүш диварлары, мазғал јерләри, су гујулары диггәти чәлб едир. Тикинтиси, јерләшдији саһә вә башга әләмәтләри сүбүт едир ки, гала мүһәфизә мәгсәди илә тикилмишди. Тәәссүф ки, бабаларымызын бу надир јадикары горунуб тәдгиг олунмур.

Короғлу галасы. Кэдэбәј.

Кэдэбәјин, әсасән гырмызы кәрпичлә һөрүлән, бир һиссәси һәлә дә саламат галан «Гыз галасы» чох көзәл бир тарихи абидәдир. Она нәјә көрә «Гыз галасы» дејилдијини сүбүта јетирән конкрет мәлүмат әлдә етмәк мүмкүн олмаса да, һаггында бир нечә рәвәјәт мөвчуддур. Бу рәвәјәтләрин бириндә дејилир ки, азғынлашмыш ханын евли оғлу чобанын дүнја көзәли гызыны көрүб ону әлә алмаг истәјир. Әввәлчә гыза ешг елан едир. Гыз хан оғлуна инаныб разылыг верир, лакин оғланын бир нечә дәфә евләндијиндән хәбәр тутан кими ону рәдд едир. Хан оғлу гыздан әл чәкмәк истәмир. Чобанлар әлчатмаз јердә гыза һәммин галаны тикирләр. Хан оғлунун галаја һүчумлары һеч бир нәтичә вермир. Бир күн чобан гызы оғлан палтары кејиб хан оғлуну тәкбәтәк дөјүшә чағырыр. Өзүнә күвәнән хан оғлу оғлан һесаб етдији гызла күләшәндә архасы јерә дәјир. Чобан гызы нигабы ачыр. Оғланын јалварышлары фәјда вермир. Гыз онун башыны кәсир вә севдији бир чобан оғлуна әрә кедир. Рәвәјәтә көрә, бундан сонра һәммин гала «Гыз галасы» адланыр.

Лачын вә Гах рајон эразиләриндә тарихи абидәләр даһа чох-дур. Тәкчә Лачын рајонунда әлли беш тарих вә инчәсәнәт абидәси гәјдә алынмышдыр. Бунлардан «Ағоғлан мә'бәди» (IX әср), «Күләбирд мә'бәди» (IX әср), «Ашағы Фәрәчан мә'бәди» (X әср), «Һәмзә Солтан сарајы» (XVIII әср), «Султан баба түрбәси», Чичимли вә Киләбирд кәндләриндә олан курганлар, «Мәлик Әждәр түрбәси», «Хәлифә гәбри», «Минкәнд мә'бәди» вә башгалары дејиләнләрә мисал ола биләр.

Бу јахынларда Лачынын Ленинкәнд (кечмиш Гаракешиш) кәндиндә газынты заманы узунлуғу он беш метрдән чох олан даш нов ашкара чыхарылмышдыр. Гәрибәдир ки, кечмиш ады Гаракешиш олан кәндин вә гоншу Ағбулаг кәндинин эразисиндә «Әсли јурду», «Кәрәм кәдији», «Ләлә» ашырымы адланан јерләр вардыр. Мә'лумдур ки, «Әсли вә Кәрәм» дастаны Кәнчәдә јаранмышдыр. Бәлкә дә Әслинин атасы Гаракешиш бу јерләрә гачыб кәлмиш, Кәрәмин, Ләләнин јолу бурдан кечмишдир.

Гах рајону эразисиндә Арран-Албан дөврүнүн нишанәләри итмәмиш вә чохлу тарихи абидәләри галмышдыр. Натамам мә'лумата кәрә, Гах рајону эразисиндә гәдим абидәләрин сајы әллидән артыгдыр. Бунларын бир һиссәси ме'марлыг, бир гисми археоложи абидәләрә аид едилир. Тәәссүф ки, башга дағ рајонларында олдуғу кими, бурада да абидәләрин чох аз бир һиссәси мұһафизә олу-нур.

Ләкит кәндиндәки V—VII әсрә аид едилән даирәви Албан мә'бәди археологларын диггәтини чохдан чәлб етмишдир. Дејиләнә кәрә, бу мә'бәддән Гум кәндиндә олан мә'бәдә јералты јол олмуш-дур вә инди дә онун галыглары дурур. 1935—40-чы илләрдә Ле-нинград алими Н. Бароновски Азәрбајчанын бир чох јерләриндә, о чүмләдән Ләкит мә'бәдиндә дә газынты ишләри апармыш, күл-ли мигдарда тарихи әшјалар тапмыш вә бу барәдә китаб нәшр ет-дирмишдир. Н. Бароновски Гум кәндиндә һазырда јүз јашыны һағламыш Әфәндијев Чума һачы оғлунун евиндә галырмыш.

Гум кәндиндәки VI әсрә аид олан мә'бәд, XVIII әсрин јадикары «Сырт галасы», Ләкит кәндиндә олан диқәр мә'бәд тикинтиләри топлусу, «Карвансара», Илису кәндиндәки «Мұһафизә галасы», мәсчид, «Әбди бәј галасы», Гах шәһәриндәки гәдим гәбристан-лыгдакы јазылы дашлар, Сарыбаш, Әмирчан, Марсан, Тасмалы, Гаһгачај, Ләләпаша, Чүдүллү, Әнвәрчај, Күллүк, Ончалы, Гах-муғал, Зәјәм кәндләриндә галан мәсчидләр, Ончалы мешәсиндә халгын зијарәткәһиһна чеврилән «Һачы Мурад мазары» вә диқәр тарихи јадикарлар Азәрбајчанын кечмиши илә бағлы олан вә тәд-гигатыны көзләјән абидәләрдир.

Гах торпағынын һарасында газынты ишләри апарсан гәдим та-рихимизин бир сәһифәсини ашкар едәрсән. 1960-чы вә 1967-чи илдә Азәрбајчан Елмләр Академијасынын Тарих Институту тәрәфиндән

Гах районунун Алмалы кэндинин беш-алты километрлијиндэ, Алазан (Ганыг) чајынын саһилиндэ газынты ишлэри апарылан заман сахсы габлар, мис вэ күмүшдөн бээк эшјалары, һэр бириндэ үч-дөрд адам басдырылдыгы күп гәбирләр вэ башга тарихи әһәмиј-јәтли эшјалар тапылмышдыр.

Алмалы кәнди јахынлығында «Почт јолу», «Дәвә јолу», «Тол-стој јолу» адланан јерләр вардыр. Гочаларын сөјләдијинә көрә, бөјүк рус јазычысы Л. Н. Толстој бурада олан шиш тәпәдән ке-чиб Күрчүстана кетмишдир. О, Гахдан кечәркән мәлүмат топла-мыш вэ бунун әсасында өзүнүн мәшһүр «Һачы Мурад» әсәрини јаз-мышдыр.

Јардымлы рајону тәрәфләрдә «Чүзүнгала» вэ «Гыз галасы» да-һа мәшһүрдүр. «Чүзүнгала» Остајыр вэ Дашкәнд кәндләринин ја-хынлығында дәниз сәвијјәсиндән тәгрибән мин једди јүз әлли метр һүндүрлүкдә гајалыг үзәриндә даш вэ әсасән кәрпичлә тикилмиш-дир. Бу галадан чох узаг олмајан Авраг адлы бир шәһәрин хара-балыглары инди дә галмагдадыр. Тәгрибән XII әсрдә инша едил-миш «Чүзүнгала»нын Авраг шәһәринин Бәрзәнд вэ Әрдәбил шә-һәрләринә кедән јолларыны горумаг үчүн тикилдијини күман едирләр.

Јардымлы абидәләринин ән чоху Алар кәнди әразисиндә вэ онун сәмтләриндәдир. Бу әразидә дәвә карваныны, гәбиристанлығы, га-дын фигуруну вэ с. хатырладан тәбии дашлар топлусу вардыр. Биз һәмин тәбии абидәләрә бөјүк һејранлыгла бахдыг вэ тәбиәтин е'чаз-карлығына һејрәт етдик. Этәјиндә Алар кәнди јерләшән һүндүр дағын дөшүндә, сылдырым бир гајанын үстүндә «Гыз галасы»нын харабалыгы галмышдыр. Бурадан сахсы ғырынтылары вэ башга мадди-мәишәт эшјалары тапылыр. Алар кәндинин әсасыны бу кәнд-дә јашајан әһалинин онунчу бабасы Алыхан адлы чәсур бир кәнд-ли гојмушду. Иран шаһы илә үз-үзә кәлән Алыхан аиләси илә бир-ликдә гачыб бу дағлара сығынмыш, зүлмүн гаршысында баш әјмә-мишди. Онун Никар адлы бир гызы дүнјаја кәлмиш, көзәллијиндә, гочаглығында гүсур олмамыш, гејрәтинә көрә елдә, обада ад га-занмышды. Шаһын гошун башчысына әрә кетмәји рәдд едән бу гыз сылдырым гајанын башында гала тикдириб Шаһ гошунуна гаршы мејдан охумушду. Буна көрә Алар кәндиндәки Гыз галасына «Ни-кар галасы» да дејирләр. Гыз ону истәјән гошун башчысыны вэ она һавадарлыг едән өз әмиси ушағларыны өлдүрдүкдән сонра Зәнкә-лә кәндиндә әрә кедир. Һазырда Зәнкәлә чамааты Никарлы адла-ныр.

Алар кәнди сәмтиндәки «Гореш» вэ «Кавур» гәбиристанлыгла-ры да тәдгигат әһәмијјәти олан абидәләрдир.

«Сыныг көрпү»—Ағдәрә адланан јердә (Лачын рајону) вахты илә Һәкәри чајы үзәриндә салынмышдыр. Көрпүнүн узунлуғу тә-грибән отуз метр, ени алты метр олмушдур. Башга даш тағлы көр-

пүлөрдөн «Сыныг көрпү»нүн эсасы бир фэрги вардыр. Онун дашлары јонулуб дешилмиш, дэмирлэ бир-биринэ бэркидилмиш вэ бош галан јерлэрэ гургушун төкүлмүшдүр.

Көрпүнүн ким тэрэфиндэн тикилмэси, дағылмасы сәбәби этраф кәндләрин әһалисинә мә'лум дејилдир.

«Хараба бина»—Шејланлы кәндинин (Лачын рајону) әразисиндә, һәкәри чајынын саһилиндәдир. Учуг диварлары галан бу бинанын һүндүрлүјүнүн он беш метрә гәдәр олдуғу барәдә фикир сөјләмәк мүмкүндүр. «Хараба бинанын» јахынлығында бөјүк гәбиристанлыг вар.

Бу јердән о гәдәр дә узаг олмајан вә инди «Калафалыг» адланан јердән Хараба бинаја сахсы кәмәр чәкилмишдир. Күман етмәк олар ки, бурада һејван сахланырмыш вә сахсы кәмәр васитәси илә инди ады Хараба бинаја вә кечмишдә абад олан бу јашајыш мән-төгәсинә суд ахыдылырмыш.

Лачын рајонундакы Гулалы јайлағынын јахынлығында «Кәнд јери» адланан јердә ики жүзә гәдәр калафа сајдыг. Этрафда бөјүк бир гәбиристанлыг вар. Бир гәбир дашынын үзәриндә орада дәфн едилән адамын дилиндән белә јазылыб: «Һәр рәнкдән олан мал-гаранын сајыны жүз баша чатдырдым. Ахырда бир су бардағынын үмидинә галдым, о да әлимдән дүшүб гырылды».

Халг ојунлары

ЈЕДДИ ҺҮНӘР

«Једди һүнәр» чох гәдим, мараглы вә надир бир халг ојунудур. «Једди һүнәр» једди һиссәдән—мүстәгил ојунлардан ибарәтдир. Һәр ојунда једди нәфәр иштирак едир. Истифадә олуна чансыз вә чанлы әшјалар да једди олур.

Једди һүнәр ојуну әсасән баһар фәслинин илк күнү, бә'зән дә ел шәнликләриндә ичра олунармыш. Кәнд чамаатынын габаг-чадан һазырлыг көрдүјү бу ојуну ән һөрмәтли бир ағсаггал вә бир сајылан ағбирчәк идарә едәрмиш. Ојунун бүтүн галибләри мүкафатландырылар, онлара нәмәр вериләрмиш.

«Једди чобан». Кәндин чамааты кениш бир мејдана топлашыр. Мејданын ортасында јарашыглы палтар кејинмиш бир ағсаггал вә бир ағбирчәк көрүнүр. Һәрәсинин әлиндә бир чомаг олан једди чобан кәлиб мүәјјән едилмиш јердә дајаныр. Ағбирчәк вә ағсаггал онларын шәнинә сөз сөјләјир. Бундан сонра ојун башланыр.

Чобанларын бири габаға чыхыб сағ әли илә ағачыны мөһкәм тутуб јухары галдырыр. Јердә галан алты чобан нөвбә илә кәлиб онун јухары галдырдыгы ағача зәрблә бир ағач вурур. Бу рајда илә чобанлар бир-бирини әвәз едир. Алты гүввәтли зәрбә нәтичәсиндә бирчә дөфә дә олсун ағачы әлиндән салмајан чобан вә ја чобанлар ојунун галиби һесаб едилир.

«Једди пәри». Мејдана једди гыз кәлир. Ағбирчәк, гызларын һәр биринә једди чағ вә једди рәнк ип верир. Онун ишарәси илә гызлар чораб тохумаға башлајырлар. Мүәјјән вахт кечәндән сонра иш дајандырылыр. Һансы гыз даһа чох тохујуб вә даһа кејфијәт-ли иш көрүбсә, она нәмәр верилир. Дәстәләр мејдана кәлдикчә һамынын шәрәфинә сөз сөјләнилир.

«Једди чапар». Једди алты вә јолун гырагларында бағланмыш једди еркәк (гојун) көрүнүр. Шәрт беләдир: Миничиләрин һәр бири атын чапарағында әјилиб истәдији еркәјин (гојунун) бирини сағ әли илә көтүрүб гучағына гојмалы вә дајанмадан кери рајыт-малыдыр. Буна наил олан галиб сајылыр.

«Једди нәр». Габагчадан һазырланмыш кениш ағыла једди чамыш кәли вә ја једди хам чөнкә гатылыр. Једди нәр—киши нөвбә

илә күчүнү сынайыр. Бир-бир једди һејванын бојнуну гатлајыб онларын һамысыны јерә јыха билән шәхс галиб чыхыр.

«Једди гачар». Једди һәфәр гачмаға һазыр вәзијјәтдә дајаныр. Јолда манеәләр вә узагда једди күләш топасы гојулуру. Гачыш башланыр. Һәр ким манеәләри дәф едә-едә күләш топларынын јанына чатыб, онларын бирини ајағы илә дағытдыгдан сонра даһа тез кәлиб мејдана чатса, галиб олуру.

«Једди овчу». Мүәјјән мәсафәдә једди паја басдырылыр вә бунлар јағы-дүшмән адландырылыр. Әлиндә јәј олан једди һәфәрин һәр биринә једди ох верилир. Һәр ким басдырылмыш пајаларын һәр бирини охла вура билсә, галиб сајылыр.

«Једди кәлин». Ојун башлананда једди јердә очаг галаныр. Једди газан асылыр вә једди кәлинин һәрәси бу газанлардан бириндә хәрәк биширмәклә мәшгул олуру. Ојун гуртардыгда бүтүн чамаат сүфрә башында отуруру. Һансы кәлинин биширдији хәрәк даһа дәдлы һесабу едилирсә, нәмәр ону севиндирир. Беләликлә ојун баша чатыр.

Гочаларын сөһбәтләриндән ајдын олуру ки, «Једди һүнәр»ин һәр ојунун әввәлиндә ағсаггал вә ағбирчәк, ојунчуларын шәнинә ше'р дејәр вә онлары руһландырмамышлар. Чобанларын шә'нинә дејилән ше'рин әлдә етдијимиз бир парчасы беләдир:

Чобан һеј,
Гој дилләнсин гарғы һеј.
Јарын бахыр гыјғачы,
Мөһкәм сахла ағачы.
Ағач әлдән чыхмасын,
Јарын мәлул бахмасын...

«Једди чапар»ын шә'нинә охунан ше'рдән парча:

Чапар һеј,
Чап, јердән од гопар һеј.
Јарын бахыр, вахт өтүр,
Еркәји јердән көтүр.
Јарын бахыб өјүнсүн,
Гәлби күлүб сөјүнсүн.

КИЛИМАРАСЫ

Бу гәдим халг ојуну ел-оба шәнликләриндә ифа олунурмуш. Онун Кәлбәчәрин Ағачкәнд кәндиндә милли Мәммәдалы, оручлу Сәлим кими инди дә унутулмајан маһир ифачылары вармыш. Һазырда Ағачкәнд сакини 90 јашлы Мөһдијев Мөһралы Сүләјман оғлу килимарасыны мәһарәтлә ојнајыр, оғланлары Сүләјман вә Шәфагәт ондан кери галмырлар. Бу ојундан бир парча Мөһралы Мөһдијевин ифасында «Өмүрлүк тој» филминә чәкилиб.

Ојунун hazırлығы вә ифа гәјдасы беләдир: Әввәл-әввәл гыр-чын туманлы бир кәлин, бир јарашыглы вә бир ејбәчәр киши мүгәввалары дүзәлдилир. Ојуну ифа едәчәк адамын бармагларына хусуси гәјдада назик тахта вә ја чубуг парчалары бағланылыр. Бунлар голлары әвәз едир. Мүгәвваларын икиси ифачынын әлләринә, бири исә онун дизинә гурашдырылыр. Сонра ојунун ифачысы јерә сәрилмиш килимин үзәриндә узаныр. Қилими лазымы гәјдада бүкүб, мүгәввалары көстәрмәк үчүн онлара јол гојурлар.

Шәнлик заманы бинада вә ја чөлдә бир нечә палаз салыныр. Бир нечә адам бүкүлү килими кәтириб палазын үстүндә јерләшдирир. Бундан сонра һеч кимин көмәји олмадан ифачы ојуну тамашачылар гаршысында нүмајиш етдирмәјә башлајыр. Ојунун кедиши заманы ифачы өзү көрсәнмир.

Ашыг бир ојун һавасы чалыр. «Кәлин» килимин арасындан чыхыб јаваш-јаваш, назлана-назлана ојнамаға башлајыр. Ифачы мүгәвванын кәјиминин ичәрисиндә бармагларына бағланмыш вә голу әвәз едән ағач парчаларыны елә хусуси гәјдада һәрәкәт етдирир ки, «кәлин»ин чанлы олдуғуну дүшүнүрсән. «Кәлин» һаванын ритминә уғун олараг ојнајыр. Бу ара килимин арасындан бир киши чыхыб кәлинлә бирликдә рәгс едир. Бу јарашыглы киши мү-

гәввасы «кәлин»ин «әри»дир. Киши арвады илә мөһрибан ојнамаға чалышыр, онунла гол-бојун олмаг истәјир. Лакин «кәлин» «әри»-

«Килимарасы» ојунундан сәһнәләр вә онун маһир ифачысы Мейралы Сү-
лејман оғлу. Кәлбәчәр.

Handwritten signature or mark.

нин бу һәрәкәтләринә о гәдәр дә мејл көстәрмир, өзүнү онун јанында һәјалы, абыр-исмәтли апарыр.

«Әр-арвад» бир мүддәт гоша ојнадыгдан сонра «киши» килимин арасына кириб јатыр.

«Кәлин» ојнаја-ојнаја башыны бир нечә дэфә «әри» јатдығы тәрәфә әјир. Онун јухуја кетдијинә әмин олуб, килимин башга тәрәфинә доғру кәлиб хусуси ишарә верир. Бу заман килимин арасындан бәдһејбәт бир киши мүгәввасы чыхыр. Бу «кәлин»ин «ојнаш»ыдыр. Онлар гол-бојун олуб о тәрәфә, бу тәрәфә сүзүрләр.

Бирдән «кәлин»ин «әри» килимин арасындан чыхыр. Тәрс-тәрс ојнајанлара бахыр. Әлиндәки хәнчәрлә бәдһејбәт «киши»ни вә «арвад»ыны өлдүрүб нәзәрләрини тамашачылара доғру чевирир. Ојун сона чатыр.

Бу ојун гадынлары абыр-исмәти көзләмәјә, сәдагәтли олмаға, кишиләри доғру јолдан чыхмамаға чағырыр. Бабаларымыз гејрәт-сизлијә дөзмәдијини, һәјанын, исмәтин кешијиндә дурдугуну «Килимарасы» ојуну васитәсилә дә нүмајиш етдирмишдир.

ГАЗ-ГАЗ ЈАЛЛЫСЫ

«Газ-газ јаллысы»нын ифа едилмәси үчүн габагчадан бир нәфәр ән маһир ојунчу дәстәбашы сечилир. О, ојунун иштиракчыларына әввәлчәдән хәбәрдарлыг едир ки, мүмкүн олан әшјалардан сечиб өзләри илә көтүрсүнләр.

Шәнлик күнү чамаат бөјүк бир мејданчаја топлашыр. Гара зурнада јаллы һаваларындан бири чалыныр. Ојунчулар мејданын ортасына кәлир. Шух кејинмиш дәстәбашы әлиндәки гамчыны чалынан һаваја ујғун, усталыгла фырладыб ојунун башландығыны хәбәр верир. Рәсин ширин јериндә дәстәбашы чибиндән бир әшја чыхарыб јухары галдырыр. Бу әшја дараг, бычаг, мунчуг, бојунбағы вә с. ола биләр. Башчы һансы әшјаны чамаата көстәрәрсә, ојун иштиракчыларынын һәр бири дә һәммин әшјадан нүмајиш етдирмәлидир. Ојунчулардан ким о әшјадан көстәрә билмәсә, дәстәбашы јахынлашыб она јүнкүл бир гамчы вурур.

Ојун бу гајда илә давам едир. Дәстәбашы елә әшјалар көстәрмәлидир ки, күлүш јаратсын вә башга ојунчулары чәтинлијә салсын. Бу мәгсәдлә о, мүхтәлиф тәдбирләрә әл атыр. Мәсәлән, габагчадан үст-үстә үч-дөрд шалвар кејинир вә ојунун кедишиндә шалварлардан бирини сојунур, ојунчулар әввәлчәдән һазыр олмадыгларына көрә онун бу һәрәкәтини тәкрат едә билмир вә гамчы «зәрбә»си алырлар.

Дәстәбашы кәһ пенчәјинин бир голуну чыхарыр, кәһ ахсаја-

ахсаја јеријир вә бачардығы гәдәр күлдүрүчү һәрәкәтләр көстә-
рир. Ојунчулар онун бүтүн һәрәкәтләрини тәглид етмәлидирләр.
Ишин өһдәсиндән кәлә билмәјәнләрә «чәза» верилир.

Газ-газ јаллысы ојунчулардан мәнһарәт вә зирәклик тәләб едир.
Дағ јерләриндә һәлә чох кечмиш дөврләрдә Газ-газ јаллысы халг
арасында кениш јайылмышды. Һеч дә тәсадүфи дејил ки, Дәлидағ-
да сәрт гајаларын үзәриндә јаллы ојуну илә әләгәдар марағлы
тәсвирләр вардыр.

ЧИЛИНКАҒАЧ

Ојун бир-бири илә бәһс едән ики дәстә арасында кечирилир.
Һәр дәстәдә 4—12 нәфәр иштирак едә биләр. Дәстәләри тәшкил
етмәк үчүн ики нәфәр өзүнү дәстәбашы вә ја «бәј» елан едир. Ој-
намағ истәјәнләр чүт-чүт халај кәлиб һәрәси өзүнә бир шәрти ад
гојарағ «бәј»ләрә мезәли ифадә илә мүрачиәт едирләр:

—Халај, бәјләр!
Лазымдырмы Сизә һүнәр?
—Бәјләр бәји верир изин,
Матаһыңыз нәдир Сизин?
—Сөзүнүзү демәјин ләнк,
Кимә Аслан, кимә Пәләнк?

«Бәј»ин бири мәсәлән, «Пәләнк»ин адыны чәкир. Онда шәрти
ады «Пәләнк» олан шәхс онун, «Аслан» исә о бири «бәј»ин дәстә-
синә үзв олур.

Јахуд, икинчи чүт халај кәлиб сөјләјир:

—Салам Сизә, бәјләр бәји,
Биз демирик сечин нәји.
Ач гарыны тез дојуран
Кимә гатыг, кимә ајран?

Үчүнчү халај кәләнләр исә башга сөзләр сечир:

—Бәји көрүб кәлдик халај,
Пахыр чама сүртдүк галај.
Истәмирик дүшәк күчә,
Кимә сәрчә, кимә чүчә?

Ојунчулар гоша-гоша халај кәлир, өзләрини мүхтәлиф шәрти
адларла «бәј»ләрә тәгдим едир, бачардығы гәдәр күлдүрүчү сөз-
ләр дејир вә јухарыдакы гајдада онлардан дәстәләр јарадылыр.

Һәр ојунчунун әлиндә бир әләгачы олур. Һансы дәстәнин ојуну
башламасы пүшк атмагла мүәјјән едилир вә о бири дәстәнин ојуну

2/12

2/12

2/12

2/12

түн үзвләри онларын гаршысындакы мејданчаја чыхыб јербәјер-
олурлар.

Ојуну башламаг һугугу газанмыш дәстәнин үзвләриндән бири
ағачынын бир башындан тутуб ону шагули вәзијјәтдә сахлајыр.
(Ағачын учу, тутулдуғу тәрәфдә әлдән бир гәдәр јухары чыхмалы-
дыр ки, чилинкин әлин үстүндән сүрүшүб дүшмәсинә мане олсун.)
Сонра чилинки наваја атыр, ону, дүшәркән мүнәсиб анда габаға
вурур. Ојунчу чилинки атыб вурмағы ағачы тутдуғу әли илә ичра-
етмәлидир.

О бири дәстәнин ојунчулары чилинки көјдә икән вә ја бир јер-
дә дајанана кими вуруб мәтәдән арха тәрәфә кечирә билсәләр, чи-
линки мәтәдән вуран ојунчу «јаныр» вә јерини дәстә јолдашына
верир. Әкәр чилинк көјдә вә јердә һәрәкәтдә икән вуруб мәтәдән
архаја кечирә билмәсәләр, һәмин ојунчу ағачыны долајысына мә-
тәнин үстүнә гојур, ојуну давам етдирир. Гаршыдакы ојунчулар-
дан бири чилинки дајандығы јердән көтүрүб орданча тушлајараг
мәтәјә гојулмуш ағача атыр. Чилинк ағача дәјәрсә, мәтәдәки ојун-
чу «јаныр» вә јерини дәстә јолдашына верир. Әкәр чилинк ағача
дәјмәсә, һәмин ојунчу ики дәфә дә әввәлки гәјдә илә чилинки га-
баға вурур вә «јанмаса», ојуну давам етдирир. Бу һиссәјә «тохма-
ғы» дејилир.

Икинчи һиссә «јангу» адланыр. Тохмағыда јанмајан ојунчу
јангуја чыхыр. Јангуда чилинк әввәлки гәјдәдә вурулмур. Ојунчу
чилинки бир әлинә, ағачы исә о бири әлинә алыр. Сонра чилинки
јухары атыб ағачла ону габаға вурур. Чилинк зәрблә габаға ву-
рулуб сычраја-сычраја ирәлиләјәрсә, белә вурма гәјдәсә «чахма-
ғы» һесаб олунур. Ојунун јангу һиссәсиндә дә чилинкә көјдә ағач
дәјәрсә вә ја јердә тәрпәнән вәзијјәтдә вурулуб мәтәдән кечири-
ләрсә, јенә дә мәтәдәки ојунчу јаныр.

Белә олмадыгда ојунчунун бири ону чилинк дајандығы јердән
вар күчү илә мәтәјә доғру атыр. Чилинк мәтәдән бир ағач бојунда
вә јахын мәсәфәдә дајанарса, мәтәдәки ојунчу јаныр. Әкс һалда
ојунчу чалышыб чилинки көјдә вә ја јердә тәрпәнән дөврдә ағач-
ла габаға вурур вә онун дајандығы јерлә мәтәнин арасыны өлчүр.
Бир дәфә дә вә ја бир нечә дәфә дә бу гәјдә илә ојунчу гырх ағач
боју сајарса, јангудан чыхыр.

Чилинк чох узаға вурулдугда вә о, һәмин јердән атылыб мәтә-
јә чатдырылмадыгда да ојунчу бу мәсәфәни өз хејринә өлчмәк һү-
гугуна маликдир. Чилинк гаршыдан атылыб мәтәдән архаја кечи-
риләрсә, белә һалда өлчү иши апарыла билмәз.

Јангу заманы гаршыдакылардан бири чилинки јерә дәјмәмиш
ону папағы илә көјдә тутарса, ојунчуну јенә дә сырадан чыхарыр.

Јангудан чыхан ојунчу көјә доғру бир чилинк атмалыдыр. Бунә
«аға пәјы» дејирләр. Бу чилинки папагла тутмасалар, көјдә вә ја
јердә тәрпәнән һалда ағачла вуруб мәтәдән кечирмәсәләр, ојунчу

галиб кәлир. «Аға пайы»да јанан ојунчу галиб сајылып, лакин јенидән ојнајыб јолдашларына көмәк етмәк һүгүгундан мәһрум олур.

Дәстәнин бүтүн үзвләри ојуну бу гәјдә илә давам етдириләр.

Галиб кәлән ојунчу тохмағы вә јангу заманы сырадан чыхан дәстә јолдашыны јенидән ојуна гәјтара биләр. Бунун үчүн о, јангу вуруб јолдашынын ојуна гәјйтмасындан өтрү әввәлки гәјдә илә ағач боју сајмалыдыр. О буна наил ола билсә, јанмыш ојунчу јенидән тохмағыдан башлајыб ојуну давам етдирир. Әксинә, галибләр јолдашларындан өтрү гырх ағач боју сајдыглары дөврдә јансалар, сырадан чыхырлар. Бундан сонра бу дәстә мејданчаја чыхыр, гаршыда ләлик оланлар исә онлары әвәз едир.

Чилинкағач ушаг вә јенијетмәләрин севимли ојунудур.

МӘТӘГАЗМА

Бир нечә нәфәр бир-бириндән чох да аралы олмајан мәсафәдә торпағы чалалајыб һәрәси өзүнә бир мәрә дүзәлдир. Һәр бир ојунчунун учу итиләнмиш ағачы олур. Пүшкатма нәтичәсиндә ојунчулардан бири габаға чыхыр. О, мүәјјән едилмиш јердән әлиндәки чилинки истәдији ојунчунун мәрәсинә атыр, вилинк мәрәдә вә ја мәрәдән бир ағач бојундан јахын јердә дајанса, онда мәрә саһиби јаныр вә чилинк атаны әвәз едир.

Белә вәзијәт јаранмасын дејә, ојунчулар әлләриндәки ағачла өз мәрәләрини горујурлар. Чилинк кимин мәрәсинә атылса, о, чилинки көјдә вә ја јердә дајананадәк ағачла кәнара вурмалыдыр. Чилинк атан гачыб ону кәтиринчә һәммин ојунчунун мәрәсини ағачларла газырлар. Чилинкин далынча гачан кери гәјыдыб ојунчулар јахынлашдыгда һамы онун мәрәсини газмағы дајандырыб өз мәрәсини горумаға башлајыр.

Ән маһир вә чәлд ојунчу өз мәрәсини бачарыгла горујур вә бирчә дәрә дә онун мәрәси газылмыр. Ојун давам етдикчә ојунчуларын чохунун мәрәси мүәјјән дәринликдә газылып. Ојунчулардан биринин мәрәси дизиндән јухары газылдыгда ојун дајандырылып. Мәрәси даһа дәрин газылмыш ојунчу удузмыш һесаб олунур, гәјдаја көрә, мәрәсинә кирир, ону дизинә гәдәр торпаға басдырырлар. Торпағы тапдалајыб бәркидирләр. Удузан ојунчу әлләшиб басдырылдығы јердән чыхана кими ону папагла вурурлар.

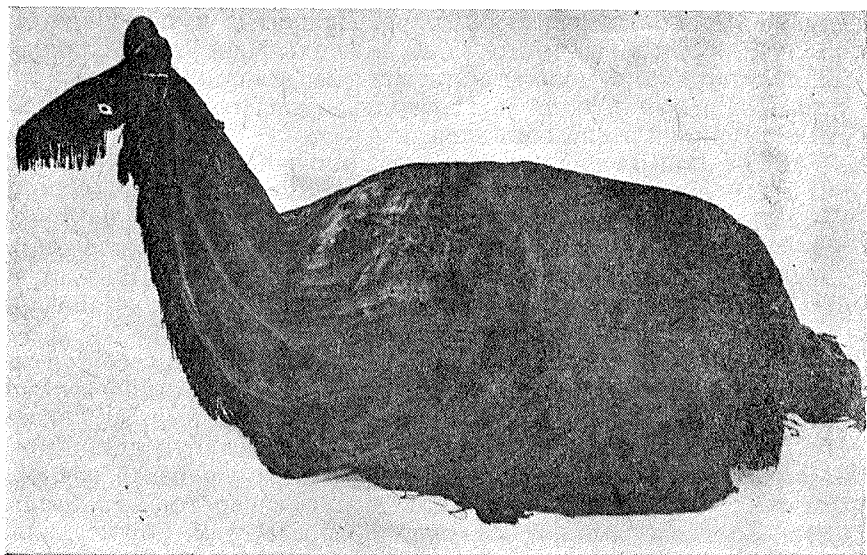
Адәтән, әлверишли олдуғуна көрә мәрәгазма јайлагда ојнанылып. Ушагдан бөјүжә гәдәр һамы ојунун кедишинә тамаша едир, һәвәскарлар өз јериндә сакит отура билмирләр. Онлар ојунун дүзкүн ичрасына көз гојур, мәрәси даһа чох газыланы руһландырмаға сәј кәстәрилләр.

Өзүнө күвәнән, чилинки туш атмагы, ојунчулары чашдырмагы, сүр'өтлө гачмагы бачаран, мэтәсини мәһарәтлө горуја билән кәнч-ләр мэтәгазма ојунуну даһа мараглы кечириләр. Белә олдуғда чилинки атанлар тез-тез бир-бирини әвәз едир, кимин чәлд вә зирәк олдуғу ајдынлашыр.

МАРАЛОЈУНУ

Маралојуну вахтилә тој, бајрам вә башга ел шәнликләринин јарашығы олуб. Һазырда бу халг ојунунун Кәлбәчәр рајонунда бир чох маһир ифачылары вардыр.

Ојун белә һазырланыр: Әввәлчә орағын вә ја чинин ортасына гулағы әвәз едән ики гашыг бағланыр. Сонра бу аләтә парча долаһыр «маралын» башы низама салыһыр. Бөјүк бир гырмызы шалын учу илә орағын үзәри өртүлүр. Ојунчу шалын галан јерини үстүнә салыр, јерә чөкүр, орағын дәстәјиндән тутуб маралын баш һиссә-

Маралојунунда марал.

сини алһындан јухары сахлајыр. Гырмызы шалын үстү мүмкүн олан әшјаларла (мунчуг, пул вә с.) бәзәдилир.

Ашыг сазда ағыр бир ојун һавасы чалыр. Ојунчу дизи вә дир-сәкләри үстүндә јеријәрәк, маралсајағы үркәк-үркәк, назлана-наз-

лана мејдана дахил олур. «Марал» каһ ојнајыр, каһ отлајыр, каһ гулагларыны шәкләјир, каһ јатыр. Тамашачылар «марал»ын оју-нуна чох марагла бахырлар.

ТОП-ТОП

«Топ-топ» вә ја «кечә топу» адланан бу ојун ушагларын вә чаванларын эн чох һәвәс кәстәрдикләри ојунлардандыр.

Әски парчаларыны јумурлајыр, кечәјә бүкүб тикирләр. Беләликлә, топ һазыр олур.

Ојунчулар халај кәлиб ики дәстәјә бөлүнүрләр. Пушкатмадан сонра дәстәләрдән бири мејданчаја чыхыр. Һәммин дәстәнин үзвләриндән бири топу әлиנә алып, ојун мејданчасынын ајаг тәрәфиндә олан мәтәнин үстүндә дајаныр. О бири дәстәнин үзвләриндән бири кәлиб ајағыны ејни хәттә олан мәтәнин үстә гојур. Мејданчадакы тәрәфин ојунчусу топу она сары һаваја атыр. Икинчи дәстәнин ојунчусу топу әлинин зәрбәси илә мејданчаја доғру вурур вә дәрһал сүр'әтлә мејданчанын баш тәрәфиндә габагчадан нишанланмыш јерә чатыб кери гајытмаға чалышыр.

Мејданчадакы ојунчуларын бири топу чәлд кәтүрүб мәнзилә чатана кими ону вурса, ојунчуларын бүтүн һеј'әти јерини дәјишир. Тачан ојунчу кедәндә вә гајыданда топла вурулмаса, јенидән топу вурмаг һүгугу газаныр.

Ојунчу она сары атылан топу вура билмәсә, гачмаға вә ја кери гајытмаға имкан тапмаса, дәстә јолдашлары топу вурдугда гачыб кери гајытма вәзифәсини јеринә јетирмәлидир.

Дәстә јолдашларынын һамысы «јанмыш» вә өзү мәнзилә чатыб кери гајыда билмәмиш ојунчунун иши даһа да чәтинләшир. Белә вәзијјәт јарандыгда мәтәдә дајанан ојунчу топу бир дәфә јухары атыб тутунча о, гачыб мәтәдән кечмәли вә ја топла вурулуб «јан-малы»дыр.

Ојунчулар әјри-үјрү, саға-сола елә гачмалыдырлар ки, онлары топла вурмаг мүмкүн олмасын. Көрүндүјү кими «кечә топу» ојунунда бөјүк зирәклик тәләб олунур.

ПАПАГАЛДЫГАЧ

«Папагалдыгач» ики дәстә арасында ојнанылыр. Чилинкагачда олдуғу кими, бурада да ики башчы—бәј мејдана чыхыр, галаңлар чүт-чүт халај кәлир, өзләринин шәрти адларыны сөјләјир. Бәјләр

нөвбә илә шәрти адларын бирини чәкир. Ады чәкилән, һәмин бә-
жин, халај јолдашы исә икинчи бәјин дәстәсинә дахил олур. Бу гај-
да илә ики дәстә јараныр.

Сонра да дәјирми вә ја дәрджунч бир чыз чәкилир. Пүшкатма
нәтичәсиндә бир дәстәнин бүтүн һеј'әти бу чызын ичәрисинә ки-
рир. Икинчи дәстәнин ојунчулары исә чызын кәнарында һәрләниб.
ичәридәкиләрдән биринин папағыны башындан көтүрмәјә чәнд
едирләр. Ичәридәкиләрин бир дизини јерә гојмуш вә ја ајаг үстә
дајанмыш вәзијјәтдә олмалары дәстәнин әввәлчәдән шәртләшмә-
синдән асылыдыр. Онлар ајаг үстә дајансалар, папағы көтүрмәк
гат-гат чәтинләшир.

Ојунчу ајағынын бирини чыздан кәнара чыхартмајыб, чөлдә
һәрләнән ојунчунун гуршагдан ашағы бәдән һиссәсинә о бири аја-
ғы илә вура биләрсә, дәстәләр јерләрини дәјишир.

Чөлдәки һәр һансы ојунчу ичәридә оланларын биринин папа-
ғыны көтүрүб гачарса вә ону габагчадан мүәјјән едилмиш мәнзи-
лә чатдырарса, ојун јенә дә әввәлки шәкилдә давам етдирилир.

Ичәридәки ојунчулар папағы гачыранын далынча дүшүрләр.
Онлар папаг гачыраны мәнзилә чатмамыш тутмаға наил олсалар,
онун дәстәсини «јандырыб» јерләрини дәјиширләр.

Дәстәләрдән бири габагчадан мүәјјән едилмиш мигдарда хал
топладыгда ојун сона чатыр вә галиб тәрәфи алгышлајырлар.

Папагалдыгач ојуну јајлаға көчәнләрин вә чобанларын әјләнчә
васитәсинә чеврилирди.

ЕВКӨЧДҮ

«Евкөчдү» ојунуна «гығмәрә» дә дејирләр. Чобанлар ојуну гу-
румуш гојун гығы илә ојнадыгларына көрә «гығмәрә» ады мејда-
на кәлмишдир.

Бу ојуну, әсасән, ики адам ичра едир. Гаршы-гаршыја отуран
ојунчуларын һәрәси 21 дашы үч јерә, бөләрәк ев дүзәлдир. Һәр
ојунчунун үч еви, һәр евин исә једди дашы олур. Евләр үчүн јердә
чала—мәрә дүзәлдирләр. Һәр евин једди дашы бир мәрәјә гојулур.
Мәрә јерләрини даш вә тахта үзәриндә дә һазырлајырлар. Пүшк-
атма јолу илә јолдашлардан бири ојуна башлајыр.

Адәтән, јасты дашын бир үзүнү јашлајырлар. Ојунчулардан би-
ри дашы әлинә алыб, «јаш, гуру?» дејә, јолдашына мүрачигәт едир.
О бири ојунчу ја «гуру» вә ја «јаш» сөзүнү дејир. Әлиндә даш олан
ојунчу һәмин дашы көјә атыр. Дашын һансы үзүнүн јухары дүш-
мәсиндән асылы олараг, ојуна башламаг һүгугу газанан евинин
биринин јериндә бирчә даш сахлајыр, галан алты дашы әлинә кө-
түрүб өзүнүн вә јолдашынын евләринин үстүнә тәк-тәк пајлајыр.

Ахырынчы даш бир чүт эмөлө кәтирәрсә, онда ојунчу һәмин чүтү «удуб» ғыраға гојур. Илк дәфә бир чүтдән артыг удмаг олмаз. Даш удуб-удмамагдан асылы олмајараг, ојунчу бир евини пајла-јандан сонра, икинчи ојунчу ишә башлајыр. Ахырынчы дашлар дал-бадал бир вә ја бир нечә чүт вә ја бир јердә ики чүт эмөлә кәти-рәрсә, онларын һамысы удулмуш олур. Пајланылан ахырынчы даш чүт эмөлә кәтирмәдикдә бу ојунчу јаныр вә о бири ојунчу ишә башлајыр.

Бу гајда илә нөвбә әлдән-әлә кечир, һәр ики ојунчунун алты евинин бүтүн дашлары удулана гәдәр ојунун биринчи һиссәси да-вам едир. Бундан сонра һәр ојунчу уддуғу дашлардан евләр дүзәл-дир. Ојунчунун бири артыг даш удмушдурса, ону јолдашына: гајтармыр, једди вә ја даһа артыг даш удмушдурса, онда јолдашы-нын бош евинин јеринә «ғыр ев» гојур. Бу ојунчу евләрини пајла-дыгда һәр дәфә өз хејринә «ғыр ев»ин үзәринә бир даш әләвә едир. Икинчи ојунчу евләрини пајлајаркән «ғыр ев»ин үзәринә даш гоја билмәз. О, карыхыб бу евә даш гојарса, онда әлиндәки бүтүн даш-лары һәмин евә гатмалыдыр. Бир ојунчунун ики евинин јериндә дә «ғыр ев» јаратмаг олар.

Јухарыдакы гајдада ојун о вахта гәдәр давам едир ки, ојунчу-нун бири јолдашынын бүтүн евләринин дашларыны удур. Белә-ликлә, галиб мүәјјән олунур. Ојунун кедишиндә дашлары сајмаға ичазә верилмир. Маһир ојунчулар «ев»ләринә нечә даш гојдуғуну јадында сахлајыр, фикриндә һесаблама апарыр вә һансы евинә көчсә, даш уда биләчәјини билир. Евә көчмәк нөвбәси кәлдикдә фикирләшмәк олмаз.

КАФТАР-КОСА

Хүсуси гајдада ики енли тахта парчасы һазырланыр. Бу тахта-лара эски доладыгдан сонра онун үстүнә дәри чәкиб «кафтар-ко-са»нын чох һејбәтли вә зәһмли нәһәнк башыны дүзәлдирләр. Енли тахта парчалары кафтар-косанын башында елә мәнәрәтлә гураш-дырылыр ки, о асанлыгла ачылыб-јумулур, лазым кәлдикдә бир-биринә дәјиб бәрк шагғылдајыр. Онун көркәми вә шагғылтысы та-машачылары һејрәтә кәтирир. Ојуну ифа едәнин әјнинә дәри ке-јиндириләр. Бу кејим ајынын, чөл кечисинин дәрисиндән олдугда кафтарын көркәми даһа горхунч олур. Дәрини кејинәндән сонра һазырланмыш башы ифачы өз башына кечирир.

Кафтар-коса ојуну ел шәнликләриндә ифа едилир. Ашыг гара-зурнада ојнаг бир һава чалыр. Кафтар-коса мезәли рәгс едир, мәч-лисдәкиләри көздән кечирир, ағзыны шагғылдадыр, башға горхунч

Һәрәкәтләр көстәрир. О, чәнәсини аҗырыб адамлара сары кедәндә онун аҗзына габ, чөрәк вә башга эшјалар атырлар. Кафтар бүтүн бунлары асанлыгла «удур». Кафтар-коса кәндин ичәриси илә кетдикчә итләр она һүрмәјә чәсарәт етмир. О, аҗзыны елә бәркдән шаггылдадыр ки, горхудан итләр гачыб кизләнмәјә јер ахтарыр. Кафтар-коса бајрам күнләриндә кечәләр гапы-гапы да кәздирилир.

Һазырда Кәлбәчәр рајонунун Оручлу кәндиндә јашајан, јашлары јүздән чох олан Чаббар киши вә Абдулла киши кафтар-коса ојунунун маһир устасыдырлар.

Кечмишдә бу ојунун ән маһир ифачысы Әсәд адлы бир киши олмушдур. Аҗачкәндин гочалары Әсәд кишинин адыны чох һөрмәтлә јад едирләр. Әсәд кишинин бир һүнәри барәдә ашағыдакы әһвалаты данышырлар.

Чар һакимијәти дөврүндә бир дәстә һөкүмәт атлысы Аҗачкәндә кәлир. Онлар һаг-наһаг јетирәни тәһгир едир, «түстү пулу», «әскәр пулу» ады илә евләри талајыб чамаатын вар-јохуну әлиндән алырлар. Јалварышлар фајда вермир. Һәсән адлы бириси приставын башыны јарыр, һөкүмәт мәмурлары кәнддән говулур. Лакин ики күндән сонра силаһлы дәстә кәнди мұһасирәјә алыр. Јасовулларын гамчысы көјдә фырланыр. Һәсән кишинин вә кәндин беш нәфәр сајылан адамларынын әл-голу бағланыр. Чамаатдан зорла алынмыш «хәрч» әвәзи эшјалар атлара јүкләнир. Ахшам үстү Һәсән кишинин дәстәси ат дөшүндә кәнддән чыхарылыр. Бүтүн бу һадисәләрин шаһиди олан Әсәд киши фүрсәти әлдән вермир. О, «кафтар-коса» кејиминдә кедиб мешә јолунда кизләнир. Һава гаранлыглашанда гарәтчиләр мешә јолуна чатырлар. Әсәд киши гәфилдән јолун үст јанындан атлынын биринин үстүнә атылыб ону учурума һелләјир. Јасовуллар силаһа әл атмамыш Әсәд киши онларын бир нечәсини атдан салыр вә әлиндәки бычагла Һәсән кишинин вә даһа ики нәфәрин әл-голуна бағланан ипи кәсир. Онлар дөјәнәјә әл атыб «Кафтар-коса»ја көмәк едирләр. Өмүрләриндә белә һејбәтли вә горхунч «вәһши» көрмәјән һөкүмәт адамлары ваһимәјә кәлиб гачмағы гәнимәт билирләр. Беләликлә, Әсәд кишинин һүнәри нәтичәсиндә һәбс едиләнләр азад олур, «хәрч» јүкләри керитәјтарылыр.

ТАРСАЛА

Бәрәбәр сајда ојунчулардан ики дәстә тәшкил едилир. Һәр дәстәдәки ојунчуларын сајы мигдарда бир-биринә јахын мәсафәдә јерә дик дашлар вә ја чубуглар басдырылыр. Дәстәләр бир-биринин нишанларыны дашла вуруб јыхмалыдырлар. Һәр бир ојунчу нөвбә илә мүүјјән едилмиш мигдарда даш ата биләр.

Ојун дәстәнин биринин бүтүн нишанлары вурулуб јыхылана

гәдәр давам едир. О бири дәстәнин дик галан (вурулмајан) нишаны галырса, галиб һесаb олунур. Ола биләр ки, ејни мигдарда дашлар атылдыгдан сонра һәр ики дәстәнин нишанлары вурулуб јерә салынсын. Белә һалда ојуну мүәјјән бир мүддәтә кими давам етдирмәк гәрәра алыныр вә бундан сонра галибин һансы тәрәф олдуғу билинир.

АРАДАКӘЗМӘ

Пушк атыб дәстә дүзәлдирләр. Кениш бир мејданда бир дәстә ортада дајаныр, о бири дәстә исә ики јерә бөлүнүб биринчи дәстәнин сағ вә сол тәрәфләриндә хејли аралыда дајанырлар. Кәнарда дајананлар әлтопу илә ортада дајананлары вуруб бир-бир сырадан чыхармалыдырлар. Биринчи дәстәнин адамлары мүмкүн гәдәр топун габағындан јајынырлар.

Ојунун кедишиндә јалныз бир әлтопундан истифадә олунур. Ортадакыларын һамысы топла вурулдугдан сонра дәстәләр өз јерини дәјишир. Бу мүддәт әрзиндә топ атан дәстәнин ојунчулары атдыглары топун ардынча гачмагдан ләлик олурлар.

Көзәл әјләнчә васитәси олан арадакәзмә ојуну олдуғча марағлы кечир.

ПАПАГАТМА

Ојунчулар папагларыны бир аддым ара гојмагла сыра илә јерә дүзүрләр. Һәр бир ојунчу ахыра гәдәр ајағынын бирини јерә гојмадан һоппана-һоппана бүтүн папагларын үстүндән кечмәлидир. Онун ајағы папагларын һеч биринә дәјмәмәлидир.

Кимин ајағы папаға дәјирсә, ојуну дајандырыб онун көзүнү јајлыг илә бағлајырлар. Бундан сонра кәнардан папаг атыб ону вурмаға башлајырлар. Көзү бағлы олан папаг атанын ким олдуғуну дејә билсә вә ја һәмин сәмтә кедиб ону тута билсә, дәјүлмәкдән азад едилир. Онун јеринә ады билинәнин вә ја әлә кечәнин көзләрини бағлајырлар. Ојун бу гајда илә мүәјјән олунмуш вахта гәдәр давам етдирилир.

СӘНКӘРАЛМА

Ојунчулар ики јерә бөлүнүб бир-бириндән хејли аралыда дајанырлар. Һәр нәфәрин јанында дајандығы даирә онун «сәнкәр»и һесаb олунур.

Гаршы тәрәфдән бир нәфәр кедиб, өзүнә әл дәјмәсинә имкан вермәдән, рәгиб сәнкәринин үстүнә ајаг баса билсә, ону алмыш олур.

Рәгиб тәрәфдән бир нәфәр сәнкәрә јахынлашаны әлилә вурса, ону әсир алмыш олур. Бу гајда илә әлә кечәни апарыб күнчдә мүәј-

јән едилмиш әсир јеринә гојурлар. Јолдашларындан бир нәфәр га-
ча-гача кедиб әсирә әлини вура билсә вә онун өзүнә әл дәјмәсә,
әсир азад олуб ојуна гајыдыр. Лакин әсири азад едәнә гәдәр она
әл дәјсә, өзү дә әсир олур.

Бир дәстә рәғиб тәрәфин бүтүн адамларынын һамысыны әсир
алса, онларын сәнкәрләрини дә алмыш һесаб олунур. Беләликлә,
кимин галиб дәстә олдуғу ашқара чыхыр.

ГАЛАГУРМА

Ушаглар гоздан бир нечә гала гурурлар. Мүәјјән едилмиш мә-
сәфәдән һәр ушаг нөвбә илә галаја бир гоз атыр. Кимин атдығы
гоз кедиб галаја дәјсә вә ону дағыда билсә о, галаја һөрүлмүш
гозларын саһиби олур.

Ел мүдрикләри

Дәлидағын вә Муровун гојнунда јүз илдән чох өмүр сүрән Кәл-бәләјы Фәрәч, Кәлбалы, Рәфи вә башгалары кими елә мүдрик го-чалар олмушлар ки, онлар сөз алтда галмамыш, јериндә чаваб вермәји бачармыш, сәлбәни сәмтинә атмыш вә өз һикмәтли кәлам-ларына көрә ел-обада бөјүк шөһрәт газанмышлар. Бу күн дә онла-рын мүдрик вә һикмәтли сөзләри дилдә-ағызда долашыр, өзләри һөрмәтлә јад едилірләр.

Кәлбәләји Фәрәч Кәлбәчәр рајону һачыалырзалар кәндинин сакини иди. Сөз усталығына вә фәрасәтинә көрә мәшһүр олмуш, варлыларын мал-гарасыны кәтириб јохсуллара пајламыш вә 1944-чү илдә 126 јашында вәфат етмишдир.

Дәлидағам јериндә,
Гулағы вар јерин дә.
Чағыр Кәблә Фәрәчи
Сөзү десин јериндә.

Кәлбәләји Фәрәч варлы бир һачынын евинә кедир. О, гапыда зәнчирлә бағланмыш он ит көрүр вә һачыдан сорушру:

— Һачы аға, бу гәдәр ити нәјә көрә вә нечә сахлајырсан?

Һачы она белә чаваб верир:

— Кәлбәләји Фәрәч, билирсән ки, мәним чохлу мал-дөвләтим вар. Чанавар о гәдәр артыб ки, бу итләр олмаса малы, гојуну сах-ламаг олмаз.

Кәлбәләји Фәрәч һеч нә демир. Ичәри кечиб сөһбәт едилрләр. Бу арада нахырчы башыловлу кәлиб һачыја дејир:

— Аға, беш мал чөлдә галыб. Дүнјаны әләк-вәләк етдик тапа билмәдик.

Һачы тез гоншусунун далынча адам кәндәрир. Гоншу кәлир. Һачы она бир бычаг вериб тәләсик сөјләјир.

— Гоншу, беш мал чөлдә галыб. Зәһмәт олмаса, чанаварын ағ-зыны бычагла багла.

Гоншу бычағы ағзына апарыб дуа охујур вә гурдун ағзыны «бағлајыр». Она чөрәк кәтирирләр. Бүтүн бу һадисәләри мүшәһи-дә едән Кәлбәләји Фәрәч гоншу ешидә-ешидә һачыја үз тутур:

— Һачы аға, дүзү мән сәнин ишинә тәәччүб галмышам. Чанава-
рын горхусундан он ит сахлайыб жаллајынча, бирчә белә фәрасәтли
киши сахласан, чанын гуртарар.

* * *

Кәлбәләјы Фәрәч еһтијач учундан башга рајона көчүр вә бир
кәнддә јашајыр. Бу кәндин һампасына данышырлар ки, кәндимизә
Кәлбәләјы Фәрәч адлы бир һазырчаваб киши кәлиб. Тез-тез белә
сәһбәтләр ешидән һампанын ачығы тутур. О, кәндин башбиләнлә-
рини евинә топлајыб дејир:

— Кәндимизә бир киши кәлиб, һамы онун һазырчаваблығындан
данышыр. Истәјирәм, һәмин кишини бура чағыртдырыб јанынызда
сөzlә пәрт едәм.

Ағсаггаллар белә иш етмәји мәсләһәт көрмүрләр. Онлар дејир-
ләр ки, Кәлбәләјы Фәрәч кәләр, ишдир, о сәнә елә чаваб гајтарар
ки, гаш гајырдығын јердә, көз чыхардарсан.

Лакин һампа өз билдијини едиб Кәлбәләјы Фәрәчин далынча
адам көндәрир. О кәлдикдә һампа сорушур:

— Кәлбәләјы, хејли вахтдыр кәндимизә кәлмисән, доланышы-
ғын нечәдир?

— Сизин көлкәниздә јахшы доланырам,—дејә Кәлбәләјы Фәрәч
чаваб верир.

Һампа јенә дә хәбәр алыр:

— Бәјәм, неч корлугун-задын јохдур?

Кәлбәләјы Фәрәч дејир:

— Һәр шејимиз вар, анчаг ағарты сарыдан бир аз корлуг чәки-
рик.

Белә дедикдә һампанын чичәји чыртлајыр, ону пәрт етмәк үчүн
мәгам кәлдијини дүшүнүб күлә-күлә сөјләјир:

— Рәһмәтлијин оғлу, сүд-гатыг нәдир ки, ондан корлуг чәкир-
сән, мәкәр биз өлмүшүк? Мәним гырх улағым сүд верир. Һәр сәһәр
ики ведрә апарыб улағларын сүдү илә долдур, кәтир вер ушагла-
рын ичсин.

Кәлбәләјы Фәрәч мәсәләннин нә јердә олдуғуну, онун пәрт едил-
мәк үчүн чағырылдығыны дәрһал баша дүшүр вә тәмкиннини поз-
мадан чаваб гајтарыр:

— Аға, доғрусу сәнин сәхавәтиндән чох данышырлар. Дејилән-
ләр доғру имиш. Чох сағ ол, һәр күн кедиб улаг сүдү кәтирәрәм вә
ушағларым ичиб дејәрләр: «Сәхавәтинә көрә бу сүд ағанын рәһ-
мәтлик атасынын еһсаны олсун».

Чамаат күлүшүр, һампа өзү пәрт олур.

* * *

Өзүнү сејид адландыран бир киши илэ Кэлбэлајы Фэрэчин арасы јох имиш. Тэрс кими бир күн о, дар бир дэрэдэ сејидлэ габаг-лашыр. Онларын сөзү чэп кэлир. Сејид элиндеки ағачы һэрләјиб Кэлбэлајыны дөјмөјэ башлајыр. Даһа чевик олан Фэрэч киши өзүнү мүдафиэ етмэк эвэзинэ элини онун башына узадыр. Нәһајет, Кэлбэлајы Фэрэч сејидин башындан эммамәни көтүрүб јолун үстүнэ сычрајыр, эммамәни үч дэфэ өпүб јерэ гојараг дејир: «Сејид, сән бурда дур, бу надүрүст киши илэ бир балача ишим вар». Бу сөзләри эммамәјэ дејиб кишинин үстүнэ атылыр, баш-көз демир ағачла ону «бәсди» дејинчэ эзишдирир. Елэ бу вахт јолла кэлән атлы јерэ дүшүб һарајчылыг едир, далашанлары таныјыр вэ Кэлбэлајы Фэрэчи данламаға башлајыр:

— Кэлбэлајы, бу јазыг сејиди нијэ дөјүрсән, ајыб дејилми?

Кэлбэлајы Фэрэч, үзүндэ тәэччүб ифадәси јарадараг, һарајчы-ја дејир:

— А киши, нэ данышырсан, дәли-зад олмамышам ки, сејидэ эл галдырам. Одур бах, сејиди үч дэфэ өпүб јолун үстэ гојмушам. Сејидлэ нэ ишим, мән һагг-һесабы бу киши илэ чүрүтмүшәм.

Кэлбэлајы Фэрэч эммамәни јенэ дэ үч дэфэ өпүб кишинин башына гојур вэ еһтирамла дејир:

— Аға, сәнэ гурбан олум, јахшы јол. Инди, рүсхәт вер, мән кедим.

* * *

Кэлбэлајы Фэрэч узаг јердэ јашајан бир танышыкилэ кедәркән јолда ики гырговул вурур. Севинир ки, танышынын евинэ элибош кетмир.

Танышы ону јахшы гаршыламыр, отурмаг үчүн гуру палазын үстүндэ јер көстәрирләр. Сүфрәјэ јаван арпа чады гојулур, чын-дыр јорған-дөшәкдэ јатаг ачылыр. Кэлбэлајы бу һөрмәтсизлијэ тәэччүб етсә дэ һеч нэ демир.

Бирдән гапыдан бир сәс ешидилир. Мә'лум олур ки, гонаг кэлән эфәндиدير. Һамы јериндән дурур, эфәнди бөјүк еһтирамла гаршыланыр, онун алтына атлаз дөшәк, сөјкәјинэ ипек мүтәккә гојулур. Чох кечмир ки, эфәндинин гаршысына плов кәтирилир. Кэлбэлајы Фэрэч бахыб көрүр ки, јолда вурдуғу гырговуллар пловун үстүндәдир. О, өз-өзүнэ дүшүнүр: «Мән, Кэлбэлајы Фэрэч ола-ола гуру палаз, арпа чады вэ чындыр јорған-дөшәклә гаршыланам, дәрәнин бир лотусу олан эфәндијә иеә белә һөрмәт-еһтирам көстәрилә вэ вурдуғум гырговуллары о јејэ, јох, мән белә һагсызлыға дөзә бил-мәрәм».

Эфәндијә атлаз јорған-дөшәкдэ јер салыныр. Һамынын јатмағыны көзләјән Кэлбэлајы Фэрэч, эфәндинин эммамәсини элине алыр.

евдәки тәзә кәлинин јатдығы јерә-јахынлашыб ајағыны гыдыгла-
јыр, кәлин гышгырыр. Кәлбәләјы әммамәни гаранлыгда әл-гол
атан кәлинин әлине сары узадыр, өзү тез јеринә кириб үстүнү өр-
түр.

Гышгыртыја һамы ојаныр. Ишығы јандырдыгда әммамәни кә-
линин әлиндә көрүрләр. Евдә вурһавур гопур. Јухудан «кеч оја-
нан» Кәлбәләјы Фәрәч очагдан бир көсөв чәкиб әфәндини чырпа-
раг дејир:

— О саггалындан утанмајыб мәним гонағымын намусуна то-
хунмаг истәјирсән. Бу һејфи сәндә гојмарам.

Әјилиб әфәндинин гулағына пычылдајыр:

— Көпәк оғлу, дур сәни арадан чыхарым, јохса бир сағ тикән
галмајачаг.

Кәлбәләјы, әфәндини дөјә-дөјә чөлә чыхарыб тез јабысыны кә-
тирир, чындыр јәһәрини белинә гојуб әфәндини туман-көјнәкдә јо-
ла салыр.

Ев саһиби Кәлбәләјы Фәрәчә разылыг едир вә ондан үзр истә-
јир.

КӘЛБАЛЫ

Һәсәнов Кәлбалы Нәби оғлу Кәлбәчәр рајонунун Алчалы кән-
диндә јүз он једди ил өмүр сүрүб, 1975-чи илдә вәфат етди. Өмрү
боју зәһмәтә бағлы олан, тәнбәки бечәрән Кәлбалы фикирләшмәдән
һәр кәсә дәрһал чаваб вермәји бачарырды.

Бир күн рајон ишчиләриндән бири Кәлбалынын гонағы олур.
Онун габағына чөлдә, көј чәмәнин үстүндә сүфрә салырлар. Орта-
ја ағшан бал кәлир. Евин сәмтиндә бир кәл отлајырмыш.

Гонаг Кәлбалыја сөз атараг дејир:

— Ај Кәлбалы киши, ары балы һәр јердә вар. Һүнәрин вар,
кәл балы кәтир.

Кәлбалы бир сөз демир. Дуруб евә кедиб гајыдыр. Сүфрәјә га-
тыг гојулур. Гонаг гатығы јемәјә башлајыр. Бирдән ағзыны тур-
шудуб, нөвбәти гашыға бахыр вә гатығын ичәрисиндә пејин көрүб
ачыгланыр:

— А киши, арвадына де, бир аз тәмизкар олсун. Бу нә пејиндир?

Кәлбалы һалыны позмадан дејир:

— Зәһмәт чәкмә, мәним арвадым чох тәмизкардыр. Сән өзүн
кәл балы истәдин, көнлүн истәдији шејдән һаһаг наразы галырсан.

Гонаг бир сөз тапыб дејә билмир.

Дәлидағам «кәл балы»,
Деди кәтир «кәл балы».
Саһибинә једиртди
Өз сөзүнү Кәлбалы.

* * *

Бир жагышлы күндө Кэлбалы улагы габагына гатыб жолла кедирмиш. Керидән бир «Волга» машины кэлдијини көрүб тез улагы жолдан чыхарып, лакин өзү мачал тапмыр. Сүрүчү машины да-јандырар. Бир панамалы адам башыны машинын пәнчәрәсиндән чыхарып гышгырыр:

— Ајыб олсун сәнә! А киши, о улагча ганачагын јохдур, нијә жолдан чыхмырсан?

Бу һагсыз тәһгири ешидән Кэлбалы күлүмсәјиб она дејир:

— Башына дөнүм, мән савадсыз гоча кишијәм. Амма, бу улаг сизин кими али тәһсилли, мә'рифәтли мәхлугдур, она көрә ганачаг-лы тәрпәниб жолдан кәнара чыхды.

* * *

Бир дәфә Кэлбалынын јашадыгы Алчалы кәндиңә кетмишдик. Мәгсәдим гоча арвадлардан ағы, бајаты јазмаг иди. Јај олмасына бахмајараг, нахырчылар мал-гараны јајлагдан едириб гыш өрүш-ләринә бурахмышдылар. Колхозун бригадири буна дөзүб һеч кәсин хәтринә дәјмирди.

Кэлбалы деди:

— Ағуну, бајатыны адам өләндә дејирләр. Бизим кәнддә ким өлүб ки?

Сонра деди ки, дәфтәриниңи чыхардын бир-ики бајаты дејим јазын. Биз она зарафатла:

— Кэлбалы дајы, бәс адам өлмәјибсә, сән нијә бајаты демәк истәјирсән?

О, бригадири көстәриб деди:

— Бах, гыш өрүшләринин индидән отарылмасына јол верән бизим бу бригадир дә өлү кими бир шејдир. Онун үстүндә индидән ағу демәк олар.

* * *

Кэлбалы колхозда ферма мүдири ишләјир, узаг гоһуму колхоза сәдрлик едирди. Сәдр ферманын вәзијјәтилә марагланмыр вә бә'зи әлләјри ишчиләрин назы илә ојнајырды. Кэлбалы исә ферма ишчиләринә вә һејванлара үрәкдән чан јандырырды. Қифајәт гәдәр от топланмадыгына вә гыш сәрт кәлдијинә көрә һејванлар арасында тәләфата јол верилди. Бу сәбәбдән колхоз сәдри илә Кэлбаланын иши мәнкәмәјә дүшдү. Әслиндә ферма мүдири күнаһкар дејилди.

Мәнкәмә ичласында колхоз сәдри һејванларын јем чатышмазлыгындан тәләф олдуғуну ачыб демәди, өз күнаһынын үстүнү малалады, бүтүн тәгсири Кэлбалынын үстүнә јыхмаға чалышды.

Сөз Кэлбалыја верилди. О, үзүнү колхоз сәдринә тутуб деди:

— Гоһум, бәс бура о јерди ки, бир-биримизин үзүнә дирәнәк?

О, чибиндөн бир кағыз чыхарыб колхоз сәдринә көстәрди вә сон-
ра әләвә етди:

— Өз дәст-хәттини таныдынмы? Бах, бурда өз әлиңлә јазмысан
ки; «Баш бајтар һәким оғлуна сүннәт едир, үч еркәк көндәр». Ја-
дына кәлирми, мән һејванлары вермәк истәмәдим, өзүн кәлиб аб-
рымы этәјимә бүкдүн вә еркәкләри апардын.

Мәһкәмә, прокурор, залда отуранларын һамысы бу сөһбәтә гу-
лаг асырды.

Кәлбалы давам едирди:

— Инди бојнума илан доланса да, бу әһвалаты һеч көр дејә-
рәмми? Лап мәни гајадан атсалар да, бојнума алмарам. Бәјәм бу-
ра о јерди ки, үзүнә дирәнәм?!

Кәлбалы чибиндөн бир нечә белә кағыз чыхарды, колхоз сәд-
ринин пахырыны ачды вә һәр дәфә деди:

— Бура о јерди ки, үзүнә дирәнәм?! Мәни тонгала галасалар,
әтимдән әт кәссәләр, буңларын һеч бирини бојнума алмарам.

ЈАНШАГЛЫ ӘЛИГУЛУ

Һәшимов Әлигулу Јунис оғлу Кәлбәчәр рајонунун Јаншаг кән-
диндә анадан олмуш, 1979-чу илдә 93 јашында вәфат етмишдир.
Әлигулу киши һазырчаваб бир адам кими танынмыш, сөзү үзә де-
мәји бачармыш, һәгигәти демәкдән чәкинмәмишди. Инди онун сөз-
ләри дилләр әзбәридир.

ЧОХ ВАЧИБ ЛАЗЫМДЫР

Әлигулу киши јалан данышан, өзүндән сөкән бир адам һаггын-
да кәндин ортасында сөһбәт салыр. Һәмин шәхс өз сөһбәтинин үс-
тә кәлиб чыхыр. Әлигулу киши горхуб чәкинмәдән онун һаггында
етдији сөһбәти давам етдирир.

Өзүндән сөкән јаланчы јаныб-төкүлүр, Әлигулунун чаныны ал-
маг үчүн Әзрајылы арзулајыб дејир: «Ах, Әзрајыл! Каш бөјүрдән
чыхајдын!»

Мәсәләни баша дүшән Әлигулу киши өзүнү о јерә гојмајыб
ондан сорушур: «Әзрајыл сәнә чох вачиб лазымдыр?»

Јаланчы дилләнир: «Бәли, бәли! Вачибдән дә вачиб лазымдыр».

Әлигулу киши өзүнү гајыкеш кими көстәриб дејир: «Бәс, елә
вачиб лазымдырса, нијә јерини мәнән сорушмамысан? Бәс, адам
адамын нәјинә кәрәкдир? О гәншәрдәки һүндүр гајаны көрүрсән-
ми? Кет чых һәмин гајанын башына вә ләнкимәдән өзүнү ашағы
ат. Гајанын ајағына чатачатда Әзрајыл јанында һазыр олачаг, нә
сөзүн варса, орда өзүнә дејәрсән».

ИНЧИМӘ, ВЕРӘ БИЛМӘРӘМ

Әлигулу киши әлиндә назик бир зәнчир төвләнин јанына енир-миш. Јолда растлашдығы јашыды она саташыб дејир: «Бу зәнчири вер, мәним олсун».

Әлигулу киши башыны булајыб она белә чаваб верир: «Инчимә, верә билмәрәм. Зәнчир итиндир. Әкәр төвләни горумағы бојнуна көтүрсән, башын үчүн зәнчири сәндән музајигә етмәрәм. Зәнчир нә шејдир ки?!»

НӘ ВАХТ

Чыр сәси олан, саз чалмағы бачармајан бир нәфәр ашыглыг ет-мәјә башлајыр. Әлигулу киши ону һәр дәфә мәчлисдә динләјәндә тез-тез лағча дејир: «Пәһ-пәһ! Кишинин оглунун сәсинә вә саз чал-мағына сөз ола билмәз. Устадына бәрәкаллаһ!»

Бир белә-беш белә, ашыг дилләнә билмәсә дә, сәлбәнин кимә атылдығыны баша дүшүр. Күнләрин бир күнүндә мағарда мәчлис кечирилән заман чөлдә бир улаг ангырмаға башлајыр. Ашыг һе-јиф алмаға фүрсәт јарандығыны дүшүнүб дејир: «Ај Әлигулу ки-ши, чөлдәки ханәндәнин сәсини бәјәнирсәнми?»

Әлигулу киши дәрһал белә чаваб гајтарыр: «Нә вахт мән сәнин сәсини бәјәнмәмишәм ки, устадынын да сәсини бәјәнмәјәм?!»

БӘҲРАМ АЛЫ ОҒЛУ

Көјчә маһалынын Зод кән-диндә анадан олмушдур. Загаф-газија Мәркәзи Ичрайјә комитә-синин үзвү, ики дәфә Ермәнистан ССР Али Советинин депутаты се-чилмишди. 1927-чи илдән комму-нист иди. РИК сәдри, колхоз сәд-ри, кәнд совети сәдри вә башга вәзифәләрдә ишләмишди. Бөјүк Вәтән муһарибәси иштиракчысы иди.

Гаманов Бәһрам чох һазыр-чаваб, сөз алтда галмајан, бамә-зә, өзүндән ләтифә сөјләјән мүд-рик бир шәхсијјәт кими таныныр-ды. Инди дә онун дузлу-мәзәли сөзләри ағыздан-ағыза долаш-магда, ел-оба арасында ешидил-мәкдәдир.

Көјчәли Бәһрам Алы оғлу.

НАМАСАРАН ГУРТАРМЫШДЫ?

Гаманов Бәһрамы Гызылвәнк кәндинә Бәдәј мұәллимин јеринә кәнд совети сәдри гојурлар. Бәдәј мұәллим Јереванда һамасаран (дарульфунун) битирмишди. О, савадсыз олан Гаманова дәрс кеч-дији заман ики нәфәр сөзләшә-сөзләшә ичәри дахил олур. Кәлән-ләрин бири Гаманова үз тутуб дејир: «Бу киши мәним улағымы ву-руб өлдүрүб, инди истәјирәм, вермир».

О бири киши: «Әвәзинә өз улағымы верирәм, алмыр».

Гаманов: «Нијә онун улағыны алмырсан?»

Улағы өлән киши: «Бәс мәним улағым онун улағынын тајы иди?»

Бу сөзү ешидән Гаманов дејир: «Улаг улагдыр да. Мәкәр сәнин улағын һамасаран гуртармышды?»

НӘ ЧОХДУ ЧАВАН...

Мүһарибә илләриндә Гамановун гајынанасы Күлханым арвад өлүр. Арвады лајигинчә дәфн едирләр. Лакин ағ тапылмадығына көрә өлүнү гырмызы парчаја бүкүрләр. Чамаат дағылашандан сон-ра Гаманов арвады Күләнә дејир: «Ананы ләјагәтлә дәфн етдир-дијимдән разы галдынмы?»

Арвады: «Разы галмағына галдым. Анчаг арвадын гырмызыја бүкүлмәси синәмдә ағыр дәрд олду».

Гаманов: «Ај Күлән, мән сәни һәр шеји билән бир адам һесаб едирдим, амма көрүрәм ки, јанылмышам. Бәс, сән билмирсән ки, о дүнјада нә чохду чаван-чаван гызлар, инди өз ағларыны анана бү-күлән гырмызы илә чохдан дәјишибләр».

О ГӘЗЕТӘ ЈАЗЫЛЫБ КИ...

Гамановла Бәдәј мұәллими икиајлыг курса кәндәрирләр. Һәр күн икиси дә ашханада бирликдә хәрәк јејәндә пул вермәк мәгамы кәлән кими Бәдәј мұәллим башлајырмыш гәзет охумаға. Һәр дәфә јемәјин пулуну Гаманов верәрмиш.

Курсун вахты гуртарыр. Ахырынчы күн дә Бәдәј мұәллим гәзет охумаға башлајанда Гаманов дејир: «Ај Бәдәј, бах көр о гәзетә јазылыбмы, ики ај јемәк пулуну Гаманов версин?»

ДЕМӘЛИ, ЈАҒМЫР

Гаманов бир дәфә оғлуна дејир: «Ај бала, тахыл дәрзләри чөл-дә галыб, чых чөлә көр јағыр, јағмыр?»

Ушаг чөлә чыхмајыб ити сәсләјиб евә чағырыр. Гаманов ачыг-ланыб сорушур: «Нә иш көрүрсән, ә?!» Оғлу һалыны позмадан: «Бахырам көрүм итин түкү јашдыр, јохса гурудур. Әкәр итин түкү гурудурса, демәли, јағмыр»,—дејә чаваб верир.

СОН СӨЗҮМ ОДУР КИ...

Гаманов колхоз сэдри оlanda ону мѣнкѣмѣѣ верирлѣр. Гыш вах-ты имиш. Гамановун јашлы вѣ арыг бир адам олан вѣкили мѣнкѣмѣдѣ неч нѣ данышмајыб тез-тез ѣснѣјир, мѣркѣлѣјирмиш. Гамановун кѣнахсызлыгы сѣбут олунур, ашкар едилир ки, ону гѣрѣзчиликлѣ мѣнкѣмѣѣ вериблѣр.

Мѣнкѣмѣ Гамановдан сорушур ки, сон сѣзѣн нѣдир? Гаманов ајага галхыб дејир: «Һѣрмѣтли һаким, вѣкилим јатыр, гышдыр, бирдѣн она сојуг дѣјѣр, ѣлѣр. Бу сѣбѣбдѣн тѣзѣдѣн мѣним ѣстѣмѣ иш галдырарлар. Сон сѣзѣм одур ки, вѣкилѣ бир јорган кѣтирсинлѣр, бѣрѣнсѣн».

ОНДА БИР ЈАЈЛЫГ ДА ВЕР

Гаманов ѣзѣнѣ бир дѣст тѣзѣ костјум алыр. Арвады она дејир: «Бѣһрам, нѣ јарашыр сѣнѣ, бу палтары ѣлѣ кѣј, ѣстѣнѣ тоз да гонмасын!..

Гаманов палтары сојунур вѣ арвадына дејир ки, она бир јајлыг версин.

Арвады тѣѣччѣблѣ «јајлыг нѣјинѣ кѣрѣкдир?» дејиб сорушдугда Гаманов ѣаваб верир: «Палтары јајлыга бѣкѣм, голтуғумда кѣздирим ки, ѣстѣнѣ тоз гонмасын!...»

ЈА СѢН КЕТ, ЈА МѢН

Гаманов Зѣр кѣндинѣ ѣлѣ јѣринѣ кѣдѣндѣ ити дѣ онун далынѣа дѣшѣр. Јолда неѣ дѣфѣ тѣпинирсѣ, ит кѣри гајытмыр. Ѣлачсыз галан Гаманов ѣибиндѣн бир ѣчлѣк чыхарыб итѣ сары узадыр: «Ал, ја сѣн кет, ја да гајыт, мѣн кѣдим».

МѢНѢ ДѢ АЈРЫМ ѢАВАД ДЕЈѢРЛѢР

Гамановун Ајрым Ѣавадла бѣрк зарафаты вар имиш. Бир дѣфѣ Гаманов она дејир: «Сѣни милисѣ тутдурарам». Ајрым Ѣавад инад едир ки, бѣчара билмѣзсѣн. Һѣѣтлѣшиб мѣрч баглајырлар.

Бир кѣн Гаманов атын бѣлиндѣ јолла кѣдѣркѣн ѣч-дѣрд адамла растлашыр. Гамчыны ѣѣкиб онлары дѣјмѣѣ башлајыр. Һѣр гамчыны чалдыгѣа гышгырыр: «Мѣнѣ дѣ Ајрым Ѣавад дејѣрлѣр! Мѣнѣ дѣ Ајрым Ѣавад дејѣрлѣр!»

Гамчынын зѣрбиндѣн ѣз-кѣзлѣри кѣјѣрмиш адамлар Ајрым Ѣаваддан милисѣ шикајѣт верирлѣр. Ајрым Ѣавады Һѣбс едир, дѣјѣлѣнлѣр хѣстѣханада мѣуалиѣ олунунѣа Һѣбсдѣ сахлајырлар. Ѣзлѣшмѣ заманы дѣјѣлѣнлѣр дејир: «Јох, бизи бу Ајрым Ѣавад дѣјмѣѣјиб, бизи дѣјѣн башга Ајрым Ѣаваддыр».

Бѣлѣликлѣ, Ајрым Ѣавад азад едилир, лакин мѣрчи удузур.

МЭН СЭНИ...

Мехбалы адлы бирисини Зодда Мыгы дејә чағырымшлар. О, Ханлар рајонуна көчүр. Арадан бир мүддәт кечәндән сонра Зода кәлир. Гаманов ону көрүб сорушур: «Мыгы, нечәсән? Чохдан сәни көрмүрәм».

О исә е'тираз едиб дејир: «Мән Мыгы дејиләм, Мехбалыјам».

Гаманов тәәччүблә онун үзүнә бахараг: «А бала, билмирәм инди кимсән, нәчисән, амма сәни бурадан Мыгы кими Ханлара јола салмышам».

ЧЫХАРТ, ОХУ!

Гаманов Гајабашы кәндиндә колхоз сәдри ишләјәндә миндији машинын сүрүчүсү илә бир отагда галырмыш. Сүрүчү кечә јухусуну гарышдырыр, ону гара басыр. Бир нечә дәфә ојаныб Гамановдан сорушур: «Бура һансы кәнддир?» Сүрүчү бир дә бу суалы верәндә Гаманов она дејир: «А бала, гој јатым. Бир дә кәндин адыны сорушмаг истәјәндә мәни ојатма, јол вәрәгини чыхарт оху, кәндин ады орада јазылыб».

ГОҲУМСАН, НӘСӘН...

Гајабашы вә Гошабулаг кәндләри ајрылыб һәрәси бир колхоз олур. Гаманову Гајабашы кәндинә колхоз сәдри сечирләр. Бу кәндин пајына дүшән бир донуз һәр күн Гошабулаг кәндинә гачыр. Бир күн Гаманов өзү кедиб донузу тутуб кәтирмәк истәјәндә чамаатын ичиндә Гошабулагын колхоз сәдринин јанында дејир: «А көпәк оғлунун донузу, сән бу колхоз сәдринин гоһумусан, әмиси оғлусан, нәјисән ки, һәр күн јанына гачырсан?!»

ДЕДИ КИ...

Мө'тәбәр бир ичласда иш һеј'әтиндә әјләшән рәһбәр бир ишчи әјилиб јаныдакы јолдашына нәсә дејир. Салонда Гамановла јанашы отуран сорушур: «Гаманов, о әјилиб јолдашына нә деди?» Гаманов һалыны позмадан: «Деди ки, адам чохдур, һәр адама бир габ, јохса ики габ чәкилсин?»—дејә чаваб верир.

Сөз салона јайылыр, отуранлардан күлүшмә гопур.

ИШДӘН КӘЛМӘЈИБ КИ...

Гамановун јахшы бир ити вар иди, һәмишә онун јеминә фикир верирди. Бир күн евә кәләндә китаб охујан оғлундан сорушур: «А бала, итин јалыны вермисинизми?» Башы китаб охумага гарышан ушаг бир нечә дәфә атасынын суалыны чавабсыз гојур.

Гаманов хирслэниб гышгырыр. «Э, итэ жал төкмүсүнүзмү?»
Ушаг өзүнү итирдијиндэн белэ чаваб верир:—Ај дэдэ, итэ жал төкөрик дэ, о да сэнин кими ишдэн кэлибди мэкэр?

СОЛ ЭЛИНЛЭ ЈЕЈӨЈДИН

Бир күн Гамановун кэлбэчэрли гоһуму Ағакиши Зода гонаг кэлир. Гамановун арвады биширдији һалваны сүфрөјө бир габда гојур. Елә бу вахт ишыглар сөнүр. Гаманов Ағакишинин голундан тутуб ишыглар јанана кими сахлајыр. Чај-чөрөкдән сонра Ағакиши сорушур: «Голумдан нэ бэрк-бэрк тутмушдун?»

Гаманов: «Голундан тутмасајдым, басыб һалванын һамысыны јејердин».

Ағакиши дэ зарафата салыб дејир: «Јахшы ки, тутмушдун, ачындан өлүрдүм!»

Гамановун оғлу сөһбэтэ гарышыб чохбилмишлик едир:

«Эши, атам сағ элини тутмушду, сол элинлә јејөјдин да».

Ағакиши һалыны позмадан: «А бала, мән јашда адамын сол эл-лә һалва јемэси күнаһдыр»—дејир.

ГЭНБЭР КИШИ

Гэнбэр Чэфэргулу оғлу Рзајев Јардымлынын Шэфэгли кэндиндэндир. Онунла бағлы бир чох эһвалат ел ичиндэ јайылыб.

Биринчи эһвалат: Гэнбэр киши мүһарибөјө јеничэ кетмиш имиш. Бир дэстэ эскэрэ күллэ атмаг өјрөдирмишлэр. Эскэрлэр Һитлерин шэкли јапышдырылмыш фигурдан олан һэдэфи нишанлајыб күллэ атырмышлар. Нөвбэ Гэнбэр кишијэ чатыр. Онун атығы күллэ фигурун башындан дэјир. Гэнбэр киши севинчэк командирэ дејир: «Һитлери көндөрдим о дүнјаја, бизи бурах кедэк евэ».

Икинчи эһвалат: Гэнбэр киши рајон ичраијјэ комитэси сэдринин габулуна кедир. Гэнбэр кишинин евинин үстүнүн шифери јох имиш. Ондан сорушурлар: «Гэнбэр эми, бујур, сэни ешидирик».

Гэнбэр киши дејир. «Башына дөнүм, ајры сөзүм јохдур, ону демөјэ кэлмишэм ки, јағмајанда евим даммыр».

Үчүнчү эһвалат: Бир дөфэ Гэнбэр киши бир малијјэ ишчиси илә јол јолдашы олур. Малијјэ ишчисинэ бир ат верирлэр минсин. О өзүндән јашча чох бөјүк олан Гэнбэр кишијэ ата минмәји тәклиф етмир. Малијјэ ишчисинин мәрифәтсизлији Гэнбэр кишијэ јер едир. О, ата минмәк истөјөндэ Гэнбэр киши дејир: «А јолдаш, бәс јохушда ат минэрләр? Билмирсәнми, дөшбағы аты кәсәр?»

Һәр икиси јохушу пијада галхыр. Јолун ениши башлајанда малијә ишчиси ајағыны үзәнкијә гојуб јәһәрә галхмаг истәјир. Гәнбәр киши башыны булајыб дилләнир: «А јолдаш, нә иш көрүрсән? Енишди, гушгун аты кәсәр. Һејван оlanda нә олар, јазыгды».

Беләликлә, мәнзилә чатана кими Гәнбәр киши гојмур ки, малијә ишчиси ата минсин.

Дөрдүнчү әһвалат: Гәнбәр киши автобуслa Күрәкчи кәндиnә кедирмиш. Јад бир адам онунла јанашы отурур вә хаһиш едир ки, Мамулчан кәнди јахшы көрсәндији јердә она кәстәрсин. Автобус Мамулчан кәндинин јахынлығындaн кечирмиш, амма кәнд көрүнмүрмүш. Автобус Күрәкчи кәндиnә чатанда Гәнбәр киши дүшүр, јад адамы да дүшүрүр. Узагда дағын дөшүндә көрүнән Мачулчан кәндини она кәстәриб дејир: «Валлаһ, Мамулчан кәнди бурадан савајы һеч јердән јахшы көрүнмүр».

Гонаг Мамулчан кәндиnә кедәси имиш.

Бешинчи әһвалат: Гәнбәр киши Арвана кәндиnә Имамәлинин евинә гонаг дүшүр. Ахшaм ишыг јанмыр. Чыраг јандырмаг истәјирләр, анчаг лампа шүшәси тапмырлар, гаранлыгда јејиб-ичирләр. Ев саһибәсинин ады Шүшә имиш. Гәнбәр киши дејир: «Әјә, Имамәли, арвадынын ады Шүшә олдугуна көрә лампаја шүшә алмырсан?»

ЛАЧЫН ОБАЛАРЫНЫН ӘҲВАЛАТЛАРЫНДАН

«АЈ ДАНА,... СӘНИ АЧ ГОВА БИЛМӘРӘМ»

Оғулдәрә кәндиnән олан бир нәфәр мыхдан чатысы ачылан дананы тута билмир. Нә гәдәр говурса, дана гачмағында олур. Һәр икиси кәндән чох араланыр. Киши јорулуб отурур. Дана да ондан аралыда дајаныр вә саһибинә доғру бахыр.

Дана саһибнә мәлул-мәлул данаја дејир: «Ај дана, кәл дашы этәјиндән төк, дүш габағыма кәндә гајыдаг. Һә, нә дејирсән?»

Данадан бир сәс чыхмадығыны көрән киши јенә она јалварыр: «Ај дана, әкәр фикрин узаға кетмәкдирсә, онда бурда дур, кедим өзүмә чәрәк кәтирим, сәни ач гова билмәрәм».

«ӘЈӘ, БАШЫНЫЗЫН ЧАРӘСИНИ ГЫЛЫН,...»

Иманлар кәндиnән бир нәфәр арвадынын тә'киди илә оғруларa јалвар-јапыш едир ки, ону да өзләри илә оғурлуға апарсынлар. Бир күн ону гојун оғурлуғуна апарырлар. Сүрү јатан архачдан бир аз аралыда она дејирләр: «Сән бурда дур, јериндән тәрпәнмә, сүрүдән гојунлары нечә чыхарачағымыза фикир вер, тәчрүбә газан. Сонракы дәфә кәләндә сән дә сүрүдән гојун чыхарарсан».

Киши, оғру јолдашларыны архајын салыр ки, дејиләнләрә әмәл едәчәк вә јериндән тәрпәнмәјәчәк.

Оғрулар мәнәрәтлә итләри алдадыр, сүрүдән гојун чыхармаға башлајырлар. Елә бу вахт һәмин кишинин ајағы бир аз сүрүшүб јериндән тәрпәнир. Тапшырығын позулдуғуну вә бунун ишә хәләл кәтирәчәјини дүшүнүб киши вар күчү илә ғышгырыр: «Әјә, башынызын чарәсини ғылын, ајағым јериндән тәрпәнди!»

«ӘЈӘ,... ДЕДИНИЗ НАРАСЫНЫ БАҒЛАЈЫМ?»

Оғрулар бир дәфә дә һәмин кишини өзләринә јолдаш едирләр. О, јолда оғрулардан сорушур: «Архача кириб бир гојун тутсам, о, әлимдән чыхмаға чалышса, нә етмәлијәм?»

Ону өјрәдирләр ки, «Иплә, көзәклә гојунун гарысыны (пејини) бәрк бағла, гојун гача билмәсин».

Нәһајәт, бу дәфә оғрулар кәнарда дуруб ону архача кәндәрирләр. Киши итләрин вә чобанларын јатдығы јери мүәјјән едиб мәнәрәтлә архача—сүрүјә кирир. Көк бир еркәји тутуб сүрүдән чыхармағ истәјир. Еркәк дартыныб онун әлиндән гуртармаға чалышыр. Иплә бағламағ мәсәләси кишинин јадына дүшүр. Нә гәдәр фикирләширсә, һејванын нарасыны бағламағы хәјалына кәтирә билмир. Белә олдугда бир әли илә еркәји мөһкәм тутур, о бири әлини гулағынын дибинә вериб вар күчү илә чағырыр: «Әјә, бир саз еркәк тутмушам, әлимдән чыхмағ истәјир, дединиз нарасыны бағлајым?»

«ӨЗҮМ ГАЧМАДЫМ»

Бу әһвалатлардан сонра оғрулар кишијә дејирләр ки, сәндән бизә јар олмаз, кет өзүнә пешә тап. Амма арвады кишидән әл чәкмир ки, чәкмир. Нә гәдәр јалвар-јапыш едирсә, арвады инадындан дәнмүр. Бир кечә ону зорла оғурлуға јола салыб дејир: «Бош гајытсан, сәни евә бурахсам атамын ғызы дејиләм».

Кишинин әлачы кәсилир, кетмәли олур. Кечә гојун сүрүсү јатан бир архача јахынлашыр. Итләр иј алыб һүрмәјә башлајырлар. Чобанлар итләр һүрүшән тәрәфә күллә атырлар. Кишинин гачыб арадан чыхмаға имканы олса да гачмыр, әксинә, итләрә сары, чобанлара доғру кедир. Чобанлар ону тутуб сорушурлар: «Ај бәдбәхт, гача биләрдин, нијә өзүнү әлә вердин?»

Киши әһвалаты ачыб данышыр вә сонра дејир: «Өзүм гачмадым. Фикирләшдим ки, евә бош гајыдыб арвад јанында биабыр олмагданса киши әлиндә өлмәјим даһа јахшыдыр. Инди мәни нечә өлдүрүрсүнүз өлдүрүн».

Чобанларын она јазығы кәлир, бир саз еркәк габағына гатыб ону евинә јола салырлар.

Җашы вә нәсли 100-ү кечәнләр

ЧАНЛЫ ТАРИХ

Әлиф бабаны Кәлбәчәрдә һамы таныжырды. О, анадан оlanda адыны бешижә җазмышдылар. О, 157 ил өмүр сүрүб, 1973-чү илдә вәфат етди. Әлиф бабанын өмүр-күн јолдашы Түкәзбан нәнә исә 141 җашында дүнјадан кечдү.

Әлиф баба бир сыра җахын Шәрг өлкәләриндә олмуш, Мисир, Инкилтәрәни кәзиб долашмышды. Чох кәзиб, чох көтүрән бу ел аҗсаггалынын синәси нағылларла, аталар сөзләри, бајаты, тапмача вә гаравәллиләрлә долу иди. Ел-обанын фолклор хәзинәси олан Әлиф баба өмрүнүн сон күнүнә гәдәр ишдән галмады, ат белиндә кәзди, от чалды. Онун көзләри җахшы көрүрдү, мөһкәм јаддашы варды, мараглы сөһбәтләриндән дојмаг олмурду.

Әлиф баба јүз әллижә чатанда,
Јумуртаја сәрраст күллә атанда,
Ғуштәк галхыб ат белинә јатанда,
Дәли көһлән улдуз кими ахарды,
Һамы она һејран-һејран бахарды.

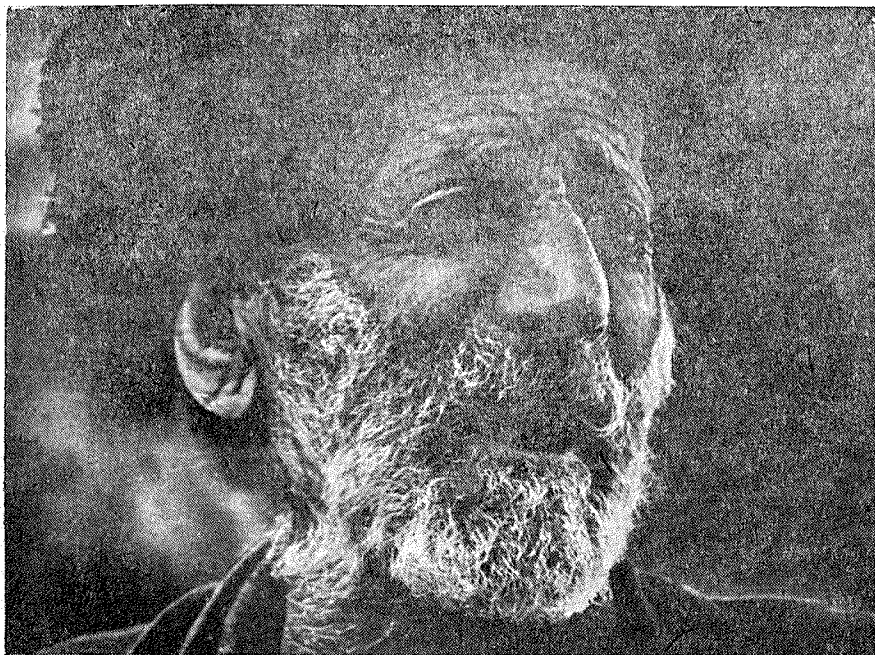
Әлиф бабанын достлары вә пәрәстишкарлары тез-тез ону јохламаға кәләрдиләр. Бир дәфә онлардан бири бабадан хаһиш етди ки, хариҗи өлкәләрә сәфәриндән данышсын.

О, бир аз хәјала далыб деди: «Ај оғул, башыма кәләнләри, көрдүкләrimi, ешитдикләrimi данышсам, онда кәрәк китаб бағлајасан. Кәндимиздә араја ганлычылыг дүшмүшдү, бу җахынларда 155 җашында рәһмәтә кедән атам о заман мәни Галаја (Шушаја) апарды вә бир тачирә нөкәр верди. Сонра тачирин миндији ағ арабанын сүрүчүсү олдум. Һара алыш-веришә кедирдисә о, мәни дә өзүлә апарырды. Дүз 41 ил онунла кәзиб доландым, Москва, Казан, Бухара, Сәмәргәнд, Тегран, Истамбул, Гаһирә, Шам, Лондон шәһәрләринә кетдим. Әввәл Гара дәниздә, сонра Ла-Манш боғазында аз галмышды ки, кәмимиз дәрјаја гәрг олсун.

Јадымдадыр, Хан гызы Галаја булаг чәкдирәндә бизи аврала (имәчилијә) апармышдылар. Ики ај Оручлу кәндиндән Муса, Төвләдәрәси кәндиндән Мирзәли киши илә бир јердә ишләдик».

Марагланыб сорушдулар: «Хан гызынын ады жадындадырмы?»

Әлиф баба инчик-инчик чаваб верди: «Ај оғул, мән дүнја јола салмышам. Дејесән, ахы мәни гоча һесаб едиб дүшүнүрсән ки, ағлы чашыб. Мән Натәваны чох көрдүм, онун башына кәлән гәзаларын шаһиди олдум. Сән нә гојуб, нә ахтарырсан...»

Әлиф Новрузалы оғлу (1816—1973). *Кәлбәчәр.*

Сөз Гачаг Нәбидән дүшәндә Әлиф баба көксүнү өтүрдү, хәјалланды: «Гачаг Нәбини о ирәли өлдүрмәдиләрми? Шаһүсејнин намәрдлијини унутмаг олармы? Гачаг Нәбијә бу чијинләримдә чөрәк дашымышам, палтар апармышам. О, чох вахт дәстәси илә кәлиб Дәлидаға сығынарды. «Бир дәфә «Лачын гаја» мешәсиндә кизләнмишдиләр. Костан бәј кәнддә бир фағырын атыны әлиндән алмышды. Гачаг Нәбинин адыны ешидиб үзүнү көрмәмишдим. Лакин гаја сәмтиндә олдуғуну өјрәндик вә аты алынан кишини дә көтүрүб кетдик јанына. Мешәјә кирән кими бизи тутдулар. Мән әһвалаты олдуғу кими нәгл еләдим. Бизә инандылар вә узагда бир гајаны көстәрдиләр. «Күн дөнәндә Нәби о шиш гајада олачаг» дедиләр. Дејилән вахт гајада беш адам көрүндү. Пәһләван чүссәли бир нәфәр кәлмәјимизин сәбәбини сорушду. Мән әһвалаты данышдым.

Нә башынызы ағрыдым, әлимизә жазылы бир кағыз вердиләр вә Костан бәжә јетирмәјимизи тапшырдылар. Һәмин адам деди ки, нәтичәсини кәлән һәфтә бу вахт кәлин бизә сөјләјин. Үрәјимизә дамды ки, елә бу гачаг Нәби өзүдүр ки, вар. Разылыг еләдик, «өм-рүн узун олсун!» дедик.

Хуласә, кағызы Костан бәжә вердик. Бәјин нитги тутулду, рән-ки көмүр кими гаралды. Бир аздан бизи евинә апарды, хејли сөһ-бәт еләди. Алынын атыны үстүндә гәшәнк бир јәһәрлә гајтарды. Бир ат да мәнә бағышлады вә хаһиш етди ки, кедин дејин, бир ат да үстәлик верди.

Вәдә-вахт тамам оlanda үз гојдуг Лачын гајаја. Ешмәбығлы адам башынын дәстәсијлә кәлди. Әһвалаты данышдыг. О, күлүм-сүндү вә «илан улдузу көрмәсә өлмәз» деди. Биз әл-ајағына дүш-дүк, јол һағладыг. Сонралар бу дағлар гарталы, елләр гәһрәманы илә тез-тез көрүшдүк, достлуг ишләтдик. Түкәзбан дәфәләрлә әјир-дәк, гатлама, јағлы көмбә биширди, говурға-говут һазырлады. Һа-лал хошу олсун. Нәби дә хурчуну пәјлә-пүшкә долдуруб мәни јо-ла салырды. Көзләрим төкүлсүн Нәбидән өтрү, хаин күлләсинин гурбаны олду».

Лачын гајанын гәншәриндәки һәмин јерә ел-оба «Әризә га-јасы» дејир. Гачаг Нәби фағыр-фүгәрәны һәмин гајанын үстә гәбул едиб онларын шикајәтинә—әризәсинә бахырмыш.

Әлиф баба Нәбинин кимләрлә вурушдуғундан, һарада мүһаси-рәјә алындығындан, ел-обанын она көстәрдији көмәкдән марағлы әһвалатлар сөјләди. Сонра о, Гачаг Нәбидән бу бәндләри деди:

Нәби Сәнкәр дағы сәнкәр ејләди,
Гошун һәр тәрәфдән ләнкәр ејләди.
Бозат бир лешкәри пенчәр ејләди,
Хәнчәри нифрәтлә совлады Нәби,
Дүшмән башы үстә товлады Нәби.

Пристав јаланчы олду сөзүндә,
Дик дашын үстүндә, Јазы дүзүндә,
Бәјләрин мурады галды көзүндә.
Гошуну гачыртыды, говлады Нәби,
Јасовулу бир-бир овлады Нәби.

Сөһбәт заманы Әлиф баба марағлы бир әһвалат данышды:

— Бир күн арабасыны сүрдүјүм тачир деди ки, атлары гош, тә'чили Шәкијә кедирик. Һачы Әләскәр адлы бир нәфәрлә достлуг едиб ондан кәллә гәнд вә хырдават аларды. Тачирә һачынын ағыр вәзијјәтдә олмасы барәдә тел кәлмишди. Гәрәз, арабаны сүрдүм, атлары Әскәрән, Ағдам вә даһа бир нечә карвансарада дәјишди-риб ертәси күн Шәкијә чатдыг. Биз Шәкијә чатанда Ахунд Һачы Әләскәри дәфн етмишдиләр. Тифлис шәһәриндән ахунд Һачы Әләс-кәрин бир гоһуму да кәлмишди. Дедиләр, чанишинин јаһында дил-манч ишләјир.

Әлиф бабаның көрдүү дилманч ким имиш? Өзү бу барәдә һеч нә дејә билмәди. Лакин белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, о, Мирзә Фәтәли Ахундову көрмүшдү. Мирзә Фәтәлинин Тифлисдә ишләди-јини, шәкили һачы Әләскәр адлы јахын гоһуму олдуғуну хатыр-ласаг, мүлаһизәнин доғрулуғуна шүбһә галмыр.

Бәли, Әлиф баба әсл чанлы тарих иди.

Бир дөфә Әлиф бабаның сәдагәтли өмүр-күн јолдашы Түкәзбан нәнәјә баш чәкмәјә кетмишдик. О, Әлиф бабаја гошдуғу бајаты-ларын бир нечәсини зүмзүмә етди:

Дағлар јаман гарлыды,
Гәлбим гәмдән варлыды.
Итирмишәм Әлифи
Синәм аһы-зарлыды.

Кәрәнтиси пасланыб,
Кәдәрлә либасланыб...
Гапыдан сәси кәлмир,—
Гәлбим јаман јасланыб.

Бу ағсаггал вә ағбирчәјин һәр икисинин хатирәси инди дә ел-оба ичәрисиндә әзиздир.

СЭДАГӘТ

Гара киши бөјүк бир аилә башчысы иди. Онун арвады Гызбәс хала бир дөфә гоншу кәндә гыз нәтичәсини көрмәјә кедиб-миш. «Гызбәсә сојуг дәјәчәк» дејиб, Гара киши јерини иситмир. Бирдән көзү асылгандакы күрдүјә саташыр.

— Ишин тәрслијинә бах, навадан зәһримар јағыр. Гары күр-дүсүнү кејмәјиб. Апармасам, она сојуг дәјәр, евим јыхылар.

Гара киши атланыр вә јолда нәвәсилә растлашыр, тәнтимиш ондан сорушур:

— А бала, һара белә?

Нәвәси:

— Мәни нәнәм көндәрди. Деди ки, һава сојугду. Кет бабана де-ки, исти көјнәјини кејсин.

Баба:

— Кејмишәм, а бала, кејмишәм. Мән чәһәннәм, она сојуг дәјмә-син. Јадындан чыхыб күрдүсүнү евдә гојуб. Ону вермәјә кедирәм.

Онларын евләндикләри күндән 85 илдән чох кечмишди. Үрәклә-ри һәмишә чаван олан бу ики мейрибан гоча севки вә мәнәббәт јолунда һеч вахт бүдрәмәдән илк әһд-пейманларына өмүр боју са-диг галмышлар.

— Инди јени аилә гурмуш бә'зи гадынлар әрин ев ишләриндә

она көмөк етмәмәсиндән килејләнирләр. Сизин аилә һәјатыңызда белә сөз-сөһбәтләр олубму?—дејә бир дөфә Гара киши илә Гызбәс халадан сорушдум.

Бу дөфә Гызбәс хала сөһбәтә башлады:

— Кишинин киши иши вар, арвадын арвад. Һәр/кәс өз ишини көрсә, нә сөз олар, нә сөһбәт. Бизим евимиздә бу барәдә бирчә дөфә дә сөз дүшмәјиб.

Гара киши арвадынын сөзүнә гүввәт верди:

— Һансы аиләдә ки, сөз-сөһбәт олду, һәмин евдә хејир-бәрәкәт олмаз. Алмәмәдин гызы бу евә кәләндән бәри нә әлиңә балта алыб, нә чөлдән от кәтириб. Еви о сүпүрүб, һәјәти мән чалғыламышам. Амма нә хәмир јоғурмушам, нә инәк сағмышам, нә һана, нә чораб тохумушам. Дәјирмана мән кетмишәм, уну о әләјиб. Әти мән доғрамышам, хөрәји о бишириб. Нә башынызы ағрыдым, кимин һансы иш көрәчәји барәдә 85 илин ичәрисиндә биз бирчә дөфә дә олсун «мүгавилә» бағламамышыг. Фикирләшәндә көрүрәм ки, ағыр иш мәним пәјыма дүшсә дә, јенә Алмәмәдин гызынын зәһмәти чох олуб. Һесаб чәкилсә, мән она борчлу галарам.

Гызбәс хала етираз етди:

— А киши, бу нә сөздүр данышырсан, сәнин зәһмәтләрини көзүмүн габағына кәтирәндә елә билирәм ки, мән һеч бир иш көрмәмишәм.

Гара киши сөһбәтин сәмтини башга јана дәјишдирди:

— Кечән јәј бизим јайлаға шәһәрдән үч аилә кәлмишди. Чамаат онлара раһат алачыглар гурду. Биринин гызы институтун сон курсунда охујурду. Мә'лум олду ки, бу гыз хөрәк биширмәји, чај дәмләмәји, дүјмә тикмәји бачармыр. Мән өзүмү сахлаја билмәјиб гызы да, атасыны да данладым. Гыздан сорушдум ки, сабаһ эрә кедәндә евинин ишләрини ким көрәчәк? О мәнә белә чаваб верди: «Бүтүн ишләри гајынанана тапшырарам». Сорушдум: «Бәлкә гајынанан һеч олмады вә ја гоча олду, онда нечә?» Гыз әһвалыны позмадан, хәчаләт чәкмәдән деди: «Гуллугчу тутарам. Әрими ишләдәрәм. Бир белә охумушам ки, кедиб ев ишләри көрәм?!» «Јазыг сәни аланын күнүнә» дејиб чыхыб кетдим. Билмирәм, һәмин гыз эрә кедиб-кетмәјиб, анчаг ону билирәм ки, о, киминсә очағыны кор гојачаг. Ағлыны башына чәмләмәсә, хошбәхт аилә гура билмәјәчәк.

Гара киши өз тәчрүбәсиндән, мүшәһидәләриндән бу гәнаәтә кәлиб ки, кәнч аиләләрдә наразылығын әмәлә кәлмәсинин бир сәбәби гызын еварлыгдан башы чыхмамасыдыр. Белә олдугда гајнана ағыр јүкә дүшүр, һағлы јерә килејләнир, гызын анасы «күл ки-ми» баласынын дипломуну, чәһизини кезә дүртүр, ахырда вурчатдасын гопур вә нәтичәдә аилә дағылыр.

Гара киши бә'зи оғланлар һағгында да өз мүлаһизәләрини сөјләди:

— Тәзә евләнән бә'зи аиләләрин сонрақы бәдбәхтлијинин бир

сəбəби эрин сəрхoшлуга гуршанмасыдыр. Елə чаванлар вар ки, газандыгыны арага-чахыра верир, пис јолдашларла отуруб-дурур, аилə гажыларыны унудур, диндирəндə барыта дөнүр. Ајдын мəсəлəдир ки, бу ишин нəтичəси ағыр олур, мəһəббəт арағын күчүнə таб кəтирмир, ешгин атəшини ички сөндүрүр. Үстəлик бə'зи кəнч-лэр арвадларыны да конјака, арага өјрəдирлэр. Белə аилəлəрини кəлəчəји угурсуз олур. Узун сөзүн кəдəји, севки вар-дөвлəтə, вəзи-фəјə бағлы олмаса, инсан, кəзүнə алданмаса, ички бејни думан-ландырмаса, илгар үрək теллəрилə бағланса, мəһəббəт өмүрлүк олар. Һавајы јерə демəјиблэр ки, ушаг нə гəдэр əзиз олса да, тəр-бијəsi ондан əзиз олмалыдыр.

Гызбəс халадан хайиш етдим ки, чаванларымыза бир сөз десни. О, һəјəчанланараг башыны ашағы дикди, чох тə'киддэн сонра деди:

— Гадан алым, нə дејим ахы? Гој исмəтли гызларымыз, икид оғланларымыз билсинлэр ки, өмүр севдасы мал-гојун, вар-дөвлəт севдасы дејил. Гызыл əлдэн-əлə кечсə, əввəлки гијмəтини сахлајар. Амма инсан илгарыны позса, гара гəпијə дəјмəз. Кəрək чаванла-рымыз бу гијмəтли сөзү һеч вахт јаддан чыхармасынлар.

ЈАДИЧƏСИНИ КӨРƏН

Дунјада јадичəсини көрмək һэр адама нəсиб олмур. Белə сəа-дəтə говушанларын бири Кəлбəчэр рајону Хəлəзək кəнд сакини Гəлəндарова Тејфə Һəзрəтгулу гызы иди.

О, 1970-чи илдə тəгрибən јүз əлли јашында вəфат етди. Тејфə нənə өзүнүн ики јадичəсини көрдү. Онун синəсиндə баяты хəзинə-си варды.

Мə'лум олдуғу кими, Ираг түркмəнлəri баятыларынын бирин-чи мисрасында əсасən «елəми», «əзизинəm», «мən ашығам» сөзлəri јохдур. Буна көрə дə биринчи мисрадакы һечаларын сајы о бири мисралардакы һечаларын сајындан аз олур. Марағлыдыр ки, вах-ты илə Тејфə нənəдэн јаздығымыз баятылар да һəмин баятыла-рын формасындадыр. Бу охшарлығын сəбəбини ајдынлашдырмаг алимлəримизин вə əдəбијатшүнасларымызын тəдғигатына мəһ-тачдыр.

Тејфə нənə дејирди:

Шешпəri вар,
Əлиндə шешпəri вар.
Бир дејил, ики дејил,
Мəндə гəм лəшкəri вар.

Јајына сан,
Оху гој јајына сан.
Горхурам, кирпич чалам,
Көзүмдэн јајынасан.

Ладичәсини көрән Тейфә нәнә өз гызы илә. *Кәлбәчәр.*

Бу дағлар,
Бу дәрәләр, бу дағлар.
Өлсәм, кетмәз синәмдән
Бу дүјүнләр, бу дағлар.

Сел кәләнди
Бу дәрә сел кәләнди.
Дүшмән ганады алтда
Намәрдләр кәлкәләнди.

Хәлбир вар,
Шадара вар, хәлбир вар.
Гәлбими шан-шан едән
Јанағында хал, бир вар.

Јар гана,
Јар сөзүнү јар гана.
Бир јол бахдым үзүнә,
Мәни салды јар гана.

Тејфә нәнә нағыл едирди ки, онун чаван вахтында бу јерләрде тикиш машинынын нә олдуғуну билмәздиләр. Әллә палтар тикән бир нечә нәфәр кәнд-кәнд кәзәрәк чамаата шал, пенчәк-шалвар, туман-көјнәк тикәрдиләр. Чох сонралар һараданса кәндләринә тикиш машины кәтирдиләр. Гардашы бир кәдәкли чамыш вә беш гојун вериб һәмин машины она алды. Кәндиң чамааты көмбә, јағ, бал, хоруз кәтириб онлара — тикиш машинынын көрүмүнә кәләр-диләр.

АБДУЛЛА ЭМИ

Ағачкәнддә јүз үч ил өмүр сүрән Абдулла эми 1977-чи илин январында вәфат етди. Ел ағсаггалы Абдулла Мәммәдов мөһри-банлығына, хејирхаһлығына көрә һамынын дәрин һөрмәтини га-занмышды.

Абдулла әминин дүзәлтдији вәл, бәзәкли бојундуруг, нахышлы шана, күрәк; јарашығлы нөһрә, тәкнә, табаг, гәлјан, ғашығ һамыны һејран гојарды. О, һәм дә «Қафтар-коса», «Маралојуну», «Дул ар-вадын гызлары», «Шил ојуну» кими бир чох халғ ојунларынын маһир ифачысы тәки таныырды. Чохлу ашығ маһнылары биләр, ибрәтамиз бајатылар сөјләјәрди.

Бир күн от јығымына кедәндә Абдулла эми өзү илә көј соған көтүрүр. Күнорта наһары заманы көј соған орталыға чыхмыр. Сән демә ону гыз-кәлин јејибмиш. Абдулла әминин јолдашлары тәкид едирләр ки, көј соғаны гыз-кәлиндән истәсин. О исә «јери дејил» дејә, динмир.

Булагдан гајыдыб кәлән гыз сују әввәлчә гыз-кәлинә пайламағ истәјир. Чаванлардан бири «бурада биздән бөјүкләр отуруб» — дејә наразылығыны билдирир. Сују пайламағ истәјән гыз өзүнү сындыр-мағ истәмәјиб белә дејир:

— Аталар дејиб ки, јол бөјүјүн, су кичијиндир.

Абдулла эми күлүмсүнүб дилләнир:

— Гызым, дејирсән ки, су кичијиндир, јахшы, бәс соған да кичи-јин иди?

* * *

Қолхоз сәдринин сәһләңкарлығы нәтичәсиндә бир ғыш ферма-да гојунларын хејли һиссәси тәләф олур. Чамаатын буна көрә сәдр-дән наразылығы артыр, сәдрин ишдән чыхмасы барәдә мәсәлә ғал-дырырлар. Қолхоз сәдринин рајонда олан бир вәзифәли досту кәндә кәлир, ичлас чағырыр, нөгсанларын, ғырылан гојунларын үстүнү вурмур, бәзи мүвәффәғијјәтләри садалајыб чамааты јат-јүт етмәјә чалышыр. О дејир:

— Колхозун јакшы ишләри чождур. Нәр инәкдән филан гәдәр сүд алыныб, нәр һектардан филан гәдәр түтүн алыныб вә с.

Абдулла әми дөзмәјиб јердән сөз атыр:

— А јолдаш, һамысыны дедин, амма бизим бу сәдрин бир һүнәрини јаддан чыхардын.

Вәзифәли шәхс бу сөзү сәдрин мүдафиә олундуғу кими баша дүшүб күлүмсәјиб сорушур:

— Бујур, әми, бујур. Колхозун јакшы ишләриндән, сәдрин һүнәриндән билдијин фактлары сөјлә, гој чамаат ешитсин.

Абдулла әми дилләнир:

— Баш үстә. Сиз дејәндән сонра мәним борчумдур ки, сәдрин һүнәрини тәрифләјәм. Бәли, бизим колхоз сәдри нәр гојундан да бир дәри алмага наил олуб. Сағ олсун, чох разыјыг.

КҮЛДӘСТӘ

Күлдәстә Нәчәф гызы Әһмәдованын дөрд өвлады, 22 нәвәси, 59 пәтичәси вар. Үзүндән исмәт јаған Күлдәстә арвадын оғлан вә гызларынын пенсия јашлары чождан тамам олмушдур. Онун кичик оғлу Әбүлһәшим 45 ил мүәллим ишләдикдән сонра 10 ил бундан габаг пенсияја чыхмышдыр.

Күлдәстә арвадын бармаглары чохла халы, килим фармаш, дөшәк үзү, шал, чораб, палаз, гапылыг вә нәмибашы тохумушдур. Онун тохудуғу гајыг фармашы, дәрмә чечими, дарахлама гапылыгы, лады чувалы кәндән-кәндә апарыб чешнисиндән истифадә едирдиләр. Күлдәстә арвадын тохудуғу әшјаларын 20-дән чоху өвләдларынын евиндәдир.

— Күлдәстә хала, һеч бајаты билирсәнми?

О, сөзүн ардыны демәјә имкан вермәди:

— Нијә билмирәм, ај бала.

Бир јел әсли сабаһдан,
Күлү төкдү будагдан.
Ахтармајын оғлуму,
Иткин дүшүб нә вахтлан.
Азар дүшсүн чанына,
Һитлер батсын ганына.
Ојардым сағ көзүнү,
Апарсалар јанына.
Бурдан бир атлы кетди,
Атын ојнатды кетди.
Мәним балам елләрин
Дадына јетди, кетди.

Күлдәстә арвадын бир оғлу Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә мәрдіклә һәлак олмушдур. Буна көрә дә, о өзү чохла бајаты гошмуш

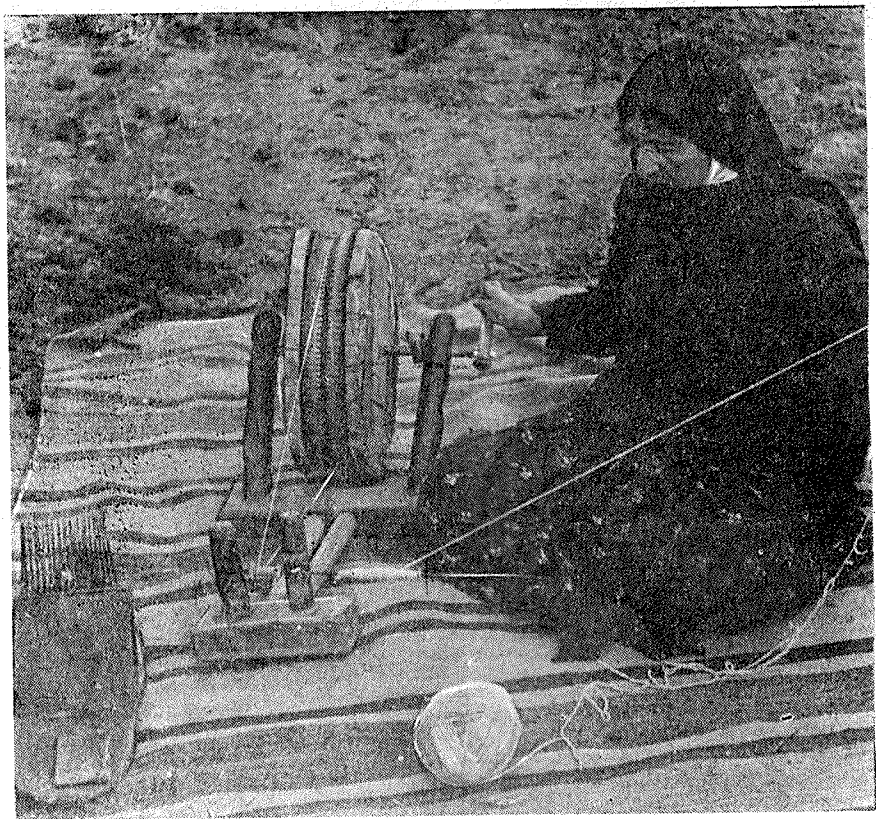
Халг јазычысы Әли Вәлијев Сыныгкилсә кәндинин
јүзјашлылары арасында. *Кәлбәчәр.*

вә ја ел баятыларыны өз дәрдинә ујғунашдырмышдыр. Она вер-
дијимиз «неч баяты билирсәнми?» суалына дәрһал чаваб вермәси
тәсадүф нәтичәси дејилди. Сорғуларымыза чәкинә-чәкинә, утана-
утана чаваб верән Күлдәстә арвад вәтән јолунда һәлак олан оғлу-
ну хатырлајыб өзүнү сахлаја билмәди вә далбадал 20-дән артыг
баяты сөјләди. О, бу баятыларын һамысыны чијәрпарасынын
адына бағлады.

ЧӘҺРӘЧИ АЈНА

Әлибајрамлы кәнди дәниз сәвијјәсиндән ики мин метр јүксәк-
дә—Кејти дағынын гојнунда јерләшир. Гыш ајларында кәндин әт-
рафы гарла өртүлүр, јазда, јайда күл-чичәк дәнизинә чеврилир.

Бу сәфалы кәндин дөрд бир јанында ики миндән артыг битки
бој атыб, чәмәнләри зирә, күнејләри кәкөту ағзына алып. Әлибај-
рамлы јайдағында диш көјнәдән булаглар фәвварә вурур. Кејти
дағынын гојнунда илдән-илә гар галыр. Белә сәфалыгда јашајан-
лардан бири Оручова Ајна Әзиз гызыдыр. Һәлә чар һакимијјәти
заманы Ајна беш ушаг анасы иди. Онларын икиси кечән әсрин дох-
санынчы илләриндә анадан олмушдур. Гара күнләр өвладларыны

Ана чәһрәдә әриш әжирир.

боја-баша чатдырмаг үчүн Ајна арвада имкан вермәди. Дөрд өвлады дүнјадан вахтсыз кетди. Кичик оғлу Фәррух бәләкдә оландә әрсиз галды. Бирчә көрпәси үстүндә жарпаг кими әсән Ајна чәһрәјә бел баглады. О, гонум-гоншунун јунуну әлчимләјир, чәһрә әжирирди, өзүнү вә өвладыны бир тәһәр доландырырды. Јахшы ип әжирдијинә көрә она «Чәһрәчи Ајна» дејирдиләр.

Јүз једди јаша чатан Ајна гары јенә дә чәһрәнин гулпуну әлиндә тутур. Онун евини бәзәјән халчалар инчә бармагларынын мәһсулудур. Јунун јујулмасы, дараныб әлчим едилмәси, чәһрәдә әјрилмәси, ипин кәләф вә јумаға дөнмәси, дағ биткиләри илә бојанмасы, әриш, арғач вә күжү һазырланмасы, мүхтәлиф чешнили халчалар, килим, чечим, палаз тохунмасы—бүтүн бу ишләрин һамысы Ајна нәнәнин әлиндән кәлибди.

Биз Ајна нәнәдән гојнуңда јашадығы даға нәјә көрә «Кејти да-
ғы» дејилдијинин сәбәбини сорушдугда о, деди:

— Бизим бу елләрдә Кејти вә Меһди адлы ики меһрибан гар-
даш јашајырмыш. Онларын икиси дә маһир овчу имиш. Бир күн
сәһәр тездән һәр ики гардаш бир-бириндән хәбәрсиз даға ова јол-
ланыр. Кејти узагдан бир марал кәлдијини көрүр. О, түфәнкин
тәтијини чәкән кими марал јерә сәрилир. Кејти гачыб онун јанына
чатанда көрдүјүнә инанмыр, дашлары көтүрүб башына чырпыр,
аһ-фәған гопарыр, икинчи күлләни өз үрәјинә сыхыр. Сән демә,
Кејти өз севимли гардашы Меһдини вурубмуш. Меһди марал дәри-
си кејиниб ов кәзирмиш. Кејти узагдан кәләнин гардашы Меһди
олмасыны ағлына кәтирмир, она күллә атыб өлдүрүр. Ел-оба Меһ-
динин вә Кејтинин башына кәлән мүсибәтдән хәбәр тутур. Онла-
рын һәр икисини дағын зирвәсиндә дәфн едирләр. Мүдрик бир го-
чанын тәклифи илә бу даға «Кејти дағы» адыны гојурлар. Инди
һәр ики гардашын мазары Кејти дағынын зирвәсиндәдир.

Кејти дағынын зирвәсиндә ики јанашы мазар олдуғуну сөјлә-
јирләр.

Ајна нәнә бизә чохлау бајаты да сөјләди:

Фәнар кедәр,
Од тутуб јанар, кедәр.
Дар күнүндә намәрд дост
Јајханыб кәнар кедәр.

Мән ашығам, гар кедә,
Јазда сына, тар кедә.
Битә нәркиз, бәнөвшә,
Кәлиб бурдан јар кедә.

ИШӘ КЕТМӘДИЈИМ КҮН...

Истибулаглы Бајрамов Аллаһверди Мәммәдгулу оғлу јашы јү-
зү кечәндән сонра да сазы әлиндән јерә гојмурду. Истибулаг кәи-
динә кедәнләр онун гонағы олар, гәдим саз наваларыны динләјәр,
өшитдикләри ширин сөһбәтдән дојмаг билмәздиләр. Аллаһверди
киши бир мүддәт Ашыг Әләскәрә шәјирдлик етмишди. Лакин вә-
зијјәтин ағырлығына көрә атасы ону гајтарыб гојуна көндөрмәјә
мәчбур олмушду. О, һәмишә зарафат етмәји, шән олмағы, мазәли
тапмачалар сөјләмәји, мәчлисләрдә гәдим ашыгларын һеч јердә
чап олунмајан сөзләриндән сөһбәт салмағы, ғыфылбәндләрин мә-
насыны ачмағы хошлајарды.

Једди өвлады, чохлау нәвә вә нәтичәси олан Аллаһверди киши
бирчә күн дә ишдән галмазды. Өмрүнүн сон күнләринә гәдәр зәһ-
мәти өзүнә гардаш һесаб едән бу мүдрик гоча узун мүддәт вәл, бо-

јундуруг, чүт дүзэлтмиш, кэндин устасы олмушду. Јери кэлдикдә сөз гошмағы, тутарлы чаваб вермәји бачарырды. Тәәссуф ки, онун гошдуғу сөзләр гејдә алынмамыш вә онлардан јалныз бәзи парчалар јадда галмышдыр.

Гочалар нағыл едирләр ки, чар һакимијјәти заманы кәндимизә бир нечә һөкүмәт мә'муру кәлди. Онлар јетирәнә јетиб јетирмәјәнә даш атды. Кәнди чапыб талады. Бу таланчы дәстәнин башчысы олан јүксәк рүтбәли мә'мур Аллаһверди кишинин саз чалыб оху-дуғуну, сөз гошмаг мәһарәтини өјрәниб ону јанына чағырыб дејир ки, кәрәк мәнә бир тә'риф јазасан. Мә'мур она бир саат вахт верир. Вахт тамам оlanda Аллаһверди киши сазы синәсинә басыб тә'риф әвәзинә мә'мура бир һәчв дејир. Көзүнү ган өртмүш мә'мур түфәнкини һәрләјиб ону вурмаг истәјир. Лакин чана дојмуш чамаат мә'мурун түфәнкини әлиндән алыр, мөһкәм әзишдириб дәстәсилә бирликдә кәндән говур. Аллаһверди кишинин гошдуғу һәчвдән јалныз ашағыдакы парча мә'лумдур:

Көз дәймәсин, олуб елин дирәји,
Кәлиб кәндимизи таладын мә'мур.
Дөјүб гонагчыны, једин хәрәји
Ахырда ганыны јаладын, мә'мур.

Нәвә-нәтичәси Аллаһверди кишинин ишә кетмәсинә разы олмадыгда о, һәмишә дејирмиш:

— Мән һансы күн ишә кетмәсәм өләрәм. Евдә тојуг кими күк үстә јатмаг бачармарам.

Бир күн Аллаһверди киши бөјүк оғлу Исаны јанына чағырыб дејир.

— Оғул, бу күн ишә кедә билмәјәчәјәм.

Оғлу чаваб верир ки, ата, јашын јүздән кечиб, ким сәнә дејир ишлә. Сәнә ишә кетмә дејәндә хәтринә дәјир, дејирсән ки, ишә кетмәсәм өләрәм. Бундан сонра отур евдә, мүтәкәни сөјкәјинә гој узан, һамымыз сәнин гуллуғунда дураг.

Аллаһверди киши башыны булајыб:

— Нә исә, мәни баша дүшмәдин;— дејиб күлүмсәјир.

Иса гоншуја кедир. Бир аздан сонра һарај гопур ки, Аллаһверди киши вәфат етди. Иса атасынын «мән һансы күн ишә кетмәсәм өләрәм» кәламыны хатырлајыб бир аз бундан габаг онун нәјә көрә «оғул, бу күн ишә кедә билмәјәчәјәм», дедијинин мә'насыны баша дүшүр.

ШИКӘСТӘ РҮСТӘМ

Гочаман даг ғарталы олан Рүстәм Хәлил оғлу Хәлиловун јашынын јүзү һагламасына бахмајараг, онун күмраһлығына истәр-истәмәз гибтә едирсән. О, һазырда мешә көзәтчиси вәзифәсиндә ишлә-

жир, һәр күн ат белиндә кәзир, чијниндә түфәнк кәздирир вә чох заман сазы да түфәнки илә јанашы олур. Бәли, түфәнк вә саз!

Она ел арасында Шикәстә Рүстәм дејирләр. Сөзүн әсл мәнасында Рүстәм киши танынмамыш ел шаиридир, «Шикәстә» онун ләгәбидир. Шикәстә Рүстәмин гошмалары әлли илдән чохдур ки, шәнлик мәчлисләриндә ешидилир, ашыгларын дилиндән дүшмүр. Онун «Әвәзиндә» рәдифли гошмасыны билмәјән ашыг јохдур.

Һәгиги достларын һәр зәһмәтини
Чәкәрәм чаһанда ел әвәзиндә.
Десәләр тикан вар достун јолунда,
Тутарам әлимдә күл әвәзиндә.

Дост зәһмәти доста күл кәрәк олсун,
Дәгигә ајрысы ил кәрәк олсун.
Арада бир ширин дил кәрәк олсун,
Јаманын јахшылыг бил әвәзиндә.

Шикәстә Рүстәмәм, шикәстә һалым,
Сәдагәт јолунда гојарам чаным.
Кәшт ејләјир јери-көјү хәјалым,
Дастаным сөјләнсин дил әвәзиндә.

1949-чу илдә Рүстәм киши икинчи дәфә евләнмәк истәјир. Бу хәбәри онун гардашы ешидиб наразы галыр, Рүстәм кишинин јашынын кечдијини нәзәрдә тутуб она «Јарашмаз» рәдифли бир гошма јазыр вә евләнмәсини мәсләһәт көрмүр. Рүстәм киши гардашынын ше'рлә јаздыгы мәктуба «Јарашар» рәдифли гошма илә чаваб верир, она билдирир ки, сән Кәлбәчәр дағларынын һикмәтиндән һалы дејилсән вә мәни һаһаг јерә гоча һесаб едирсән. Нәһајәт, Рүстәм киши евләнир. Һәмин арваддан онун доггуз өвлады бојабаша чатмышдыр.

Үмумијјәтлә, Рүстәм кишинин 204 нәфәр төрәмәси вар. Ән марағлысы одур ки, Рүстәм кишинин гызларындан дөрд нәфәри гәһрәмән анадыр.

Биз Рүстәм киши илә сөһбәт етдикдә о, шаһиди олдуғу чохлу марағлы һадисәләр данышды. Кәнд шурасынын сәдри олдуғу заман Ашыг Шәмширин атасы Ашыг Гурбанын онун јанында ишләмәсиндән, голчомағлара гаршы апардығлары мүбаризәдән тарихи сөһбәтләр етди. Досту Ашыг Гурбаны хатырлады, сазыны көјнәкдән чыхарыб онун сөзләриндән охуду, сонра зарафатла деди:

— Бир аз тәләсмисиниз, мәним өвладларым вә гәһрәмән гызларым барәдә инди јох, јүз ијирми јашым тамам олдуғда јазмаг лазым иди. Јашым јүз ијирмијә чатанда он гызым гәһрәмән ана олачағ, дөл-дөшүмүн сајы үч јүз нәфәрә чатачағдыр. Өзүмүн исә јүз әлли ил јашамаға үмидим вардыр. Оғул она дејәрәм ки, јүз әлли јашым тамам оlanda нәвә-нәтичәләримин вә төрәмәмин сај-һесабыны гәләмә алсын.

О, сөзүнү белә јекунлашдырды:

— Мәним күмраһ галмағымын сәбәби үзвү олдуғум Коммунист
Партијасыдыр, онун јаратдығы бу көзәл дөврандыр. Белә бир көзәл
заманда Қәлбәчәрин аб-навасында узун өмүр сүрмәмәк күнаһдыр.
Шаир Осман демишкән—«һәр ким јүз ил јашамаса, күнаһ онун
өзүндәдир».

Ахырда о, сазыны көкләди, Қәлбәчәрә һәср етдији гошмасыны
охуду:

Бу вәтән мүлкүнүн бир хош дијары,
Көнүлләр овлағы Қәлбәчәрдәдир.
Бағырхан Дәлидағ, һәмзә чәмәни,
Чичәкли јайлағы Қәлбәчәрдәдир.

Мәрчан булаглары, сәрин навасы,
Истису, нарзаны дәрдләр даvasы.
Шән һәјат гурубдур ели-обасы,
Мин шәфа гајнағы Қәлбәчәрдәдир.

Һәр тәрәфдән ахыр кејвир сулары,
Дағлары башындан әксилмир гары.
Чохдур хәзинәси, дөвләти, вары,
Сәрвәтин сорағы Қәлбәчәрдәдир.

Јалчын гајалардан чәкилиб јоллар,
Илич лампасыјла бәзәниб елләр.
Нура гәрг олубдур гаранлыг чөлләр,
Көзәллик нөврағы Қәлбәчәрдәдир.

Рүстәм шаирликдән олса хәбәрдар,
Шәһиннә јазарды көзәллик нә вар.
Һәр тәрәфи әлван чичәк, лаләзар,
О чейран булағы Қәлбәчәрдәдир.

Саздан вә сөздән ајры јашамағы бачармајан Шикәстә Рүстә-
мин ики јүздән артыг гошмасы вардыр. О, бир чибиндә мешә кө-
зәтчисинин сәнәдләрини, о бири чибиндә исә өз ше'р дәфтәрчәсини
кәздирир.

ЈАНШАГДА ТОЈ

Башы булуд чалмалы Муров дағынын гојнунда јерләшән сәфа-
лы Јаншаг кәндиндә гејри-ади бир шәнлик башланмышды. Мәчли-
син башында әјләшмиш бәјин јүз он једди, кәлинин исә јүз он беш
јашы вар иди. Сазы бәј вә онун гардашылығы чалырды. Дејән ким,
күлән ким, ојнајан ким! Јаншаг кәнди һәлә индијә кими белә тој-
бусат кечирмәмишди. Гызлары рәгсә кәлинин бачылығы, јүз ијир-
ми бир јашлы Гарател нәнә дә'вәт едирди.

Бу гочаларын евләниб аилә гурмаларынын жүз или тамам олмушдур.
Илјас Сејидәли оғлу вә Хатын Әһмәд гызы. *Кәлбәчәр.*

Тоја кәләнләр бәј—Чәфәров Илјас Сејидәли оғлуну вә кәлини—Чәфәрова Хатын Әһмәд гызыны һәрарәтлә тәбрик едир, «сағ әлиниз һамынын башына» дејиб күлүмсәјирдиләр. Бәјлә кәлин һәрәси кәтүчәләрин бирини гучағына кәтүрмүшдү. Ким исә суал верди ки, кәрәсан бәјин оғул-ушагдан нәји вар? Бәјин гардашлығы, Гамышлы кәндиндән кәлмиш жүз он јашлы Рүстәм Хәлилов чаваб верди:

— Чамаат, билин вә акаһ олун ки, бәјимизин сәккиз өвлады, 42 нәвәси, 84 нәтичәси вә 2 кәтүкчәси вар. Дөл-дөшүнүн сајы вур-тут жүз отуз, жүз гырх нәфәрдир.

Гонаглардан бири дилләнди:

— Вур-тут нијә, жүз гырх нәфәр бәјәм аздыр?

Рүстәм киши ону чавабсыз гојмады:

— Әлбәттә, аздыр. Мәним төрәмәләримин сајы ики жүздән чохдур.

Нәһајәт, Масабәјинин чыхышы әһвалаты һамыја мәлүм етди. — Һөрмәтли гонаглар вә јаншағлылар! Тојларыны кечирдијимиз Илјас бабанын вә Хатын нәнәнин евләнмәләринин жүз или тамам олур. Јүз ил бир јердә јашамағ, чан дејиб чан ешитмәк бир-биринә һәјан олмағ, оғул-ушағ бөјүтмәк бөјүк хошбәхтлиkdir. Кәлин Илјас бабаја, Хатын нәнәјә даһа узун өмүр, мөһкәм чансағлығы вә сәадәт арзулајағ.

Рүстәм Хәлилов өз тај-тушу Илјас бабанын ијирминчи илләрдә гырмызы партизан олмасындан, шура сәдри ишләмәсиндән, Бөјүк Вәтән мұһарибәси илләриндә әскәр аиләләринә мешәдән одун да-шымасындан, от бичмәсиндән, овчулуг мәһарәтиндән үрәк долусу сәһбәт ачды.

Кәлинин бачылыгы Гарател нәнә Илјас бабаја сөз атды:

— Де көрәк нечә олуб ки, Хатынла бир јердә јүз ил өмүр сүр-мүсән?

— Нејнәк, дејәрәм, а Гарател. Бизим бу гәдәр өмүр сүрмәјими-зин бир нечә сәбәби вар. Биринчиси одур ки, јүз илин әрзиндә бир-биримизин хәтринә дәјмәмишик. Икинчиси одур ки, неч кимин па-хыллыгыны чәкмәмишик. Өзүмүзүн бир инәјимиз оlanda, гоншуну ики инәкли истәмишик. Үчүнчүсү одур ки, Совет һөкүмәти вәзијә-тимизи јахшылашдырды. Чанымызы зүлмкарларын әлиндән гур-тарды. Азад вә шән өмүр сүрдүк. Дөрдүнчүсүнү исә бу дағларын аб-һавасындан сорушун.

Илјас баба үзүнү чаванлара тутуб сөзүнә давам етди:

— Балаларым, сизин охумагыныздан көзүачыг олмагыныздан, мәдәнијјәтиниздән хошум кәлир. Амма ачығыны дејим ки, бә'зилә-риниз аилә гурмаға ојунчаг кими бахыр. Етдији дәбдәбәли тојун нағара сәси гулаглардан кетмәмиш, әр-арвадын бир-бириндән зәһ-ләси кедир. Куја хасијјәтләри дүз кәлмир, тез дә бошанырлар. Бу јахшы һал дејил. Ағылла, башла евләнмәк лазымдыр. Хатын нәнә илә јүз ил биркә јашамышыг ач да олмушуг, сусуз да галмышыг, чәтин күнләр дә көрмүшүк, ағ күнләрә дә чатмышыг. Амма һәмишә бир-биримизә мөһрибан олмушуг, бошанмаг сөзү неч јухумуза да кирмәјиб. Арзу едирәм ки, һамыныз бизим кими һәјат сүрәсиниз.

Рүстәм киши сазы дөшүнә басыб бәјин тә'рифини деди:

Јүз илини көзлә, неч кимә демә,
Он једди һесаб ет јашыны, Илјас.
Јүз әлијјә чатсан, јенә гәм јемә,
Гүссәләниб чатма гашыны, Илјас.

Тале чох көрмәсин сәнә Хатыны,
Муровун башында сәјирт атыны,
Тәбрик едирәм бу тој-бүсатыны,
Уча тут һәмишә башыны, Илјас.

Кимсә масабәјијә шикајәтләнди:

— Бәс бәјлә кәлин нијә ојнамыр?

Бу тәклифә һамы алгыш деди. Илјас баба Хатын нәнәјә үз ту-туб хәбәр алды:

— А чејраным, бах көр хатырлаја билирсәнми о вахт биз һансы һаваны ојнады?

Хатын нәнә күлүмсәјәрәк:

— А сәни пир оласан нә тез тојумузда чалынан һава јадындан чыхыб,—деди.

Рүстәм баба сазда «Рухани» һавасыны чалды. Илјас баба илә Хатын нәнә кәнчлик шөвгү илә ојнамаға башладылар. Чәпик сәси әршә бүләнд олду, тој хејир-дуа илә баша чатды.

АЛМАЛЫҒЫН СОЛТАНЫ

Алмалыг кәндиндә Әлијев Солтан Ағалар оғлуну евиндә тапмады. Онун атла одуна кетдијини хәбәр вердиләр. Мешәјә кетмәли олдуг. Балта таггылтасы ешидиб сәс кәлән тәрәфә кетдик. Солтан киши јерә јыхылмыш улас гурусунун нәфәсини кәсһакәсдә иди. Биз јүздән чох јашы олан бу гочанын улас ағачына чив гојуб јармасына, балтаны гүввәтли зәрбә илә ендирмәсинә һејранлыгла тамаша едирдик.

Нәһајәт, Солтан киши бизи көрдү. Јүз илин досту кими һал-әһвал тутдуг, онун кефини сорушдуг. О, алнынын тәрини силиб деди:

— Кејфими сорушурсунуз. Нә дејим, һәлә ки, чанымдан бир килејим јохдур. Гулағым јахшы ешидир, көзләрим дағын башындакы адамы сечир, белим бүкүлмәјиб, аты асанлыгла минирәм, кәрәнтини јерә гојмамышам. Јүзү чохдан адламышам. Бундан сонра јаваш-јаваш гочалыға гәдәм гојмаг дөврү кәләр.

— Кәләр?—дејә јолдашлардан бири тәәччүблә динди.

Солтан киши архајын-архајын она чаваб верди:

— Оғул, әввәл-ахыр бир күн дә гочалачағам һәмишә белә галма-јачағам. Гочалыг чох амансыз шејдир, вахт кәләндә мәни дә јахалајачағ.

Ајдын һисс етдик ки, Солтан киши һәләлик гочалығы бојнуна көтүрмәк истәмир.

Алмалыг кәндиндә олан гочалар һаггында Солтан кишидән мәлумат өјрәнмәк истәдик. О, башыны булајыб чаваб верди:

— Валлах, елә билирәм ки, бизим кәнддә о гәдәр дә гоча адам јохдур. Аз-маз Шәкәрин јашы чох олар. Јахшы јадыма кәлир ки, Шәкәрин тојуну Ашыг Әләскәр кечиртди. Әләскәрин вә гардашы оғлу Гурбанын әјниндә атлас архалыг, башында јосма папаг варды. Шәкәрин дөрд-беш ушағы оlanda гардашы Әли дунјаја кәлди. Әли бу јахын илләрдә чаванәзән вахтында һајыф олду. Онун сәк-сән-сәксән беш јашы анчаг оларды. Бу һесабла көрүрәм ки, Шәкәр чох јашлы адам дејил.

«Чаным сәнә даһа кими десин» дејиб, Солтан киши фикрә кетди.

— Бу кәнддә Ашыг Әләскәр сөз гошдуғу Күләндам да чохданын адамыдыр. Амма она гоча демәк олмаз. Дишләрини тәзәчә дишәјиб, јашы јүздән артыг олса да, һәлә кәлин кимидир.

Даш булагдан кэлэн кэлин.

— Көлсәнә Күләндамы сәнә алаг,—дејә зарафат етдик.

Солтан киши элини бығларына чэкди, гәддини дикәлтди, папаны башында дүзәлтди, сонра дилләнди:

— Јох, ај оғул, мән онун тарпына дөзә билмәрәм. Елчи кетсәниз дә кәлмәз.

Мә'лум олду ки, Солтан киши чохла нағыл билир. О, бир нечә гошма сөјләди. Ики бәнди онун јадында галан кәрајлынын кимә мәхсус олдуғуну ајдынлашдыра билмәдик:

Гара гаја мешәсинин
Күл-чичәк таласы вар,
Јолчу, бир аз аста јери
Орда әлик баласы вар...

Барылары сөкүк олан,
Дизи чохдан бүкүк олан,
Бахан кими көзүм долан
Елин Чомәрд галасы вар.

Күмраһлығына, бухара папаг гојмасына вә гәддини шах тутуб јеридијинә көрә Солтан кишијә зарафатла «Алмалығын Солтаны» дејирләр.

РЕЙҲАНЫН АТАСЫ

Мәмиш киши Килсәли кэндин ағсаггалларындан иди. Онун атасы галајчы олдуғуна көрә анадан олдуғу тарихи мис касаја јазмышды. Бу «паспорт каса» сүбүт едир ки, о јүз он үч ил өмүр сүрмүшдүр. Мәмиш Һүсөјнгулу оғлу Хејирбәјов дүнјадан көчөндө онун оғлуну киритмәк олмурду. О, «Һејф сәнин чаван чанына» дејиб атасыны ағлајырды.

Һәгигәтән дә Мәмиш киши јашынын чох олмасына бахмајараг, чох күмраһ галмышды. Онун бөјүк гызы Һәчәр сәксән јашлы, нәвәли-нәтичәли бир ағбирчәк оlanda, јүз бир јашлы атасы Мәмиш кишинин икинчи арвадындан бир гызы дүнјаја јеничә кәлмишди. Чохлары бу надир һадисәјә инанмаг истәмирди. Лакин һәкимләрин рәји сүбүт етди ки, дағларын аб-һавасы, сәрин суларын һикмәти. Мәмиш кишини күмраһ сахламышды.

Мәмиш Һүсөјнгулу оғлу бүтүн өмрү боју севимли дүлкәрлик пешәсиндән әл чәкмәди. Онун дүзәлтдији нәһрә, чөмчә, гапы, пәнчәрә вә башга эшјалар кэндин һәр бир евиндә јадикар галыр.

КӨЗҮМҮЗӘ ИНАНДЫГ

Лөк галасы һаггында Кәлбәчәрә кәлән алимләрдән Јашар Гарајев вә Һүсөјн Күрдәғлуја сәһбәт ачдыгда, онлар хаһиш етдиләр ки, галаны онлара көстәрим.

Галаја дағ јолу илә, Сарыдаш кэндиндән кетмәји гәрара алдыг. Өјрәндијимизә көрә, рајонун узунөмүрлүләриндән бири Сарыдаш кэндиндә јашајырды. Сарыдаш јолу илә кетмәкдә мәгсәдимиз һәм дә кэндин гочаман сакини Гулијев Бәдәл Һәсәнгулу оғлуну көрмәк иди. Нечә дејәрләр, һәм зијарәт, һәм тичарәт.

Биз Сарыдаша чатанда Бәдәл бабаны сорушдуг. Дедиләр ки, Бәдәл баба от јығмаға кедиб. Бу хәбәр онун чох јашлы адам олдуғуна биздә шүбһә јаратды.

Галаны кәзиб доландыг, ахшамүстү Сарыдаш кэндинә гајытдыг. Биз кәндә чатанда Бәдәл баба от јығмагдан гајытмамышды. Көзләмәји гәрара алдыг. Нәһајәт, кэндин үстүндәки дағдан пијада енән кишинин Бәдәл баба олдуғуну сөјләдиләр.

Онунла сәһбәтләримиз чох мараглы кечди. О, Көнчә даvasынын јадына кәлдијини сөјләди.

Јашар Гарајев ондан сорушду:

— Бәдәл баба, Ашыг Әләскәри көрдүнмү?

О күлүмсәјиб деди:

— Оғул, Әләскәр дүнән өлмәдими? Рәһмәтлик Һүсөјнгулу әним

Элөскәрин атасы Алмәммәдлә гонаг иди. Элөскәрин сүннәт тоју оlanda Алмәммәд әми һүсәјнгулу әмими дә чағырмышды. Әмиим мәни дә апарды. Он ики, он үч јашым оларды. Бу күнкү кими јадымдадыр; ики еркәјин бојнуна гырмызы баглајыб сүннәтә апармышды.

Һүсәјн Күрдоғлу белә бир суал верди:

— Дәли Алыны, Гачаг Нәбини көрмәдин ки?

Бәдәл баба деди:

— Бала, һәр икисини көрмүшдүм. Дәли Алы сарысифәт бир адам иди. Бармағларыны күллә апармышды. Галды ки, Гачаг Нәби, мәкәр онун өлүмү Сизин јадыныза кәлмир?

Нәби өлдүрүлән или мәним гызым Автабын әри дә өлдү. Сонра ону Ширин Мәммәд оғлуна вердик. Автабын Шириндән олан оғлу Умуд Гитлерин даvasына кетди кәлмәди. Инди Умудун ики нәвәси дурур.

Мән ондан сорушдүм:

— Баба, Сарыдашда, гоншу Күнејпәјә кәндиңдә сән јашда адам вармы?

Вердијим суал она күлмәли көрүңдү вә деди:

— А сәни пир оласан, Сарыдашда, Күнејпәјәдә мән јашда адам нә кәзир. Дәдәм Нәсәнгулу, әмиим Һүсәјнгулу Дәрәләздән кәлиб Гылынчлыда кәнд салыблар. Јахшы јадымдадыр. Бах, Сарыдашы көрүрсәнми, дәдәм онун алтындакы јастанада, әмиим исә о үздә— күнејдә товла тикиб, һејван сахлајырдылар. Сонралар буралар кәнд олду. Биринә Сарыдаш, о биринә Күнејпәјә дедиләр.

Бәдәл баба даһа марағлы бир факт сөјләди:

— Гызым Автабы Новруз бајрамы күнү көчүрдүк. Бах, о алма ағачыны көрүрсүнүзмү, Автаб көчән күнү ону өз әлимлә басдырмашам.

Бизим хаһишимизлә агрономлар һәммин ағачын јашыны тәјин етдиләр. Она ән азы јүз он ил јаш вердиләр.

ҮЧ АРВАДЫН ҺҮНӘРИ

Бу әһвалаты Ағачкәнд кәндиңдә һамы билир. Абһәјат Шаһүсәјн гызы вә Кәтан Оруч гызы һәр бири јүз илдән чох јашајыб, дунјадан көчүбләр. Күлзамаң Чәлил гызы исә беш ил бундан әввәл јүз алты јашында вәфат етди. Һәр үч арвадын һүнәрини ешитмишдик. Бир күн Күлзамаң нәнәдән о заман баш верән әһвалаты сөјләмәсини хаһиш етдик.

«Сәндән өтрү көзүм чыхсын, Абһәјат» дејиб,—Күлзамаң нәнә сөзә башлады.

— Абһәјатын, Кәтанын вә мәнин кәлин вахтымыз иди. Јајда Орта јурд јајлағына көчмүшдүк. Алачыгларымыз Аф архачын јахынлығында, јолдан азча јухары тапын башына дүзүлмүшдү. Јајлагдакы кишилер сәһәр атлара миниб от чалмаға кедир, ахшам гајыдырды. Буна көрә гојун-гузуну ушаглар отарырды. Абһәјат балдызы Кәтанла неһрә асыб јағ чалхајырды. Һәлә күнорта олмамышды. Бир дә көрдүк ки, «Јәһәр тәпә» тәрәфдән бир оғлан тәркіндә дә бир гыз чапараг кәлир. Он бешә гәдәр атлы да «Кәкил јалы»нда көрүндү. Онлар тәркіндә гыз олан атлыја узагдан күллә атдылар. Чох кечмәди ки, оғлан Абһәјаткилин алачығынын гапысында атдан јерә атылды. Оғлан јалварды:

— Аман күнүдүр, гызы мән гачырмышам. Кәлән атлылар гызын адамларыды. Аллаһы истәрсиз, гојмајын бизи өлдүрсүнләр.

Абһәјат һәјәчанла деди:

— Ај чамаат, ај ел-оба, бу јазыглар бизим гапымыза пәнаһ кәтирибләр. Гачыран дүшмән дә олса, гызы гапыдан кери вермәк олмаз. Кәлин әввәлчә кәлән атлыларын ајағынын алтына јајлыг атаг. Әкәр буну нәзәрә алмасалар, онда чатмалара мејдан верәк, нә олар олар. Бизи өлдүрсәләр дә гызы вермәјәк.

— Оғланла гызы Абһәјаткилин алачығына апардыг. Елә бу вахт он беш атлы алачыға чатды вә атдан төкүлүшдү. Биз јајлыгларымызы кәләнләрин гаршысына атдыг. Онлар јајлыглары тапдаламасалар да, ел адәтимизи поздулар вә алачыға долушдулар. Адама бир чатма тајы көтүрүб кишиләрин үстүнә чумдуг. Чатма тајларыны әлимиздән алдылар. Бир чаван оғлан гызы ичәридән чыхарыб јола кими сүрүдү. Галанлары гызы гачыран оғланы дөјмәјә башладылар.

Кәтанла мән Абһәјатын һим-чимини баша дүшүб бош чувалы гәфилдән гызы дөјән оғланын башына кечирдик. Абһәјат гуш кими бурадакы атларын биринин белинә сычрајыб гызы тәркинә чөкди вә «Оручлу јурду»на доғру чапды.

Оғланы әзишдирәнләр Абһәјатын гызы гачырдығыны көрдүләр. Онлар тәләсик атландылар. Атлылар Абһәјатла гызын далына дүшдүләр. Биз атлылара көздән итәнә гәдәр бахдыг, сонра күллә сәси ешитдик. Дөјүлән оғланын јанына гајытдыг. Ону палазын үстүнә гојдуг вә апарыб јахынлыгдакы «Кил мәдәни» дејилән ојугда кизлөтдик.

Мән, тез бир ата миниб Абһәјаткил кедән јолун әксинә, бизим кәндин от чаланларынын јанына чатдым. «Чал даша»а чатанда һарај салдым.

Кими кәрәнтисини, кими јабасыны көтүрүб атланды.

Сән демә, көзүнү ган өртмүш атлылардан бири күлләни Абһәјата туш атыр. Онун голу јараланыр. Тез кәлағајы илә голуну сарыјыр вә өзүнү Оручлу кәндинин от чаланларына јетирмәјә чалышыр. Оручлунун от чаланлары күллә сәсини ешитдикдә, ики ар-

Дағларын чобан гардашлары—Мирзэ, Алмурад вэ Чаббарын атасы
Элэскэр киши анасы Тавад нэнэ илэ айла гуранда Октјабр күнэши
'нэлэ доғмамышды.

вадын бир ата миндијини, бир дәстэ атлынын онлары говдуғуну көрүб көмэјэ јетиширлэр. Оручлулар Абһэјаты таныјырлар. Абһэјатын дајылары өзлэрини гызмыш аслан кими атлыларын үстүнэ атырлар. Бу дэмдэ Ағачкэндин бичинчилэри кери гачан атлылары габаглајырлар.

Күлзамаман нэнэ сөһбэтини битириб деди:

— Еһ, инди ханы Абһэјат, ханы Кэтан, ханы мәним о күнлэрим!...

КИШИЛИК

Күмраһлығына, сэрраст данышығына, јахшы көрмәсинэ көрэ Чаббар кишијэ јүз јаш вермэк олмаз. Эслиндэ исэ онун јашы јүзү чохдан кечиб.

Сөһбәт заманы Чаббар киши деди:

— Нәким дејир ки, эт адамы тез гочалдыр. Мән өмрүм боју эт жемишәм. Кишини эт јох, гочалтса, арвады гочалдар. Бизим гары илэ кечирдијимиз ајлары, иллэри хатырлајырам. О мәним архалы дағым, алынмаз галам олуб.

О, Дәли Кәримин мәрдлийиндән марағлы әһвалатлар сөјләди:

— Сөзү үзә дедијинэ, ачыг данышдығына көрә она Дәли Кәрим дејәрдиләр. Арандан Дәлидаға кечән бир киши Дәли Кәримин бир гоһумуну өлдүрмүшдү. Кәрим она билдирмишди ки, мәрди-мәрданә, һамынын көзү гаршысында оғлуну өлдүрәчәјәм. Чалышын мәним көзүмә көрүнмәсин.

Бир ил Дәли Кәрим «Гырхынчала» дежилән јурдунда алачыг гурмушду. Күнләрин бириндә думан-чискин һәр јери бүрүмүшдү, көз көзү сечмириди. Башлыбел јайлағындан кәлән Дәли Кәрим бир атлы илә растлашыр. Атлы аздығыны билдирир вә бу јерләрин һара олдуғуну сорушур. Кәрим киши, үрәжинә нә дамырса, јерин адыны дүз демир, өзүнүн аран рајонларынын бириндән олдуғуну сөjlәјир. Зәннини јохламаг үчүн өзү илә ганлы олан кишинин адыны чәкир вә онунла дост олдуғуну билдирир.

Иши белә көрән оғлан көврәлир, Кәрим кишинин «достум» дејә адыны чәкдији адамын оғлу олдуғуну, бу сәмтләрдә онларла ганлы олан Дәли Кәрим адлы бир шәхс јашадығыны сөjlәјиб көмәк диләјир. Кәрим киши ону инандырыр ки, мәним адым Мирәкдир. Дәли Кәрим чох јахшы таныјрам, онларын јайлағы бурадан чох узагдадыр. Горхуб еләмә. Бу кечә бизим евдә галарсан. Сәһәр тездән өзүм сәни Сары јерә апарарам. Сабаһ сүбһдән чыхсаг, сизин јурдлара күнортаусту чатмаг олар.

Оғлан тохтајыр. Кәрим киши ону јахынлыгда олан даг евинә апарыр. О, арвад-ушағына әһвалаты данышыр вә ону «Мирәк» дејә чағырмаларыны тапшырыр. Һәмин кечә оғлана еркәк кәсир, она олмазын һөрмәтини көстәрир.

Сәһәрин алагаранлыгында, обада һеч кәс көрмәсин дејә, Кәрим киши атланыб оғланла јола дүшүр. Онлар күнортаусту «Сары јер»ә чатырлар. Бурада думан сөјрәк имиш. Оғлан јурдларыны көрүр. Алачыглара јахынлашдыгда Кәрим киши ајағыны сахлајыб оғланла худаһафизләшмәк истәјир. Оғлан чох јалварыр, Кәрим киши аз ешидир. Оғлан онун әл-ајағына дүшүб дејир: «Мирәк әми, ахы, гапыдан нечә сәни бурахым. Атам билсә, мәнә нә дејәр? Фикрим вар ки, бир һәфтә биздә галасан, ел-обамыз сәнин кими нәчиб адамы таныја. Јалварырам, Мирәк әми, сөзүмү јерә салма!»

Кәрим киши мин бәһанә кәтирир, оғлана дејир ки, сәнин атан мәни јахшы таныјыр. Она саламымы сөjlә вә гој адымы тәрсинә охујуб мәни танысын. Белә дејиб атынын башыны кери дөндәрир. Оғлан онун далынча баха-баха галыр. Әһвалаты атасына олдуғу кими данышыр. Атасы оғлуну чох сорғу-суала тутур. Мирәкин сирини-сифәтини сорушур, белә бир досту олдуғуну јадына сала билмир. Мирәкин ахырынчы сөзү оғланын јадына дүшүр: «Мирәк әми деди ки, атана салам сөjlә вә гој адымы тәрсинә охујуб мәни танысын».

Оғланын атасы бир шеј баша дүшә билмир. Гоншу алачыгда јашајан мирзәни чағырыб бу сөзү она дејирләр. Мирзә «Мирәк» сөзүнү қағыза јазыб тәрсинә охујур, билдирир ки, онун ады «Кәрим» имиш. «Нә? Дәли Кәрим?» Киши белә дејиб оғлунун хаһишинә әһмијјәт вермәдән тез гоһумларыны чағырыр. Бир дәстә атлы силаһланыб Дәли Кәрим өлдүрмәјә кедир. Кәрим киши атлы дәстәсинин она јахынлашдығыны көрүб мәсәләннин нә јердә олдуғуну ан-

лајыр, чәлд атыны гајалыға сүрүб өзүнә етибарлы јер сечир, тү-
фәнкини долдуруб көзләјир.

Атлылар дашлыға долуб Кәрим киши илә атышмаға башлајыр. О, сол голундан јараланса да һеч кими јахына бурахмыр. Дәстәдән бир нечәсини јаралајыр. Елә бу вахт узагдан бир атлы көрүнүр. О, атыны Кәрим кишинин јанына сүрүб она көмәк едир. Дәли Кәрим бахыб көрүр ки, бу һәммин оғландыр.

Киши өз оғлуну көрүр, ону күлләјә басыр. Оғлан бәрк јарала-
ныр. Кәрим киши онун јарасыны сарыјыр. Бу дағлара јахшы бәләд
олан Дәли Кәрим гаранлыг дүшдүкдә оғланы тәркинә алыб бир
тәһәр арадан чыхыр.

Сонра Дәли Кәрим һәким кәтирдиб оғланы сағалдыр. Ганлы
тәрәфдән миннәтчиләр кәлир, Кәрим киши оғланы саһибинә вериб
онун атасына хәбәр көндәрир ки, бизим ганлылығымыз галыр, оғ-
луну намәрдликлә јох, ачыг-ачығына, мәрд-мәрданә өлдүрәчәјәм.
Ону бир дә даға кәтирмәјин.

МӘҺӘББӘТИН ҺИКМӘТИ

Мәһәббәт һаггында чох јазылмышдыр. Вәтәнә, анаја, доста, ја-
ра, өвләда олан мәһәббәт үлвидир. Белә мәһәббәтдән тарих боју
һәлә чох јазылачагдыр...

Јүз ијирми беш јашы илә 1984-чү илдә видалашан Оручлу кәнд
сакини Рзајев Абдулла Салман оғлу данышырды ки, бир дәфә
«Ала гаја»ја ова кетмишдик. Танынмыш овчу олан јолдашымыз
Ашыр сәрт гајалыға бахыб бир дағ кечиси көрдүјүнү сөјләди. О,
һүндүр гајаја чыхмаға башлады. Ашыр гајанын ән горхунч јеринә
чатды. Бурадан јухары дырманмаг, ја бирчә гарыш ашағы дүшмәк
һеч чүрә мүмкүн олмады. Јердән гышгырыб она үрәк-дирәк вердик.
Һава јаваш-јаваш гаралырды...

Ашыр гајада јалныз ајағынын учуна јер еләмишди. Гаранлыг
бизи һагламышды. Бирдән Ашырын сәси ешидилди: «Онсуз да бу-
радан хилас олмағыма чарә јохдур. Балдырларым титрәјир, голла-
рым әсир. Гајадан дүшүб парча-парча олачағам. Анама дејин агла-
масын, Зејнәб мәни бағышласын».

Зејнәб адыны ешидән кими Новрузалы киши диксинди. Зејнәби
кәтирмәји тәкид етди. Зејнәб Ашырын нишанлысы иди. Чаван бир
оғлан кәндә сары гачды...

Сәһәрин көзү ачылды. Бирдән гајанын о тајындакы дағын ба-
шында бөјүк инсан сели көрүндү. Новрузалы кишинин тапшыры-
ғына әмәл едиләрәк, Зејнәб инсан ахынынын өнүндә дағ ашағы ен-
мәјә башлады. Ашырын јанындан һараја кәлән кәнд чамааты даһа

јахшы көрүнүрдү. О, чох чөттинликкө боюнуну азча дөндөрө билиб сөс-күј кэлән тәрәфә бахды, Зејнәби көрдү.

Һәр јан һејрәт ичиндә иди. Намы һәјәчанла Ашыра вә Зејнәбә бахырды. Бирдән

Ашыр азачыг јериндән тәрпәнди, дырнагларыны гајанын чапыг јеринә илишдирди, ајагынын бирини ашағы ендириб гајаја бәркитди. Ашыр бир гарыш да ашағы енди, бармагыны јенә дә гајаја илишдирди. Дәстә јаваш-јаваш ашағы ендикдә, Ашыр чәсарәтә кәлиб бармагларына јер еләмәјә чалышырды, елә бил јәј кими дартылыб ачылырды. О, гајанын ән горхунч јерләриндән чөттинликкә ашағы ендикчә

додагларда кизли бир тәбәсүм сезилрди. Зејнәб јахынлашдыгча Ашырын чәсарәти артыр, гајадан үрәклә јапышыб онун ашағысында бармагларына јер ахтарырды. Көнд чамааты овчуларын јанына чатдыгда, Ашыр гајанын чөтин јерини енмишди, бир аз да ашағы дүшүб инсан ахынына, Зејнәбә бахды, дәсмалыны чибиндән чыхарыб алнынын пучур-пучур тәрини силди, севкилиләрин көзләри јашарды...

1977-чи илин март ајында журналист Фаиг Мустафајев вә јазычы Сабир Азәри Кәлбәчәрә кәлди. Онлар дүнја көрмүш гочаларла сөһбәт етмәк арзусунда олдугларыны билдирдиләр. Оручлу кәндиндә Абдулла киши вә Түкәзбан хала илә көрүшдүк. Абдулла киши арвады Түкәзбан хала илә јанашы отурмушду. Фаиг мүәллим ону өз јанына, столун јухары башына дәвәт етди. О, бир сөз демәдән кедиб тәклиф олуна јердә әјләшди. Фаиг мүәллим үзүнү она тутуб күләр үзлә сорушду:

— Абдулла әми, нечәсән? Кејфин јахшыдырмы?

Абдулла киши сөзә бәнд имиш кими:

— Нечә олачағам, чох пис. Кејфимә соған доғраныб. Галым өзүмдә дејил, неч билмирәм јерин алтындајам, јохса үстүндә.

Онун бу чавабына биз намымыз тәәччүб етдик. Фаиг Мустафајевин үзүндәки тәбәсүм јох олду, чох еһтијатла хәбәр алды:

— Нә олуб ки, ким кејфинә соған доғрајыб?

Социалист Әмәји Гәһрәманы,
Гәһрәмән ана Шәргигә Вәлијева
Лачын,

— Ким? Ким олачаг, сиз мәним кејфимә соған доғрадыныз,—
дејә Абдулла киши дилләнди.

Фаиг мүүллим:

— Бизми?

— Бәли, сиз,—дејә Абдулла киши јенә дә сөзүнүн үстүндә дурду.
Ондан белә чаваб көзләмирдик. О, һамымыз шүбһәјә салдыг-
дан сонра күлүмсәјиб деди:

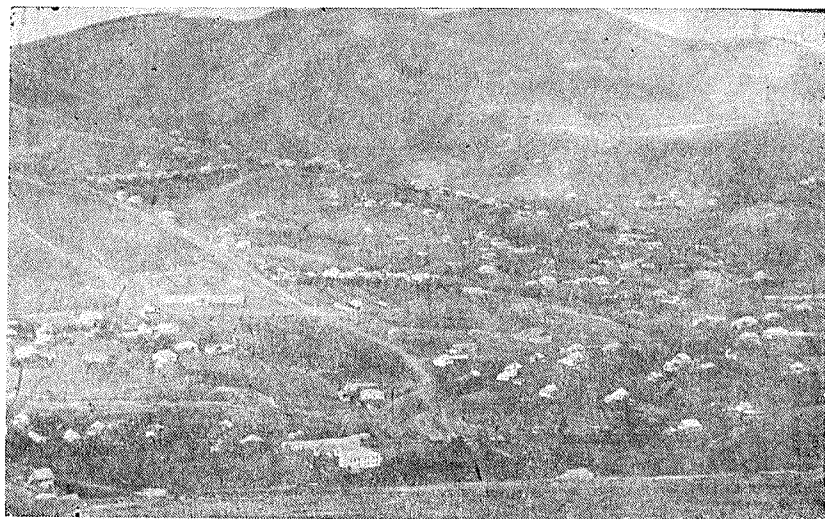
— Ај сизи пир оласыныз, мәни нијә арваддан аралы отуртдунуз?
Бу зүлмү ејләјиб һәлә бир кејфими дә сорушусунуз? Мәшәди Ибад
демишкән, «арвад галыб о тајда, мән галмышам бу тајда».

Биз онун зарафат етдијини баша дүшдүк. Һамымыз күлдүк.
Фаиг мүүллим дуруб Түкәзбан халаны да кәтириб онун јанында
отуртду. Белә олдугда Абдулла киши элини бығларына апарды,
папағыны далдан дикәлдиб деди:

— Һә, бу башга мәсәлә. Инди кејфим ала булуддадыр. Мәни
гырх аршын гујунун дибиндән ишығлы дүнјаја чыхартдыныз.

ХОШ ТӘСАДУҢ

Кечәјә дүшмүшдүк. Машинымыз да хараб олмушду. Тәсадүфи
бир гапыны дејүб хәбәр алдыг. Башга бир кәнддә мүүллим ишлә-
јән Чәләл Әлијевлә икимиз идик. Бизи тәкидлә евә дә'вәт етдиләр...

Дағ кәнди. Кәдәбәј.

Ев сахиби нурани бир ағсаггал иди. Бизә һәдсиз меһрибанлыг көстәрди. Вахтымызын олмадығыны, Кәдәбәјә гајыдаҗағымызы билдирдик, анчаг ләнкимәли олдуг. Өјрәндик ки, һәмсөһбәтимиз Мәммәдов Рза Әкбәр оғлу өзү дә, онун һәјат јолдашы Зәрнијар хала да марағлы шәхсијјәтдирләр.

Рза мүәллим 1893-чү илдә анадан олмушдур, узун мүддәт рус орта мәктәбиндә Азәрбајҗан дилини тәдрис етмишдир, Бөјүк Вәтән муһарибәсиндә чәсурлуг көстәрмишдир. 1931-чи илдән Сов.ИКП үзвү олан Рза мүәллим бир партија ветераны кими адсан газанмыш, ијirmi беш ил колхозда партија тәшкилаты катиби ишләмишдир. 1965-чи илдән пенсијаја чыхса да, рајонун ичтимаи һәјатында фәал иштирак едир, ишдән-күчдән ајрылмыр.

Рза мүәллимин һәјат јолдашы Зәрнијар хала «Гәһрәмән ана»дыр. Бу садә аилә көзәл өвладлар тәрбијә етмишдир. Бир оғлу фәлсәфә елмләри намизәди, бири техника елмләри намизәди, бири тарих елмләри намизәди адыны алмышдыр. Үч гызы, ики оғлу али тәһсилли рус дили мүәллими кими рајонда һөрмәт газанмышлар.

Доғрусу, Рза мүәллимлә таныш олдугдан сонра хош тәсадүфә үрәкдән севиндик. Учгар дағ кәндләримиздә белә хошбәхт аиләләрә раст кәлдикдә ифтихар һисси кечирмәмәк, онларла фәхр етмәмәк олмур.

АШЫГ ЭЛӘСКӘРИН ИЛҘАМ БУЛАҒЫ

Тоју Ашыг Эләскәр тәрәфиндән кечирилмиш он бешдән чох шәхс вә онун адына сөз гошдуғу дөрд нәфәр гадын һазырда Кәлбәчәр рајонунун мүхтәлиф кәндләриндә өмүр сүрүр. Марағлыдыр ки, Кәлбәчәрин Алхаслы кәндиндә јашајан әһалинин азы сәксән фаизи вахты илә Ашыг Эләскәрин адларына сөз гошдуғу көзәлләрин өвладлары, төрәмәләридир.

Ашыг Эләскәр «Доланыр» рәдифли гошмасыны Алхаслы кәндиндән Автаб адлы бир көзәлә һәср етмишдир. Автаб Әскәрова һазырда сағдыр. О, нағыл едир ки, Ашыг Эләскәр кәндимиздә Имамалынын тојуну кечирирди. Сәһәр дајым арвады илә башы ачыг булагдан су долдурмага кетмишдим. Елә бу вахт Ашыг Эләскәр дә булагын үстүнә кәлди. Сонра исә мәнә һәср етдији гошманы тој мәчлисиндә охуду.

Автаб нәнә ашығын она һәср етдији «Доланыр» рәдифли гошмасыны инди дә әзбәр билир.

Ахшам, сабаһ, чешмә, сәнин башына
Билирсәнми, нечә чанлар доланыр?..
Буллур бухаг, алма јанаг, ај габаг,
Шаһмар зүлфү пәришанлар доланыр...

Ашыг Эләскәри таныјанларын чоху һәмин гошманын Автаб нәнә һәср олундуғуну тәсдиг едирләр. Ону да гејд етмәји лазым билик ки, Автаб Әскәроваја Ашыг Эләскәрин гардашы оғлу Ашыг Гурбан да үч гошма јазмышдыр. Бу гошмалары Кәләбәчәр дә биләнләр чохдур.

Автаб нәнәнин инди јүз бир нәфәр оғлу-гызы, нәвә вә нәтичәси вардыр. Јүз јашы чохдан јола салмыш Автаб нәнә хејли күмраһдыр вә кечмиш күнләри чох көзәл хатырлајыр.

Ашыг Эләскәр «Көзәлләр» рәдифли гошмасыны Чајкәнд көрпүсүндән кечән гыз-кәлине раст кәлдији заман гошмушдур. Һәмин ше'рдә ады чәкилән Күлү (сәһв олараг онун адыны Күллү кими чап едирләр) Автаб нәнәнин аналығы, Әсли анасы, Пәризад, Миһнәш вә Көһнәр әмиси арвадлары иди.

«Көзәлләр» гошмасынын бир бәнди чапда белә кетмишдир:

Минэш күлэ бэнзэр, Әсли бир аја,
Шәмс олуб аләмә салыбдыр саја.
Инчимәрәм, анд ичәрәм худаја,
Гәдәм басса көзүм үстә көзәлләр.

«Көзәлләр» рәдифли гошманы Ашыг Әләскәрин өзүндән өйрәнән, Кәлбәчәр районунун Чајкәнд кәндиңдә јашајан јүз беш јашлы Бајрамов Әдил Пирмурад оғлу ахырынчы ики бәндини белә сөјләјирди:

Худам мәни көрпү салсын бу чаја,
Үстүмдән аддасын дәстә көзәлләр.

Зәннимизчә, Әдил кишинин сөјләдији мисралар даһа дүзкүн вә даһа көзәлдир.

Чилвәләниб нә гаршымда дурубсан
Анам сәнә гурбан, ај сары көјнәк!
Мәләксән чыхыбсан чәннәт бағындан,
Һеч кәс олмаз сәнә тај, сары көјнәк!—

бәнди илә башлајан гошманы Ашыг Әләскәр адыны чәкдијимиз Минәш һаггында јазмышдыр.

Ашыг Әләскәрин, адына сөз гошдуғу Күллү Сары гызы Кәлбәчәр.

Товуз кими галхды чешмә башындан
Бүтүн көзәлләрин көзәли Күллү.
Алмадыр јанағы, бүллур бухағы.
Додаглары мејли, мәзәли Күллү.—

бәнди илә башлајан гошманы исә һазырда Алхаслы кәнд сакини вә Автаб нәнәнин халасы олан Күллү нәнәјә һәср етмишдир. Бу шәрләрин јазылма тарихи барәдә Алхаслы кәндинин сакинләри, тојларыны Ашыг Әләскәр етмиш Әләкбәр Мусајев, Бахшәли һачыјев, һабелә Кәрәм Сәфгулу оғлу, Баһадур һачыјев чох марағлы хатирәләр сөјләјирләр.

Ағалар Нәчәф оғлу. Кәлбәчәр.

Кәлбәчәр гәсәбәсиндә Әһмәдов Ағалар Нәчәф оғлу адлы јүз үч јашында бир киши варды. Нәчәф киши Ашыг Әләскәрин дедә-баба гонагчысы олмушду. Ағалар киши Ашыг Әләскәр јарадычылығына бәләд иди. Онун дедикләри вә Кәлбәчәр рајонунун ајры-ајры

кэндләриндә яшајан гочаларын сөјләдикләри тәсдиг едир ки,
Ашыг Әләскәр бир чох гошмаларыны Кәлбәчәр көзәлләринә гош-
мушдур.

Чәршәнбә күнүндә чешмә башында
Көзүм бир алакөз ханыма дүшдү.
Атды мүжкан охун, кечди синәмдән
Назү гәмзәләри чаныма дүшдү...

Бу гошма Ағалар кишинин дајысы арвады Нәнәпәријә һәср
едилмишдир. Ашыг Әләскәр Кәлбәчәр һаггында сөјләдији бир гош-
масында Нәнәпәри барәдә демишдир:

Икидләрдә Нәби һамыдан башдыр,
Көзәлләрдә Нәнәпәри јахшыдыр.

* * *

Көзәлләр солтаны, ај Сәлби ханым,
Салланышын бир маһала әвәзди.
Көзләринә гијмәт гоја билмәрәм,
Гашын мин түмәнлик мала әвәзди...

Сәлби Алхаслы кәндинин мәшһур көзәли олмушдур. Ашығын
Сәлби һаггында даһа үч ше'ри вардыр.

Додағын гончады, дишләрин сәдәф,
Гашларын гүдрәтдән гара, Бәјистан!
Кәл елә сүздүрмә ала көзләри,
Вурма үрәкләрә јара, Бәјистан!

Бәјистан Кәлбәчәрин Килсә кәндинин сакини дәли Мирзә Көјү-
шүн бачысы иди.

Бәзәннән нә дурубсан гаршында,
Көзәллијә јох баһана, Күлпәри!
Додагларын батыб бала, гајмаға,
Гәнд әзилиб дил-даһана, Күлпәри!

Күлпәри Кәлбәчәрин Чајкәнд кәндиңдә Мәмиш кишинин арва-
ды иди. Күлпәринин кәлини јүзонјашлы Зәрнишан арвад сөһбәт за-
маны Әләскәрин бир нечә ше'ринин јазылма сәбәби барәдә белә
деди:

— Ашыг Әләскәр бизә кәлмишди. Кечә гара дамда палазын
үстә јер салдыг јатды. Сәһәр тездән дурдуг ки, ашығын јеринин
јахынлығына чохлу өлү сичан дүзүлүб. Бу иши пишик етмишди.
Тез сичанлары сүпүрүб атмаг истәдик. Әләскәр ојаг имиш, гојма-
ды сичанлары көтүрәк. Өзү әлиңә бир чөп алыб сичанлары күлатана
јығды, санајыб көрдү ки, он сәккиздир. Сонра дөвран гуруб пиши-
јин тә'рифини деди:

Бу сөzlәри ешидәндә
Пишик бир түфан еjlәди...
Гысага гысас алды,
Бир гана жүз ган еjlәди.
Көрдүм дүз он сәккизини
Дүзүбдү јан-јана, пишик.

* * *

Ағалар Әһмәдов Ашыг Әләскәрин «Јандырыр» рәдифли гошма-
сынын Кәлбәчәрин Ашағыајрым кәндиндә дејилдијини сөјләмәклә,
ашығын көрдүјү «сирри» бизә изаһ етди. һәмнин гошманын сону бе-
лә гуртары:

Бир сирр көрдү һејран галды Әләскәр,
Ајаг одда јанмыр, башы јандырыр.

Бу нә сирдир?
Ағалар киши деди:

— Ашыг Әләскәр Ашағыајрым кәндиндә бир евә кәлир. Евин
кишиси евдә олмадығына көрә Әләскәр чөлдә отурур. Кәлин само-
вара од салыр. Башында башлыг олмадығына көрә, кәлин нә гәдәр
үфүрүрсә, самовар јанмыр. Гајнана иши белә көрүб гоншудан бир
самовар башлыгы кәтирдир. Ону самоварын башына кечирдән
кими од аловланыр. Самоварын ичиндә-ајағында од олмасына
бахмајараг јанмыр, лакин башы, јә'ни башлыгы ону јандырыр.
Ашыг Әләскәр бу һадисәни көрдүкдән сонра ону јухарыдакы ки-
ми тәсвир етмишди.

Ағалар киши Ашыг Әләскәрин елә гошмаларыны там вә ја ја-
рымчыг шәкилдә билирди ки, һәлә онлар һеч јердә чап олунмајыб.
О сөјләди ки, Чајкәнд кәндиндә Ханлар кишинин Нөврәстә адлы
узунсачлы, сарырәнкли бир гызы варды. Әләскәр она сөз гошмуш-
ду. Ағалар киши Нөврәстәјә—Сары гыза һәср едилмиш гошмадан
ашағыдакы бәндини там, галанларыны исә јарымчыг билир.

Башына гојубсан Шамаһы бөркү,
Сәни севән һејләр дөвләти, мүлкү?
Мән өләндә вәсијјәтим будур ки,
Зүлфләринлә чәназәми сары, гыз.

Чајкәнд сакини Әдил Бајрамов да Әләскәр јарадычылығынын
вурғунујду. Әдил киши Ашыг Әләскәрин һеч јердә чап олунмајан
ше'рләриндән чохлу парчалар билирди.

Башына дөндүјүм ај Нәркиз ханым,
Мәчлиснә гејри инсан кәлдим?
Кәл әјләш мәчлисдә, сән мәним чаным,
Өзү ашкар, дәрди пүнһан кәлдим?

(Нәркиз Әдил кишинин өз халасы имиш).

Әләскәр гурбанды сијаһ телләре,
Ахды көзүм јашы, дөндү селләре.
Бир кәч бахдын мәни салдын чөлләре,
Бир дә бахма гејри јана, јазығам...

Кәлбәчәрдә јашајан, Ашыг Әләскәри көрмүш гочалар ону бө-
јүк һөрмәтлә јад етмәклә бәрабәр белә сөјләјирләр ки, Ашыг Әләс-
кәр узун архалыг, көј чуха кејәрди, бојнуна гара рәнкли јайлыг
бағлајар вә башына гыврым сачаглы дәри папаг гојарды. Онун
уча боју, узун бармаглары, бүтөв ағачдан һазырланмыш сазы вар-
ды. Гоча вахты сазы дизи үстә чаларды. О, чох һөрмәтли бир ел
ағсаггалы иди.

Чәјкәнд кәндиндә дил-әдәбијјат мүәллими ишләјән Гәләндәр
Мәмишов (јухарыда адыны чәкдијимиз Күлпәри нәнәнин нәвәси)
сөһбәт заманы деди:

— Атам Өмрүм киши анам Мәсмәни гачырдыр. Ким миннәтә
кедирсә, нәнәм Күлпәри арвад онлары евә гојмур. Нәһајәт, Ашыг
Әләскәр бизим кәндә кәләндә әһвалаты она данышырлар. Күлпәри
арвад ашығын сөзүнү сындыра билмир. Оғлу вә кәлини илә бары-
шыр. Ашыг Әләскәр барышыг заманы Күлпәри нәнәмә һәср етдији
гошманы охујур.

Ашыг Әләскәрин көзәлләрә һәср етдији гошмалары охујаркән
адамда елә тәсәввүр јараныр ки, ашыг бу сөзләри өз севкилисинә
гошмушдур. Суал олуна биләр ки, бәс гыз-кәлине белә сөзләр де-
дијинә көрә Әләскәрин хәтринә дәјән һеч олмурмушму? Биз суалы
Ағалар Әһмәдов, Бахшәли һачыјева вә башгаларына вердикдә он-
лар дедиләр:

— Әввәлә, Ашыг Әләскәр көзәлләрә јалныз өмрүнүн гоча чағ-
ларында ше'р гошарды. Одур ки, һеч кәс буну күрлүјә јозмурду.
Икинчиси, ел-оба онун гејрәтли вә намуслу бир адам олдуғуну кө-
зәл билирди. Әкәр Ашыг Әләскәр дејил, башга бир ашыг һәмин
сөзләри гошсајды, дәрһал ону өлдүрәрдиләр.

Әдил Бајрамов бизә мараглы бир әһвалат данышды:

— Ашыг Әләскәр өз шакирдләри илә кәндимиздә—Чәјкәнддә
тој кечирирди. Онун шакирдләриндән бири шит һәрәкәтә јол ве-
рирди. Гыз-кәлинин јанында өзүнү мә'рифәтсиз апарырды. Ашыг
Әләскәр бәрк һирсләнмишди. О, буна дөзмәјиб дөшәјин үстүндән
галхыб дизи үстүндә дурду вә сазы алыб әввәлчә «Кәрәкдир» рә-
дифли бир гошма охуду:

Ашыг олуб тәрки-вәтән оланын,
Әзәл башдан пүр камалы кәрәкди.
Отуруб-дурмагда әдәбин билә,
Мә'рифәт елминдә долу кәрәкди...

Лашы да, гол-будагынын сајы да жүзү кечмиш Лала нәнә нәвәсинин
оғлу илә. *Кәдәбај.*

Бундан сонра Әләскәр елә орадача һәмин шакирдини бирдәфә-
лик өз јанындан говду.

Ашыг Әләскәрин белә нәчиб хасијјәтләри һаггында нағыл едәр-
кән Ағалар киши ашығын мәшһур «Нарын үз» рәдифли тәчнисинин
тарихини дә бизә сөјләди:

— Кәлбәчәрин Хәләзәк кәндиндә Начы Чәфәргулу адлы адлы-
санлы бир киши вә онун Нарын адлы көзәл-көјчәк бир гызы вар-
ды. Нәдәнсә Нарыны өз тајы-бәрабәринә јох, онун нөкәрлијинә ла-
јиг олан бир адама әрә вермишдиләр. Хәләзәк кәндиндә тој кечи-
риләркән Әләскәр бу ишдән хәбәр тутур, Нарыны мәчлисдә көрүр
вә ашағыдакы бәндлә башлајан мәшһур тәчниси охујур:

Көнүл, сән ки, дүшдүн ешгин бәһринә,
Нарын чалхан, нарын силкин, нарын үз.
Дост сәни бағына бағбан ејләсә,
Алмасын дәр, күлүн ијлә, нарын үз...

Ағалар кишинин дедијинә көрә, икинчи мисрада «силкин» сөзү
«јырған» кими охунмалыдыр. Гошманын икинчи бәндиндә «о, сев-
дијин, о, нөкәрин, о да сән» демәклә Әләскәр Нарынын әрини нә-
зәрдә тутмушдур.

Ашыг Элэскэр Кэлбэчэрдэ дәҗирманчылыг едөркөн Гамышлы кэндиндә досту Хәлил кишијә, јенә дә һәмнин кәндән Шаһмар адлы бирисинә һәср етдији ше'рләр неч јердә чап олунмамышдыр. Бу ше'рләр Шәмшир кишинин атасы, дәдә Ашыг Элэскәрин досту Ашыг Гурбанын хатирә дәфтәриндә тәфсилаты илә јазылмышдыр.

Ашыг Элэскәр ше'рләрини тәкчә Кэлбэчәр көзәлләринә һәср ет-мәмиш, онун дағларынын бәдии сурәтини чәкмиш вә адамларыны јүксәк гүјмәтләндирмишдир:

Кәшт ејләдим, бу дүнјаны долашдым,
Кэлбэчәрин хејри-шәри јахшыды.
Мәсчид, миңарасы, мәктәбханасы,
Торпағын ширинди, јери јахшыды.

Зүләјха тәмкинә көзәлләр һамы,
Симасы, либасы, форму, низамы!
Гардаш дејиб диндириләр адамы,
Һөрмәтләри, мәрфәтләри јахшыды...

КҮЛӘНДАМ

Һамы «Сәни көрдүм, әл көтүрдүм дүнјадан, гаракөзлү, гәләм-гашлы, Күләндам» сөзләринин Ашыг Элэскәрә мәхсус олдуғуну бил-ир. Бу Күләндам һәмнин Күләндамдыр ки, һазырда Кэлбэчәр ра-јонунун Алмалыг кәндиндә јашајыр, инәк сағыр, халы тохујур, һәр ил ат белиндә јайлаға галхыр. О, јүз јашындан сонра дишләрини дишәммиш вә даһа дә күмраһлашмышдыр.

Күләндам нәнә сөјләјир: «Мәним тојум оландә, оғлум олсун дејә, Чәбрајыл адлы көрпә бир ушағы гучағымда отуртдулар. Чәб-рајыла әримин јахын гоһумлуғу чатырды. Әрим өләндә Чәбрајыл чаван оғлан иди. Мәни чох јердән истәјирдиләр. Јенидән әрә кет-мәк истәмирдим. Буна бахмајараг, јада гисмәт олмајым дејә, го-һум-әгрәбам мәни Чәбрајыла әрә верди, он ики ушағымыз олду».

Кечән әсрин ахырларында Күләндамын гоһуму Бейбудун тојуну Ашыг Элэскәр кечирмәли олур. Бейбудун тојунда Күләндам ојна-јыр. Ашыг Элэскәр Күләндамы бурада көрүр вә она ашағыдакы гошмасыны һәср едир:

Сәни көрдүм, әл көтүрдүм, дүнјадан,
Гара көзлү, гәләм гашлы, Күләндам.
Алма јанағына, ај габағына,
Бахан кими ағлым чашды, Күләндам.

Товуз кими хош бәзәниб дурубсан,
Ала көзә сијаһ сүрмә вурубсан.
Сағ ол сәни, јахшы дөвран сүрүбсән,
Бу дүнјанын сону пучду, Күләндам.

Һеч демирсән, Әләскәрим һардадыр?
Сәбәб нәдир, күлүн меҗли һардадыр?
Мәним көзүм гоҗнундакы һардадыр,
Ашыға лүтф етсән, хошду, Күләндам.

Күләндам нәнә нағыл едир:

«Ашыг Әләскәр мәнә сөз гошанда јашым гырхы јахаламыш оларды. Мәни Бейбудун тојунда ојнатдылар. Әләскәр мәнә сөз гошса да, ону тој мәчлисиндә охумады. Бир нечә күндән сонра гоншу Лачын кәндиндә тој олду. Бу тоју да Ашыг Әләскәрин дәстәси кечирирмиш. Онун мәнә гоншдуғу сөзү бурада шәјирдләриндән бири охујур, бу, бејүк наразылыға сәбәб олур. Орадакы гоһумларымыз мәчлиси позурлар. Тој саһиби иши белә көрүб Алмалыға кәлир, әһвалаты әмимә данышыр. Әмим кедиб гоһумларымызы сакитләшдирир».

Күләндам нәнәнин демәсинә көрә, гошманын ахырынчы бәнди-ни Ашыг Әләскәрин шәјирдләриндән ким исә сонрадан шитләшдири-мишдир. Әввәлләр һәмин бәндин сон сәтирләри белә охунурмуш:

Көзүм нә дөвләтдә, нә дә вардадыр,
Ојнамағын мәнә хошду, Күләндам.

Күләндам нәнә бизә хејли бајаты деди:

Отлаг горуг галыбды,
Колда моруг галыбды.
Ата көчүб, ушаглар
Бојнубуруг галыбды.
Бу дағлар, гәлби дағлар,
Инчитмәз, гәлби дағлар.
Бәј-ханын мин ситәми
Үстүндә гәлби дағлар.
Чобан дашда нејлидир
Көзүндә јар Лејлидир.
Гызы јада верирләр
Бәхтиндән килејлидир.
Бу илмә нә илмәди
Тохујаны билмәди.
Фәләк ситәм ејләди
Һеч үзүмүз күлмәди.
Гартал көјдә сүзәр һеј,
Өзүнә ов кәзәр һеј.
Варлы бахыб касыба
Додағыны бүзәр һеј.

Күләндам нәнә илә сөһбәт етдијимиз вахт гапыда ики машын дајанды. Бир нечә ағсаггал вә ағбирчәк јерә дүшдү. Онлары һөр-мәт-иззәтлә гаршыладылар. Мә'лум олду ки, гонаглар Күләндам ар-вадын нәвәсинә елчи кәлибләр. Гызын ата вә анасы башга евдә јашајырдылар. Лакин ел адәтинә көрә, елчиләр әввәлчә нәслин ағ-бирчәјинин разылығыны алмалы идиләр. Она көрә дә бура кәл-мишдиләр.

Күлэндам арвад эһвалаты билэндэн сонра бизэ деди: «Валлаһ, бу елчилэрин элиндэн чана дојмушам, һэфтэ сәккиз, мән доггуз...»

Биз елчилэрин нәјә көрә гызын ата-анасынын јох, онун евинә кәлдиклэрини сорушдугда Күлэндам арвад чох тәәччүблә диллән-ди: «Быј, башыма хејир. Бәјәм бөјүклүк-кичиклик арадан көтүрү-лүб? Мән олан јердә кимин нә һәдди вар ки, гыз алыб, гыз верә. Һәмишә сон сөз мәнимдир. Оғланын мәнлијини, кимлијини билмә-сәм, лап көјдән аллаһ да миннәтчи кәлсә, һеч кәсә гыз вермәрәм. Өмүр-күн шәрәфли олдуғу гәдәр дә чәтиндир. Бах, бу көрдүјүнүз елчиләри ики дөфә гапыдан гәјтармышам. Инди өјрәнмишм ки, оғ-лан чох ағыллы-камаллы ушагдыр. Она көрә елчиләри инчитмәјиб «һә» дејирәм».

Дедик, бәлкә гыз һеч разы дејил.

Күлэндам арвад күлүмсәјәрәк: «Әввәлә, гыз разы олмаса, ел-чиләрин бу гапыда нә иши вар?! Икинчиси, гызын ата-анасы илә дөфәләрлә мәсләһәтләшмишәм. Әкәр һамымызын мәсләһәти баш тутмасајды, гызын сәһв етдијини она баша салардыг»,—деди.

Сонра сөзүнә давам етди: «Нәвәләримдән биринә елчи кәлмиш-диләр, оғланын ким олдуғуну билмирдим. Мәнә дедиләр ки, оғлан гызла разылашыб даһа көһнә замана дејил, гызы вер, гуртарыб кетсин. Мәни горхузурдулар ки, сән вермәзсән, гыз гошулуб гачар, ахырда һөрмәтдән дүшәрсән. Бу сөзү ешидәндә чин вурду тәпәмә. Дедим ки, ким өз чијәрпарасынын хошбәхтлијини истәмәз. Гызын бир ағлы вар, гоһум-әгрәбанын јүз. Нә башынызы ағрыдым, елчи-ләри гәјтардыг. Ахырда өјрәндик ки, оғлан ағылдан јуханын би-ридир. Күндә араг ичир, гумар ојнајыр, јетәнә бәнд олур. Бизим гызымыз исә оғланы үрәји илә бирликдә јох, тәкчә көзү илә се-вибди. Әлбәттә, гызын сәһвини она баша салдыг вә елчиләрин аја-ғыны бу гапыдан кәсдик».

«КӨЗӘЛ, СӘНӘ МӘ'ЛУМ ОЛСУН...»

Јүз илдән чох өмүр сүрүб дүнјадан көчән истибулаглы Көзәл нә-нә илә сәһбәт етдијим заман ондан сорушдум: «Көзәл нәнә, дејир-ләр, Ашыг Әләскәр сәнә сөз гошуб, бу доғрудурму?»

Көзәл нәнә көкс өтүрүб данышмаға башлады: «Ај оғул, дәрди-ми тәзәләмә, Әләскәр ашыг дејилди, сөз сәррафы иди. Мән Ашыг Әләскәри һәлә ата евиндә көрмүшдүм. О вахт Әләскәрин алтмыш-алтмыш беш јашы оларды. Әләскәр сазы солахајы тутурду. Буна көрә Ашыг Алы ону вахтында чох данламышды. Мәним чоху он беш јашым оларды.

Мәндән једди-сәккиз јаш бөјүк гардашым Бәрхударын тојуну Ашыг Әләскәр еләди. О, мәни тојда көрдү, сөз гошду.

Гардашым Бәрхудар Ашыг Әләскәрлә мөһкәм достлуг едирди.
Сонралар ашыгын оғланлары Талыбы вә Бәшири Бәрхударын гу-
чагына гојдулар. Ашыг Әләскәрлә кирвә олду. Инди дә онун оғлу
Ашыг Талыбла биревли кимијик.

Ашыг Әләскәрин гоча вахты иди, бизә кәлмишди. Әрим ашыға
зарафат едиб деди: «Әләскәр, олан олуб, кечән кечиб, бизим бу
гарыја гошдуғун сөзү оху ешидек».

Ашыб Әләскәр мәнә гошдуғу сөзү охуду:

Көзәл, сәнә мә'лум олсун,
Алышыбан, јанырам мән.
Ала көзләр сүзүләндә,
Чанымдан усанырам мән.

Ғансы дағын маралысан?
Ғајыф биздән аралысан,
Сән дә јардан јаралысан,
Дурушундан ганырам мән.

Мәним адым Әләскәрди,
Дәрдим дилләрдә әзбәрди.
Халларын дүррү көвһәрди,
Сәррафыјам, танырам мән.

Көзәл нәнә кечмишин ағлы-гаралы күнләриндән чохлу ағы вә
бајаты билирди. Онлардан бири будур:

Мән ашыг сөзүм азды,
Ғәлбимдә дөзүм азды.
Ғарышды дүшмәнә дост,
Баханда көзүм азды.

ГУЛАГ ҚӘСӘН

Сәлби Ғәсән гызы Мәммәдова Дәлидағын гојнунда сәфалы
Зүлфүғар кәндиндә өмүр-күн кечирмишди. Тәгрибән јүз он ил өмүр
сүрән Сәлби ғәнирсиз ел көзәлләриндән бири имиш. О, вахтилә
дирәдөјмә ојнамағы, ат чапмағы, сапанд атмағы чох севәрмиш.
Сәлбинин көзәллији маһала јајылыбмыш.

Сәлбинин сәс-сорағы Қоса бәјин гулағына чатыр. Арвад-ушағы
олмасына бахмајараг, Қоса бәј ону гачырмаг гәрарына кәлир. Бә-
јин адамлары белиндә сәнәк булагдан гајыдан гызын үстүнә төкү-
лүшүр, ону зорла Қоса бәјин атынын тәркинә сарыјырлар. Алт
тәрәфи учурум олан Көј дәрәнин јамачында Сәлби дартыныб гол-

ларыны сарыгдан чыхарыр, бэјин хәнчәрини чәкиб онун бир гулағыны кәсир вә өзүнү учурума атыр. Хошбәхтликдән, голу-гычы јараланса да, саламат галыр. Бундан сонра Сәлбијә «гулаг кәсэн», Коса бәјә «тајгулаг» ләгәби верилр.

Сәлби өз гоһумлары олан Әсәдә мејл едирмиш. Гоһум-әгрәбанын мәсләһәтилә Сәлбини Әсәдә верирләр.

Сәлби бәјин гулағыны кәсәндән сонра һәмишә өзү илә силаһ-хәнчәр, тапанча кәздирәрмиш.

Бир күн Сәлби Әсәд киши илә тахыл бичирмиш. Бир нечә ашыг кәлиб јахынлыгдакы булагын үстүндә отурур.

Сәлбикил ашыглары да сүфрәјә дә'вәт едирләр. Сән демә, бунлар Әләскәрин дәстәси имиш. Сүфрә јығышылыр, сөз ашыглара верилр. Гоча Әләскәр сазы көјнәкдән чыхарыб синәсинә басыр. Сәлбинин шә'нинә сөз дејир:

Сәлби хәнә. Кәлдәчәр.

Көзәлләр султаны, ај Сәлби ханым,
Салланышын бир маһала әвәздир.
Көзләринә гијмәт гоја билмәрәм,
Гашын мин түмәнлик мала әвәздир.

Ашыг сөзүнү јарыламамыш Сәлби јериндән сычрајыб тапанчаја әл атыр вә Ашыг Әләскәрә тушлајыр. Әсәд тапанчаны онун әлиндән алыр, сөз гошанын Ашыг Әләскәр олдугуну она билдирир. Гирси сојујан Сәлби бир каса овдуг дүзәлдиб ашыга верир: «Көрүрәм, бәрк горхмусан, овдуг горхунун дәрманыдыр, ал ич. Амма бир дә белә еләсән көјүн једдинчи гатына чыхсан да әлимдән гуртара билмәзсән».

Бир мүддәт сонра Ашыг Әләскәр шакирдләринлә бирликдә Моз-Гарачанлы кәндиндә тоја башлајыр. Ашыг, һаваларыны сыралајыр, дастан башлајыр, гәрибә әһвалатлар данышыр. Нәсән адлы бир киши Сәлби әһвалатына ишарә едәрәк: «Ашыг Әләскәр, нә

олар, тоја кэлэндэ јолда-издэ көрдүклөриндөн дә данышасан»—
дејир.

Мәсәләни баша дүшән Ашыг Әләскәр сазы синәсинә басыр:

Һәсән киши, дејим, сән ону таны,
Көзләрим алакөз чейраны көрдү.
Косаны тајгулаг едән солтаны,
Сара баш әјмәјән тәрланы көрдү.

Онун кими, залым, чан алан һаны,
Аз галмышды, кетсин ашығын чаны.
Дирилдиб хәстәни, верди ајраны,
Јазыг чаным бу күн лоғманы көрдү.

Гоча Әләскәрин јанылды зәнди,
Билмәди көрдүјү гулаг кәсәнди.
Дөнүб зәггум олду ағзынын гәнди,
Гәтлинә верилән фәрманы көрдү.

Сәлби нәнә һәмишә бу һадисәни хатырлајанда ејни ачылармыш.

ГАЧАГ НӘБИНИН ҺӘДИЈҖӘСИ

Лачын рајонунун Гарыгышлаг кәндиндә јүз отуз једди ил јаша-
јыб бу јахынларда дүнјадан көчмүш Ајна нәнәнин (1843—1980)
һазырда једди өвлады, отуз ики нәвәси, јүз ијirmi доггуз нәтичәси
вә алтмыш көтүкчәси сағ-саламатдыр.

Гарыгышлаг чамааты Ајна нәнәнин өлән күнә кими ишдән гал-
мамасындан, јун дарамасындан, чәһрә ишләтмәсиндән, гыз-кәли-
нә халы, кәбә чешниләри өјрәтмәсиндән хош хатирәләр данышды-
лар. Дедиләр ки, онун биширдији јуха, фәтир вә хамралынын дады
дамағымыздан инди дә кетмәјиб.

Ајна нәнәнин атасы Садыг киши Гачаг Нәбинин ән јахын дост-
ларындан бири олмушду. Бундан хәбәр тутан чар мә'мурлары Са-
дыг кишини ғамчыја доламыш, ғышын чилләсиндә көлә басмыш,
лакин јенә дә истәдикләринә наил ола билмәмишдиләр. Садыг ки-
ши өлүмү сатғынлыгдан јеј билмиш, Гачаг Нәбинин јерини демә-
миш вә бу е'тибарына көрә бүтүн ел-обанын рәғбәтини газан-
мышды.

Гачаг Нәбинин кәшакәс вахты Ајнанын тоју олур. Садыг киши
Гачаг Нәбини башынын дәстәси илә тоја дә'вәт едир. Бир ахшам
Нәби ики јолдашы илә тоја кәлир, кәлинә бир дәст палтар хәләт
верир. Бу һәдијјәнин ичәрисиндә олан јайлыгы Ајна нәнә ән әзиз
бир хатирә кими өмрүнүн сон күнүнә кими сахлајырмыш. Онун вә-
сијјәтинә әмәл едиб һәмин јайлыгы Ајна нәнәнин мәзарына гојуб-
лар.

Бајаты устасы олан, көзөл сәслә ағлајыб јас мәчлисләрини да-
на да урватлы едән Ајна нәнә Гачаг Нәби һаггында чохлу бајаты
гошмушду. Тәәссүф ки, биз онларын јалныз бир нечәсини јаддаш-
лардан кағыза көчүрә билдик.

Мән ашигәм, атам, кәл,
Јухум кәлмир јатам, кәл.
Һаны Нәби гардашын,
Өлмәмишәм, матам, кәл.

Мән ашигәм, тачым кәл,
Шириним кәл, ачым кәл.
Сәнсиз дөзмүр үрәјим,
Һәчәрим, кәл, бачым, кәл.

Мән ашиг, мәрдә кәләр,
Дөрд-бәла мәрдә кәләр.
Дүнјадан көчүб Нәби,
Инанма, бир дә кәләр.

Мән ашиг, һәби јохду,
Дәрдинин һәби јохду.
Нә горхмаз бачым һәчәр,
Нә Гачаг Нәби јохду.

ЕЛ АНАСЫ

Јүз алтмыш нәфәр чијәрпарасы—једди өвлады, әлли беш нәвә-
си, ғырх нәтичәси, дөрд нәфәр көтүчәси олан, узунөмүрлү бәхтә-
вәрләрдән бири дә Пәри нәнәдир.

Һөкмәлыјева Пәри Мәммәдһәсән ғызы Лачын рајонунун ән сә-
фалы мәскәнләриндән бири олан Камаллы кәндиндә јашајыр. Биз
онун јанына кедәндә гәрибә бир һадисәнин шаһиди олдуг. Гапыда
очаг дашларынын үстүнә гојулмуш газанда нә исә гајнајырды. Би-
зи көрәндә күлүшүб газаны һараса јајындырмаг истәдиләр. Чох
тәкиддән сонра өјрәндик ки, газанда бишән һәдикдир. Сән демә
Пәри нәнәнин дә ики тәзә диши чыхыбмыш. Мәсәләни билдикдән
сонра ону үрәкдән тәбрик етдик, дишчыхма мәрәсиминин һәдијин-
дән јемәк бизә дә гисмәт олду.

Пәри нәнәдән чаван вахтларында көрдүкләриндән, ешитдиклә-
риндән сөһбәт ачмағы хаһиш етдик. Елә бил дәрди тәзәләнди:
«Хошбәхт дөврәндә јашајырсыныз. Биз һәр чүр мәшәггәтләри көр-
дүк. Бели шәләли аран јерләринә кедиб кәлмишик. Бәјләрин зүл-
мүнү көрмүшүк. Вахт олуб ки, бир пуд арпаја бир мал, бир литр
нефтә беш кило јағ вериб алмышыг. Һансыны гојум, Һансыны де-
јим!»

Сөһбәт кәлиб Гачаг Нәбинин үзәриндә дајанды. Пәри нәнә Нә-

бини, Һәчәри көрдүјүндән данышыб сөзүнә давам етди: «Бир мүд-дәт Нәбинин горхусундан һөкүмәт адамлары кәндимизин һәндәвә-ринә һәрләнмәди, гулағы динч јашадыг. Бир дәфә Мирик кәндин-дән кәлирдик. Әрим Мәммәд мәни јолда гојуб јахындакы јалын о үзүнә ашды. Киши кеч гајытды. Нараһат олдум, јалын башына чыхдым. Көрдүм әрим бир нәфәрлә гајанын дибиндә сөһбәт едир. Бир гәдәр аралыда ики јәһәрли ат отлајырды. Дашын үстүндә әлин-дә түфәнк бир гадын отурмушду.

Әрим Мәммәд гајыданда өјрәндим ки, о, Габаг Нәби илә даны-шырмыш, узагдан көрдүјүм исә Һәчәр имиш. Әрим, Нәбинин јаны-на тез-тез кедиб кәлирди, амма сәбәбини мәнә демирди...

Чамаатын бөјүк һөрмәтини газанмыш ел анасы Пәри нәнәјә даһа узун өмүр арзулајыб ондан ажрылдыг.

ХАЛЧАЧЫ МАРАЛ

Јүз јашыны һаглајан, өзү, ики гызы «Гәһрәман ана» кими шә-рәфли бир ада лајиг көрүлән, нәслинин сајы јүз ијирми нәфәрдән кечән гадынлардан бири Һүсејнова Марал Әзиз гызыдыр. О, Ла-чынын Зијрик кәндиндә анадан олмуш, орада күн кечирмишдир. Инди дөрд-беш илдир ки, гоншу Һүсүлү кәндиндә оғлу Мәһәмме-дин јанында јашајыр. «Халчачы Марал» ел арасында мәшһурдур.

Марал хала нағыл етди ки, өмрүндә јүздән чох халы-халча то-хумушдур. О өз әлләри илә тохудуғу халыларын чохуну гызларына чегиз вә кәлиндәринә һәдијјә вермишдир. Бу халыларын үзәриндә онларын анадан олдуғу тарихи вә адларыны нәгш етмиш, өвладла-рына вә кәлиндәринә, нечә дејәрләр халча—паспорт јазмышдыр.

Адам Марал халанын дәрин һафизәсинә гибтә едир. Алтмышдан чох нәвәсинин, әлли нәфәрдән артыг нәтичәсинин адыны бир-бир дејир. Бөјүкләриндән башлајыб ән кичијинә гәдәр нәвә-нәтичәлә-рини сајдыгда онларын сырасында долашыглыг салмыр.

«БИР АЗ ДИЛИКӨДӘЈӘМ»

Нағыјев Сәлим Мәһәммәд оғлунун (Лачын рајону, Алыгулу кәнди) өзүнүн дедикләриндән: «Атам Мәһәммедин Гачаг Нәбијә бир ат бағышладығы јадыма кәлир. Јапон бунтунда чаван оғлан идим. Гала даvasында (1905-чи ил) голума күллә дәјди, инди дә уру дурур.

Јашымын нечә олдуғуну дејә билмәрәм. Ону дејә биләрәм ки, Сејид Әләскәрин тарихи вар иди. Һесаблајыб дедиләр ки, јүз он сәккиз јашында өлдү. Мән ондан азы үч-дөрд јаш бөјүк идим».

Сәлим кишинин нәвә-нәтичәләринин сајыны сорушанда деди: «Һеч хәбәр алмасаныз җахшыдыр. О барәдә бир аз диликөдәјәм».

Елә күман етдик ки, онун өвлады олмамышдыр. Кишијә үрәк-дирәк вермәк истәдик.

Сөһбәтин бу јериндә бир киши ичәри кирди, гонагларла саламлашыб үзүнү Сәлим кишијә тутду: «Ај дәдә, Лачына кетмәк истәјирәм, ахшам гајыдачағам».

Сәлим киши: «Кет, бала»,—деди. Сонра бајагкы сөһбәтинә гајытды: «Орасы доғрудур, һамы мәним хәтрими истәјир. Өз өвладларым да мәндән өтрү јарпаг кими әсирләр. Өзүнүз көрдүнүз ки, он нәвәнин бабасы олан оғлум Рәһим мәнә кәнәшмәмиш, бир јана кетмир».

Шүкүр, алты оғул-гызым, әлли нәвә-нәтичәм вар. Амма, мәним тај-тушларымын нәвә-нәтичәләринин сајы јүзү аддајыб о јана кечиб. Она көрә бир аз диликөдәјәм».

АДЫ ПӘРИШАН, ГӘЛБИ ШӘН

Пәришан Хоча гызы Рәһимова «Гәһрәман ана» адына лајиг көрүлән илк Азәрбајҗан гадынларындан биридир. Доғгуз оғул, үч гыз бөјүдүб тәрбијә етмиш Пәришан анаја Гах рајонунун Гашгачај кәндиндә һамы бөјүк һөрмәт бәсләјир. Онун јашы да, оғул-ушаг вә төрәмәсинин сајы да јүзү кечмишдир.

Ады Пәришан олса да, өзү чох шән, зарафатчыл бир ел анасыдыр. Јашынын нечә олдуғуну сорушдугда деди: «Белә сорғу-суал етмәзләр. Мән сизин јеринизә олсајдым, белә хәбәр алардым: Ма-шаллаһ, чох күмраһсыныз, адам сизә һеч әлли јаш вермәз».

Ашағыдакы бајатылары Пәришан ана сөјләди:

Бу кәлән јар дејилми,
Әлиндә нар дејилми?
Ики јара бир көјнәк,
Јахасы дар дејилми?

Ај мәним күлүм гардаш,
Күлүм, бүлбүлүм гардаш.
Сән олмајан дүнјада,
Мән нечә күлүм, гардаш?

Ај гардаш, күлүм гардаш.
Од олуб зүлүм, гардаш.
Горхурам, сән кәләнә
Ғалмаја күлүм, гардаш.

Ғәлбимдә һарај олду,
Билмәдим һара јолду.
Синәмә дағ чәкилди,
Ғәмләрә сарај олду.

Бағчанын бары олсун,
Арынсын, ары олсун.
Бәхтәвәр о кәсди ки,
Вәфалы јары олсун.

Кәсилим һара гурбан?
Гојнунда нара гурбан,
Олсајды мин бир чаным,
Едәрдим јара гурбан.

Шарәстә нәнә јун дарајыр әлчим-әлчим. *Лачын.*

ЧӘЛИЛАБАДДА

Јардымлыдан гајыданбаш јолумуз Чәлилабадын Чәнкан кән-динә дүшдү. Чавадов Чәлал Губад оғлуну сорагладыг. Бизи күм-раһ бир кишинин јанына апардылар. Чәлал баба иди. 1878-чи ил-дә анадан олмушдур. Чәлал киши нағыл етди ки, Чәлилабадда музеј тикилән јерин ады һәмәшәрәдир. Орада вахтилә гәдим бир шәһәр олмушдур. Ады һәмин шәһәрин адындан галан һәмәшәрә үзүмү анчаг бизим рајондадыр.

Совхозун директору Күлсәнәм Мәммәдова илә таныш олдуг. О, кәлишимизин мәгсәдини, оғул-ушағынын, төрәмәсинин сајы јүздән

Мискинли Вәли. Кәдәбәј.

чох оланлары ахтардығымызы билдикдән сонра кағыз-гәләм көтүрүб нәсә һесабламаға башлады. Ајдын олду ки, онун анасы Мәмәдова Мәләјкә Фәјзи гызынын доггуз өвлады, алтмыш једди нәвәси, ијirmi сәккиз нәтичәси вә бир көтүкчәси вардыр.

Мәләјкә халанын көрүшүнә кетдик. Јүз беш нәфәрин анасы—нәнәси олдуғуну она билдирдикдә өзү дә тәәччүб етди. Деди, ахырынчы гызы һәлә әрә кетмәјиб, нә тез јүз беш нәфәр әмәлә кәлиб?

Сонра о өзү һесабламаға башлады. Күлсәнәмин һесабынын дүз олдуғу билинди. Мәләјкә зарафатла деди: «Бир нәфәр көтүкчәм вар. Һәлә әрә кетмәјән гызымдан да көтүкчә көрсәм, онда төрәмәләримин сајы нечә олачагдыр?»

МИСКИН АБДАЛ

Кәзиб доландығымыз рајонларда, хусусән Көјчә маһалында вә Кәдәбәјдә Мискин Абдал һаггында чохлу рәвәјәтләр јайылмышдыр. Ермәнистанын Красноселски рајонунун Чил кәндиңдә јашајан Аббас Мазанов атасы Әлидән онун барәсиндә хејли хатирә ешитмишдир. Онун дедијинә көрә, Мискин Абдалын әсил ады Ибраһим имиш, доғулдуғу јер исә Көјчәнин Сарыјағуб кәндидир.

Кәдәбәј рајонунда мәктәб директору ишләјән Чәләл Әлијев билдирди ки, Мискин Абдалын јадичәси Мәммәдов Вагиф Мүсејиб

оғлу Чалбурун кэндиндә тарих мұәллимн ишләйр. Мискин Абдал һаггында ондан ашағыдакы мә'луматлары топладыг.

Вагиф мұәллимин дедијинә көрә исә, Мискин Абдалын әсл ады һүсејн имиш. Индики Газах рајонунун Дағкәсәмән кэндиндә дүн-јаја кәлмиш, ушаглыгдан саз-сөз вурғуну олмуш вә еркән јашларын-дан уstad бир сәнәткар кими ел ичиндә танынмышды.

Һүсејнин атасы Мәммәдчәфәр Шаһ Исмајыл Хәтаинин атасы Шејх һејдәрлә вахтилә достлуг етдијиндән бир нишанә вериб оғ-луну шаһын јанына көндәрир. Шаһ Исмајыл Һүсејни меһрибан-лыгла гаршылајыр, онун јаздығы ше'рләри бәјәнир вә саз чалмаг бачарығына һејран олур. Ону сарајында сахлајыр. Бундан сонра о, Мискин Абдал ләғәби илә таныныр.

Шаһ Исмајыл Хәтаи Мискин Абдалы мұәјјән дәвләт ишләрин-дән өтрү Әфғаныстана, Ирана көндәрир. Онун Газахда галан ата-сы Мәммәдчәфәри вә гоһумларыны нәјә көрә исә Кәдәбәјдә олан Гоҗадағын этәкләринә көчүрүр. Сонрадан бу јер Мискинли адла-ныр. Инди Кәдәбәјдә Мискинли кәнди вә бу кәнддән ајрылан бир нечә јашајыш мәнтәгәләри вардыр.

Шаһ, Мискин Абдалы Дағыстан ханлығына ишә көндәрир. Бир күн ов вахты Мискин Абдалын аты ханын атыны кечир. Хан бун-дан инчијир. Сәһәриси адам көндәриб онун атыны әлиндән алыр. Мискин Абдал хандан күсүр, арвадыны вә үч оғлуну көтүрүб өз вәтәнинә үз тутур, дағда борана дүшүрләр, Мискин Абдалын ики оғлу олур.

Арвады оғлу илә Дағыстана гајыдыр вә һәмишәлик орада га-лыр. Мискин Абдал исә Гоҗадағын этәјинә кәлир. Атасыны, Газах-да икән евләндији арвадыны тапыр. Онун бурада үч оғлу олур. (Батмангылынч, Әлигылынч вә Рза). Бир мүддәт бурада јашајан Мискин Абдалын тикдирдији дәјирманын калафасы вә архы инди дә Чалбурун кэндинин әразисиндә галмагдадыр.

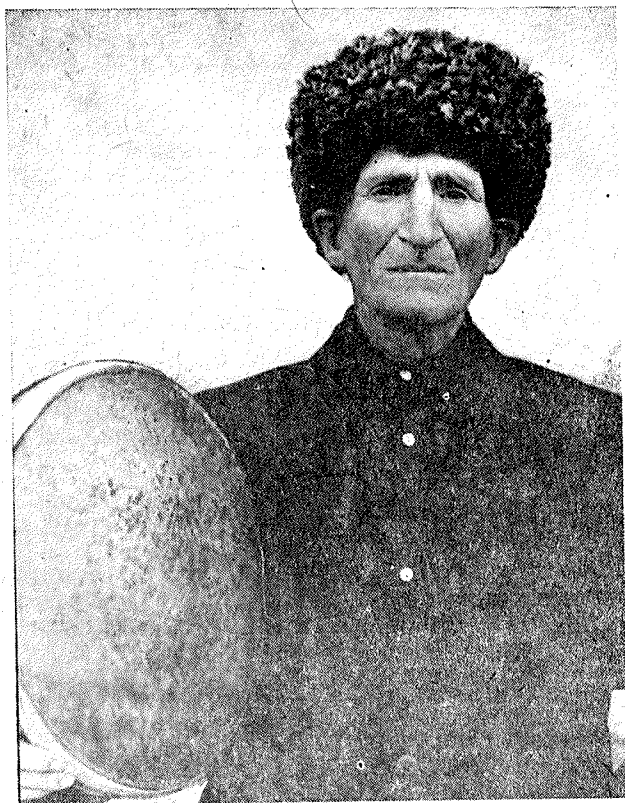
Ашыг гоҗа јашларында Көјчә маһалынын Сарыјагуб кэндинә көчүр. Бурадан јенә дә Шаһ Исмајылын јанына гајыдыр, онун ил-хысына, нахырларына вә сүрүләринә нәзарәт едир.

Бир рәвәјәтә көрә, Мискин Абдал 1520-чи илләрдә вәфат едиб, Түркіјәдәки Дәнизли адланан јердә дәфн олунмушдур.

Бә'зән Мискин Абдалла онун нәтичәси Мүсәмма Мискинин ше'рләрини гарышдырырлар. Мискин Абдалын атасы Мәммәдчә-фәрин адыны сонралар ашығын нәтичәсинә верирләр. О танынмыш бир ашыг олур вә Мүсәмма Мискин ләғәби илә таныныр.

БАШЫН

Намәрд илә јолдаш олма,
Узун ағры чәкәр башын.
Һалал илә әрсәјә чат,
Даш галалар сөкәр башын.

Ел ханэндәси Абдулһүсејн Имран оғлу. *Лачын.*

Ханн бахма јарадана,
Гибләкаһдыр ата-ана.
Архаланма бәјә, хана,
Гој сағ олсун нөкәр башын.

Һагдан истә бәхти-игбал,
Јараданы јадына сал.
Сөз көвһәрди, Мискин Абдал,
Сахла, дүрдү, төкәр башын.

МӘНИ

Кечә јухум јохдур, күндүз гәрарым,
Рүзкарым гојубду адада мәни.
Тәрәгги дағындан учубду тарым,
Фәләк нијә салды бу дада мәни.

Доғру сөз дәмәјә чох утанырам,
Чуңки заманыңы бир аз ганырам.
Ел аловланыб, елә јанырам,
Сөндүрә билмәзләр суда да мәни.

Мән-Мискин Абдалам — душтағы дәрдем,
Көрмәдим баһары өмрүмдә бир дәм.
Әдаләт јолунда елә бир мәрдем,
Горхмарам әждаһа уда да мәни.

ЕЛ ДИЛИНДӘ ЈАШАР СӨЗЛӘР

Бир чох кәндләрә сәфәримиз заманы хејли мигдарда бајаты гә-
ләмә ала билдик. Доғрудур, онларын бәзиләринин топланыб чап
олунмуш бајатылара охшарлығы варса да, онлардан әһәмијјәтли
дәрәчәдә фәргләнир.

Туршсу кәндинин (Лачын району) сакини Гүдрәт Мәммәдова:

Мән ашыг, улу дағлар,
Чешмәли, сулу дағлар.
Чох ел көчмүш дибиндән
Башында булуд ағлар.

Мән ашыг, абыданды,
Кејдијим абыданды.
Көһләндән хәта чыхмаз,
Чыхса, бил јасыданды.

Бичинчи бафа бағлар,
Бичдикчә бафа бағлар.
Вәфасыз олан јара,
Сөјлә, ким вәфа бағлар.

Ағанус кәндиндә (Лачын району) јүз беш јашлы бир ағбирчәк:

Булағын башына сән,
Дибинин дашына сән.
Дағ чәкдин, дүјүн гөјдун
Үрәјим башына сән.

Аразы ајырдылар,
Ајырыб ојурдулар.
Ел-обанын гәлбини
Гәм илә дојурдулар.

Аразын диләкләри,
Сарыныб биләкләри.
Сују сәрин олса да,
Јандырыр үрәкләри.

Унанковлу кэндинин Лачын
рајону) агбирчэји Пакизэ Мэ-
һәррәмова.

Өрдәк, көлө бир дэ кэл,
Чејран, чөлө бир дэ кэл.
Нијә чыхыб кетмисән,
Бизим елә бир дэ кэл.

Ашыг чуха кејиниб,
Мәшуг јуха кејиниб.
Бәнөвшә бојун әјиб,
Нәркиз бахыб өјүнүб.

Ағанус кэндинин (Лачын
рајону) сакини Гарател Мәм-
мәдова:

Түфәнкдә гоша күллә,
Ачылар боша күллә.
Далдалан даш далында
Гој дәјсин даша күллә.

Думанлы дағ олајдым,
Чискили бағ олајдым.
Оғлумун әрсә вахты
Өлмәјиб сағ олајдым.

Гамәтим јаја дөндү,
Көз јашым чаја дөндү.
Һамыја севинч вердим,
Дәрд мәнә паја дөндү.

Чаваһир Әли гызы. Саз анаја, ана саза
азмы јарашыр! Кәдәбәј.

Көјчә маһалынын Јарпызлы кэндиндән Кәдәбәјә көчүб орада
јашајан Ашыг Шаһсувар:

Әзизижәм мән чувар,
Сән әкинчи, мән чувар.
Апар һәким јанына
Үрәјимдә санчы вар.

Әзизижәм ај мөләр,
Улдуз алтдан ај мөләр.
Дәрјада бир күл битиб
«Су» дејибән ај мөләр.

Әзизижәм нә дүшәр,
Нә атланар, нә дүшәр.
Гүрбәт јердә хәстәнин
Көр көнлүнә нә дүшәр!

Әзизинәм нә һагг, һагг
Мүтрүб ағлар һаһаг, һагг.
Һаһаг ган јердә галса,
Нә шаһ шаһды, нә һагг һагг.

Әзизижәм, Лејли, кәл,
Олмајыб килејли кәл.
Ја Кәрәмә Әсли ол,
Ја Мәчнуна Лејли, кәл.

Шејланлы кәндиндән (Лачын рајону) Зәһра Чамалова:

Чыхдым гәлби јала мән,
Бахдым саға, сола мән.
Көзүм сәни көрмәди,
Дүшдүм јаман hala мән.

Дағларын гары галды,
Саралды, сары галды.
Јолуну көзләмәкдән
Чан кетди, јары галды.

Мән ашыг ағ булаға,
Кәл чәкәк дағ булаға,
Мән көздән долу төкдүм,
Сән ган төк, јағ булаға.

Ашағыдакы тапмачалары Дурсун Мәммәдованын (Лачын ра-
јону, Мәшәди Мәммәдләр кәнди) дилиндән ешитдик:

Иланчыг һа, иланчыг,
Нәнәси гара ганчыг.

(хәнчәр).

1 ујруғу гысар,
Ағзыла кәсәр.

(гајчы).

Чәкдим гујруғу,
Верди бујруғу.

(түфәнк).

Од вурдум донду,
Су төкдүм јанды.

(әһәнк дашы)

Одлајыб олдум һалы,
Јердән бир оғлан чыхды.
Чијни јашыл чухалы.

(түстү)

Бир атым вар сәмәнди
Нә бағы вар, нә бәнди.
Елә кедиб кәләр ки,
Кимсә билмәз о фәнди.

(күндүз вә кечә).

О тајда бир гуш дуруб,
Бу тајда бир гуш дуруб.
Jeјиб чүмлө чаһаны,
Jeриндө биһуш дуруб.

(дәјирман).

Keјинибди палтары,
Отурубду бир гары.
Ким чыхартса донуну,
Көз јашы боғар ону.

(соған).

Илим-илим дүјмәси,
Илим хатын дүјмәси.
Һәр ким ону тапмаса,
Јүзчә манат чәрмәси.

(шеһ).

Дилим-дилим нар,
Дизимәчән гар.
Учду сәдәфләр,
Төкүлдү дилбәр.

(шана күләш, саман вә буғда).

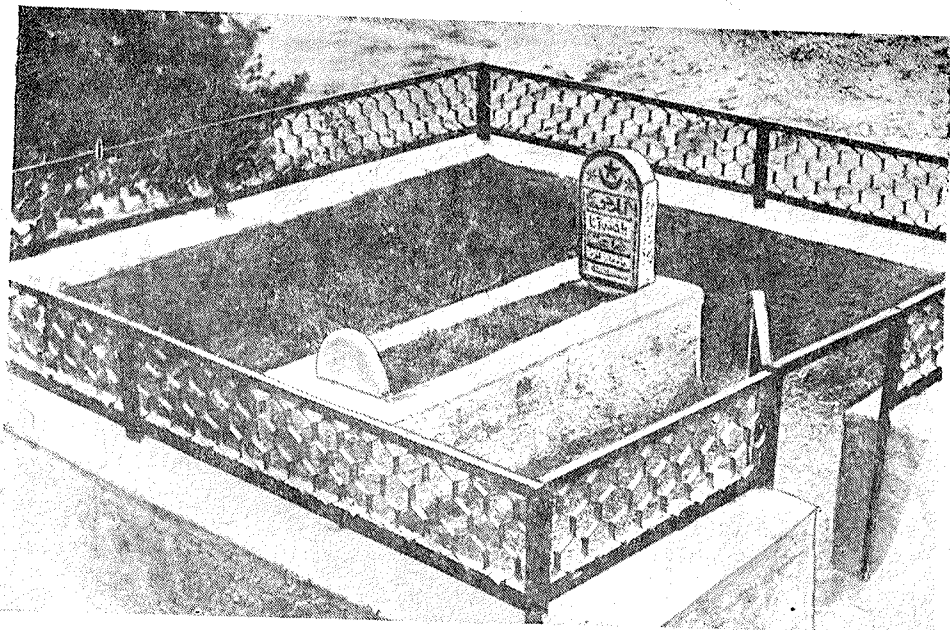
Мәһәһәт Јусиф гызы — Гараһурад кәһһинин сазлы-сөзлү гызы.
Кәдәбәј.

Ағач башында
Дары гујусу.
Ону јејәнин
Кәләр јухусу.

(хашхаш).

Дөрд баласы, ики башы,
Тапмајана дејәк нашы.

(бојундуруз вә самы).

Јахшынын гәбри. Гәбрин үстүнү Губадлы рајону, Мириләр кәндинин сакини, мәрһум һәким Мирмәһәммәд Зијадов өз вәсаити һесабына абадлашдырыб.
Күләбирд кәнди. Лачын.

САЗЫН ҺИКМӘТИ

Бир дәфә јолум Сәринбулаг јайлағына дүшмүшдү. Алачыгда кечәләмәли олдуғ. Сәһәрә аз галмышды, сәс-күјә ојандығ. Гоншу алачыгдан ағлашма сәси кәлирди: Тез дуруб ора јолландығ. Чобан Бәкир јатағында јарыһушсуз һалда сызылдајырды, дүнөндән санчыланмыш, кечә исә вәзијјәти ағырлашмышды. Дајанмағ олмазды. Һәким далынча адам көндәрилди. Дағдан машин јолуна гәдәр үч километр мәсәфә вар иди...

Күн јеничә чыхмышды. Рајонун адлы-санлы чәрраһы кәлиб чыхды, хәстәни дәрһал мүәјинә етди. һәким деди ки, кор бағыр-сагдыр, өзү дә вәзијјәти чох ағырдыр.

«Нә етмәли?» Дағ шәраитиндә бу суала чаваб тапмаг чәтиндән чәтин иди. Хәстәни дә ки, јериндән тәрпәтмәк олмазды. Бу шәраит-дә чәрраһијјә иши апармаға һәкимин ихтијары вармы? Јох, анчаг чәрраһијјә әмәлијјаты апармагдан савајы башга үмид јери јох иди. һәким хәстәјә кејидичи бир ијнә вурду. О, аз сонра көз гапаг-ларыны јаваш-јаваш галдырыб јалварычы тәрздә һәкимин үзүнә бахды. һамы һәјәчан ичиндә иди.

Һәјатын чидди тәһлүкәдә ол-дуғуну баша дүшдүјүнә бахмаја-раг, хәстә гәти сурәтдә бычағы өзүнә сәмт гојмады. Адам һәм һәкимин, һәм дә хәстәнин үзүнә бахмагдан чәкинирди. Ким исә зорла хәстәнин әл-ајағыны сары-мағы тәклиф етди. Лакин хәстә бу-на мүғавимәт көстәрсәјди, иши би-тәрди.

Бу вахт үч атлы обаја јахын-лашырды Биринин чијниндә саз вар иди. Адамлардан бири: «Тәкчә ашығымыз әсик иди»,—деди. Ашыг сөзүнү ешидән хәстәнин исә елә бил көзләри ишыгланды, додағына севинч тәбәссүмү кәлди. О, башы-ны дикәлдиб деди:

— Ашыг Шәмшири чағырын!..

Һамы елә билди ки, хәстә са-јыглајыр...

Хәстә амиранә сәслә: «Гој Ашыг Шәмшир «Мисри» һавасыны чалсын, һәким башласын»,—деди.

...Алачыгда «Мисри» һавасынын ојаг сәдалары алтында чәр-раһијјә әмәлијјаты кедирди. Чамаат алачығы дөврәјә алмышды. Сазы онун сәсинә ујғун бир таггылты мүшәјнәт едирди. Ашыг са-зы чалдыгча, хәстә, әлинин алтына гојулмуш мис синини дөјүрдү...

Һәким ган-тәрә батмыш һалда, күлә-күлә чөлә чыхды. Бајаг кәдәрдән ағлајан адамлар инди севинчдән ағлајырдылар. Адамлар һәкимлә ашығы бағырларына басдылар. Сәдәфли сазы, ганлы чәрраһ бычағыны өпәнләр дә вар иди...

Сары Ашығын гәбри.
Күләбирд кәнди. Лачын.

К И Т А Б Ы Н И Ч И Н Д Ə К И Л Ə Р

ҺИКМƏТ ДИЈАРЫ	3
УЛУ ДАҒЛАР, АБИДƏЛƏР ВƏ РƏВAJƏТЛƏР	5
ХАЛГ ОЈУНЛАРЫ	18
ЕЛ МУДРИКЛƏРИ	33
ЈАШЫ ВƏ НƏСЛИ ЈҮЗДƏН КЕЧƏНЛƏР	46
САЗ-СӨЗ ҺИКМƏТИ	74

Шамил Әскәр
(Шамил Салим оғлу Әскәров)

ДАҒЛАРЫН ҺИКМƏТИ

Шамиль Аскер
(Шамиль Салим оғлы Аскеров)

МУДРОСТЬ ГОР

(ча азербайджанском языке)

Редактору *Г. Рәхимов*. Рәссамы *А. Жабин*.
Бәдин редактору *К. Әлизадә*. Техники редактору *Ш. Кәримов*.
Коррекτοглары *Е. Аббасова*, *Х. Шаһбазова*.

Јығылмаға верилмиш 03. 12. 86. Чапа имзаланмыш 11. 05. 87. ФГ 18719. Кағыз
форматы 60×84^{1/16}. Мәтбәә кағызы № 1. Әдәби гарнитур. Шәрти ч. в. 5.81.
Учот нәшр. үвәрәги 6,02. Шәрти рәнк. б/в 6,28. Тиражы 10.000. Сифариш 1522.
Ғијмәти 75.

Азәрбајҗан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри
Комитәси. «Ишыг» нәшријјаты. 370601, Баҗы, Гогол күчәси, 6.
«Гызыл Шәрг» мәтбәәси. 370000, Баҗы, Һәзи Асланов күчәси, 80.

Enstîtuya Kurdî ya Qefqasyayê

Web:

<https://www.ensiklopediyakurdi.com/>

Tel.:

+7 918 073 48 79

